



Başörtüsü Yasasına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler

Özge Genç - Ebru İlhan

Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler

Özge Genç
Ebru İlhan

TESEV
YAYINLARI

Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler



**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı**
Demokratikleşme Programı

Bankalar Cad. Minerva Han
No: 2 Kat: 3
Karaköy 34420, İstanbul
Tel: +90 212 292 89 03 PBX
Fax: +90 212 292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr

Yazarlar:
Özge Genç, Ebru İlhan
Yayıma Hazırlayan:
Pınar Çanga, Mehmet Ekinci

Kapak Tasarımı:
Banu Soytürk

Düzeltili:
Elçin Gen

Yapım: Myra
Yayın Kimliği Tasarımı: Rauf Kösemen
Uygulama: Gülderen Rençber Erbaş
Koordinasyon: Sibel Doğan
Üretim Koordinasyon: Nergis Korkmaz

Basım Yeri: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Atatürk Cad. Göl Sok. No : 1 Yenibosna
Bahçelievler/İSTANBUL-TÜRKİYE
Tel: 0212 656 49 97
Baskı Adedi: 1.000

TESEV YAYINLARI

ISBN 978-605-5332-04-4

Copyright © Nisan 2012

Tüm hakları saklıdır. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan bu yayının hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla (fotokopi, kayıtların ya da bilgilerin arşivlenmesi, vs.) çoğaltılamaz.

Bu yayında belirtilen görüşlerin tümü yazarlara aittir ve TESEV'in kurumsal görüşleri ile kısmen ya da tamamen örtüşmeyebilir.

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**



Bu yayın Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nin katkılarıyla yayınlanmıştır.

TESEV Demokratikleşme Programı, bu yayının hazırlanmasındaki katkılarından ötürü Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'ne, Açık Toplum Vakfı'na ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür eder.

İçindekiler

TESEV SUNUŞ, 5

GİRİŞ, 7

RAPORUN YÖNTEMİ, 10

A. BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI, 11

Yükseköğretim Kurumlarında Başörtüsü Yasağı, 13

Siyasi Yaşama Katılımda Başörtüsü Yasağı, 17

Çalışma Hayatında Başörtüsü Yasağı, 19

Kamu Sektörü, 19

Özel Sektör, 21

Gündelik Hayatta Başörtüsü Yasağı, 23

B. SİYASİ, ANAYASAL VE HUKUKİ YAPIYA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME VE ÇÖZÜM
ÖNERİLERİ, 25

Meclis, 29

Kanun, Mevzuat ve Yönetmelikler, 31

Yürütme ve Bürokrasi, 34

Yargı, 35

Siyasi Partiler, 36

Uluslararası Kurumlar ve Sözleşmeler, 39

C. TOPLUMSAL AKTÖRLERE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ, 43

Sivil Toplum, 45

Özel Sektör, 50

Medya, 57

Üniversiteler, 58

Toplum, 59

SONUÇ, 61

KAYNAKÇA, 63

YAZARLAR HAKKINDA, 66

Teşekkür

Elinizdeki çalışma, TESEV Demokratikleşme Programı'nın diğer birçok raporunda olduğu gibi program kadrosunun ve yakın çalışma ilişkisi içinde olduğumuz kişi ve kurumların emek ve desteğiyle hazırlandı. Raporun farklı aşamalarında bize yol gösteren ve elindeki belgeleri ve deneyimlerini paylaşan, raporun son halini büyük bir titizlik, özveri ve dikkatle okuyup önerilerini sunan Fatma Benli'ye, raporla ilgili görüş ve yönlendirmeler sunan Dilek Kurban'a, yayıma hazırlık aşamasını yürüten Mehmet Ekinci ve Pinar Çanga'ya ve raporun yayıma hazırlanmasına büyük katkı veren Myra'dan Sibel Doğan ve Gülderen Rençber'e içtenlikle teşekkür ederiz.

Raporun içeriğini oluşturmamızı sağlayan görüşmecilerin adlarını burada sıralamak mümkün değil, ancak görüşme talebimize olumlu cevap veren TBMM milletvekilleri, Komisyon üyeleri, Bakanlık temsilcileri, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, siyasi parti temsilcileri, işveren dernekleri ve sendika yetkilileri, kadın örgütleri ve diğer sivil toplum örgütleri üyeleri, akademisyen ve gazetecilere bize zaman ayırdıkları için minnettarız.

Son olarak, ansızın ve keyfi adaletsizliklerle karşılaşma olasılığına rağmen düşünmeye, üretmeye, söylemeye, yazmaya, çalışmaya, siyaset yapmaya ve haklarını savunmaya devam eden başörtülü kadınlara bize ilham verdikleri için şükranlarımızı sunuyoruz.

TESEV Sunuş

Dilek Kurban, TESEV Demokratikleşme Programı

Toplumsal yaşamı düzenleyen hukuk kuralları ile bu kuralların nasıl yorumlandığı, söz konusu toplumun siyasi geleneklerinden, tarihsel birikintilerinden ve kültürel yapısından bağımsız düşünülemez. Demokrasi ve hukukun üstünlüğünün görece yerleşmiş olduğu toplumlarda dahi hukuk, sosyolojik ve siyasi süreçlerin sonucunda üretilen ve egemen ideolojiyi meşrulaştırıcı bir araç işlevi görebilen manzumeler bütünüdür. Ve nihayetinde, siyasi gücü elinde bulunduran toplumsal kesimlerin değerleri ve çıkarları doğrultusunda şekillenir. Bu nedenle, sınıfı, etnik kimliği, cinsel yönelimi veya dini inancı nedeniyle sayısal ve/ya siyasi güç olarak azınlıkta olan kişiler açısından hukukun tarafsızlığı, nesnelliği ve üstünlüğü, birer varsayım olmaktan öteye gitmez.

Türkiye’de son yıllarda hukuk ve yargı, geçmişte hiç olmadığı kadar tartışılır olmuştur. Hukuk kurallarının nesnel doğrulara dayandığı, herkese eşit uygulandığı ve tarafsız olduğu varsayımlarının geçersizliği, giderek daha fazla insan tarafından yüksek sesle dile getirilir olmuştur. Zira Türkiye’nin temel siyasi ve toplumsal meselelerinin çözümsüzlüğünün temelinde ayrımcı ve adaletsiz hukuk kuralları ile bu kurallarla meşrulaştırılan baskıcı ve anti-demokratik uygulamalar yer almaktadır. Öte yandan, söz konusu toplumsal sorunların çözümü için hukuksal düzenlemelere ihtiyaç duyulması, temel bir çelişkiye de işaret etmektedir. Kürtlere karşı işlenen hak ihlalleri, başörtüsü yasağı ve Alevilerin uğradığı ayrımcılıklar, on yıllardır anayasal ve yasal düzenlemelere dayandırılmış, hukukla meşrulaştırılmıştır. Maruz bırakıldıkları eşitsizlik ve adaletsizliğe bir son verilmesini talep eden bu kesimlerin başvurduğu temel referans ise yine de hukuk olmaktadır. Hukukun egemen ideolojinin aracı

olmasının bir istisnadan ziyade kural olduğu Türkiye’de, siyasi dönüşüm için hukuk reformu talep eden kesimlerin karşı karşıya olduğu en temel engel, hukukun dönüştürülmesinin ancak köklü bir siyasi dönüşüm ile mümkün olacak olmasıdır.

Türkiye’de hukukun siyasi iktidarlarca nasıl araçsallaştırıldığı ve hukuk aracılığıyla hukuksuzluğun nasıl yaratılabildiğinin en çarpıcı örneği, kuşkusuz başörtüsü yasağıdır. Başörtülü kadınların on yıllardır devlet ve toplum eliyle maruz bırakıldıkları ve ‘hukuk adına’ meşrulaştırılan ayrımcılığın, dışlanmanın ve adaletsizliğin kökeninde koskocaman bir hukuksuzluk yatmaktadır. Bir üniversite yönetiminin keyfi ve hukuk dışı kararlarıyla başlatılan yasak, kısa zaman içerisinde bir hukuk kuralı olarak kabul edilmiştir. Geçmişte olduğu gibi bugün de, başörtüsü yasağının anayasal veya yasal bir dayanağı bulunmamaktadır. Ne var ki, sadece siyasi partiler, üniversiteler, medya ve toplumun bir kesimi değil, yüksek yargının kendisi dahi, fiili duruma yasal kılıf uydurmuş ve kolektif olarak üretilen bu yalan, Türkiye’nin gerçeği olarak kabul ettirilmiştir.

Özge Genç ile Ebru İlhan tarafından hazırlanan bu titiz çalışma, Türkiye’nin yeni bir anayasa yapmak üzere olduğu – ya da buna inanmak istediği- bir süreçte, durup yakın geçmişimize bakmamız ve başörtüsü yasağının tarihçesini hatırlamamız için bir fırsat sunuyor. Aslında, ‘hatırlamak’ ifadesinin geçerliliği tartışmalıdır, zira toplumun önemli bir kesiminin bu tarihçe hakkında fazlasıyla fikir sahibi olsa da doğru bilgi sahibi olduğu söylenemez. Genç ile İlhan’ın özetlediği son otuz yıllık siyasi ve yasal süreç, sadece başörtüsü yasağının değil, Türkiye’de hukukun ne derece aleni ve pervasızca araçsallaştırıldığı da

hikayesidir. Öyle ki, 28 Şubat sürecine dek başörtülü kadınlar kamu kurumlarında çalışabiliyorken ve yüksek öğrenime devam edebiliyorken, 28 Şubat kararlarının hemen sonrasında çalışma ve eğitim haklarından yoksun bırakılmışlardır. Türkiye aynı anayasayla, aynı yasalarla yönetiliyorken, başörtülü kadınlar yepyeni bir 'hukuk' ile karşı karşıya kalmıştır. Memurlara uyarı olmaksızın ceza verilemeyeceği kuralının söz konusu memur başörtülü olduğunda göz ardı edilmesinin yüksek yargı tarafından onaylanması gibi uygulamalar açıkça göstermektedir ki, Türkiye'de başörtülü kadınlar için iki ayrı hukuk vardır. Hangi koşullarda hangi hukuk kurallarının uygulanacağı, hangi durumlarda diğer vatandaşlara verilen hakların kendilerine de tanınacağı ise bir büyük belirsizliktir.

Genç ile İlhan'ın çalışması, Türkiye'de başörtülü kadınların tam otuz senedir maruz bırakıldıkları ayrımcılık ve dışlanmanın sadece devlet değil toplum eliyle de gerçekleştiğini, sadece kamu kurumlarında değil özel sektörde de yaygın olduğunu, sadece devlet dairelerinde değil toplumsal yaşamın her alanında cereyan ettiğini gösteriyor. Mahkemelerden üniversite kampüslerine, Meclis'ten hastanelere, alışveriş merkezlerinden hastanelere toplumsal yaşamın her mecrasında var olup olamayacakları günün siyasi ortamına, yöneticilerin keyfiyetine ve etraflarındaki erkeklerin ve başları örtülü olmayan kadınların tutumuna bağlı olan başörtülü kadınlar, tam otuz senedir sahip oldukları hakların niteliğini ve sınırlarını

bilmeksizin büyük bir belirsizlik içerisinde yaşıyorlar. Bu belirsizliğin doğal sonucu olarak da, yaşamlarını, alışveriş ettikleri, yemek yedikleri, vakit geçirdikleri alanları 'güvenli' ve 'güvensiz' olarak ayırmak gibi stratejik kararlar alarak sürdürebiliyorlar.

Aslında bir yasağın söz konusu olmadığı bir durumda çözümü hukuktan beklemek, ironik bir çelişkiye işaret ediyor. Raporların yazarlarının da işaret ettiği üzere, bu çelişkinin bilincinde olan başörtülü kadınlar, yasağa karşı sürdürdükleri mücadelede uzun süredir bir yol ayrımında bulunuyorlar. Yasağın hukuk ile meşrulaştırıldığı verili durumda, hukuksal düzenlemeler olmaksızın yol almanın mümkün olmayacağı açık olmakla birlikte, yasal bir engel bulunmadığı aynı verili durumda çözümün önündeki temel engel söz konusu düzenlemeleri yapmaya hazır ve istekli siyasi iradenin bulunmaması. Bu nedenle çözüm ancak toplumun siyaset üzerinde baskı kurması, yani güçlü ve etkili bir toplumsal talebin oluşmasıyla mümkün olacak. Başta iktidardaki AK Parti olmak üzere siyasi partilerin ve İslami kesimi temsil eden basın kuruluşları dahil olmak üzere medyanın başörtülü kadınları görmediği ve dert edinmediği bir durumda, toplumun sesini yükseltmesi daha da çok önem kazanıyor. Konuya ilişkin kamuoyu oluşturulması için bir araştırma zemini sunan Genç ile İlhan'ın çözüm önerileri de içeren bu çalışmasının önemi de burada yatıyor...

Giriş

Elinizdeki çalışma, Dilek Cindoğlu'nun kaleme aldığı ve TESEV Demokratikleşme Programı tarafından 2010 yılında yayına hazırlanan "Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar" adlı raporun devamı niteliğindedir ve rapora konu olan ayrımcılık vakalarının ve başörtüsü yasağının kamu sektöründen özel sektöre ve gündelik hayatlara yansıyan etkisinin ortadan kaldırılmasına yönelik tespit ve önerilerde bulunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, başörtüsü yasağının tezahür ettiği alanların başlıcaları, yükseköğretim kurumları, kamu hizmet sektörü, siyasi kurumlar, özel sektör ve gündelik hayat ele alınmıştır. İkinci bölümde ise yasağın devam etmesine neden olan veya yasağın devam etmesinin önüne geçemeyen siyasi ve toplumsal aktörlerin tartışma içerisinde nerede ve nasıl konumlandıklarına ilişkin tespitler yer almaktadır. Son bölümde, başörtüsü yasağının demokratik yollarla ve eşit vatandaşlık temelinde ortadan kalkmasına ve yasağın devamını sağlayan siyasi, hukuki ve toplumsal engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik bazı önerilere yer verilmiştir.

Raporun hazırlanma sürecinde, bakanlar, siyasi parti temsilcileri, milletvekilleri, Meclis komisyon üyeleri, sendika liderleri ve sivil toplum örgütü temsilcileriyle görüşülmüştür. Planlanan görüşme listesi çok detaylı olmasına karşın, pek çok kez denenmesine rağmen özellikle yasağı savunan bazı kişilerle mülakat yapmak mümkün olmamıştır. Bu durum, yasağın devamı konusunda politika yapımını etkileme imkânı bulunan pek çok siyasi ve toplumsal aktörün, konuyla ilgili iyileştirici bir adım atmak şöyle dursun, konu üzerinde görüş bildirmekten bile kaçındıklarını

göstermektedir. Rapor, aynı zamanda 11 Kasım 2010'da Ankara'da gerçekleştirilen kapalı çalıştayda dile getirilen tespit ve önerilerden de beslenmektedir. Ankara'daki çalıştaya çeşitli siyasi parti temsilcileri, bürokratlar, sivil toplum örgütü temsilcileri ve sendika temsilcileri katılmıştır. Raporun, konunun muhatabı olan tüm tarafların görüş ve önerilerini kapsamadığının bilincinde olarak, bugünkü Türkiye resminde başörtüsüne ilişkin belli başlı tartışma eksenlerini ve sorunları gün ışığına çıkarma işlevi göreceğini ve başörtülü kadınların siyaset, toplum, eğitim ve çalışma hayatlarına katılımındaki engellerin ortadan kalkmasına yönelik bir kılavuz işlevini karşılayacağını umuyoruz.

Başörtüsü yasağının toplumun pek çok alanında farklı yoğunluklarda sürdürülüyor olması, kadın nüfusunun büyük çoğunluğunu toplumsal ve kamusal hayattan uzaklaştırmakta ve yasalarla güvence altına alınan eğitim ve çalışma hakkından mahrum bırakmaktadır. Başörtülü kadınlar bugün üniversitelere ve dersliklerine girerken ve üniversite kampüsleri içerisindeki hizmetlerden yararlanırken engellerle karşılaşmakta; kamu sektöründe devlet memuru statüsüyle işe alınmamakta; polis, ordu teşkilatları gibi idari yapılarda çalışmamakta; özel sektör tanımı içerisine giren mesleklerini icra ederken meslek odalarına üyelikleri engellenmekte; milletvekili, bakan, başbakan, cumhurbaşkanı olarak aktif siyasi yaşama katılamamakta, karar mekanizmalarında yer alamamakta ve yerel yönetimlerde belediye başkanı olamadıkları gibi il ve ilçe yönetimlerine katılımlarında zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Toplumsal alanın çeşitli mekânlarında da ayrımcılık devam etmektedir.

Görüşmeler sırasında başörtüsü yasağından kaynaklanan sorunların çözümüne ilişkin sorduğumuz sorularda, özellikle politika yapıcılarının/karar alıcıların bu konuda hiçbir hazırlıkları veya geleceğe ilişkin görüşleri olmadığını tespit ettik. Bugün bu konuda adım atmaları gerekse, ne yaparlardı sorusuna verilen cevaplar şöyle özetlenebilir: (a) başörtülü kadınların üniversite kampüslerine girişlerinin serbest bırakılmasıyla sorun zaten çözülmüştür; (b) başörtüsü yasağı, demokratikleşme alanında yapılan iyileştirmelerle (örneğin, 12 Eylül Anayasa Referandumu’nda yüksek yargı atamalarında yapılan değişikliklerle ve Anayasa’yı demokratik bir çerçeveden yorumlayan yargı kurumu sayesinde) kendi kendine çözülecektir; (c) gerginlik ve tartışma ortamı yaratmamak için çözüm bir süre daha ertelenebilir; ve (d) başörtü yasağı yeni anayasa sürecinde ele alınarak yasal zeminde ve hukuki mücadeleyle çözülecektir. Ne var ki, bu önerilerin hepsi yetersiz olduğundan kabul edilebilir değildir. Bu açıklamalar başörtüsü yasağının çizdiği resmi bütününü görmekten uzaktır.

Öncelikle, sorun başörtülü kadınların üniversiteye girmesinden ibaret değildir; daha karmaşık, derin ve yaygındır. Bugün, 1998-2010 yılları arasında özellikle üniversitelerde çok katı olarak uygulanan başörtüsü yasağı fiilen yumuşama temayülüne girse de halen üniversite yerleşkelerine girmede ve üniversitelerin sunduğu çeşitli hizmetlerden (kütüphane, sağlık vb.) faydalanmada engelleri gözlemlemek mümkündür. Öğrenciler idarenin tutumuna göre yerleşkeye girebilseler bile derslerden çıkarılabilmekte veya sözlü taceze maruz kalabilmektedirler.

Sorunun ‘kendi kendine’ çözülmesini beklemek veya gerginlik ve tartışma ortamı doğmasın diye çözümü ertelemek, çözümü ucu açık ve sonu belirsiz bir süreçle mahkûm etmektir. Böylece kadınları başörtüsü yasağıyla baş başa bırakmaktır. Sorunu gerginlik ve tartışmaya sebebiyet vermemek için erteleme perspektifi, özellikle yasağa karşı duran siyasi aktörlerin söylemlerinde daha belirgindir. Bu durum, çoğu zaman bu partilerin seçmen kitlesini oluşturan başörtülü kadınlar tarafından anlaşılamamaktadır ve

yalnız bırakıldıklarını düşünmelerine sebep olmaktadır.

Başörtüsü yasağının diğer alanlarda devam etmesi, sadece üniversitelerden kalkması gerektiğini savunanlar da, sorunun ‘kendi kendine’ çözüleceği perspektifine sahiptirler. Bu kesim mevcut hükümetin “İslami” politikalarının, başörtüsüne her alanda serbestlik sağlayacağından endişe duymaktadır. Bu görüşü savunanların korku ve endişeleri elbette dikkate alınmalıdır. Ancak, çoğu zaman bu kişilerin korku ve endişelerini temellendirecek verilere sahip olmadıkları unutulmamalıdır. Kendi geleceklerine ve yaşam tarzlarına yönelik bir tehdit algısına dayandırdıkları bu siyasi tutum, başörtülü kadınların mağduriyetlerini hesaba katmayan ve onları siyasi bir mücadelenin yarattığı iktidar kavgasına feda eden bir yaklaşım olduğundan sorunludur.

“Sorun kendi kendine çözülür” diyen başörtüsü yasağı karşıtları da, yasağın haksız ve demokratik olmayan araç ve mekanizmalarla sürmesini sağlayan yüksek yargı ve asker gibi aktörlerin etkisini yitirmesinden ve özellikle 12 Eylül Anayasa Referandumu’nda yapılan değişikliklerle yüksek yargının toplum algısını değiştirmesinden medet ummaktadırlar. Ancak bu tutum, sadece başörtüsü konusunda değil, hak ve özgürlüklerle ilgili herhangi bir meseleye ilişkin kalıcı bir çözüm önermekten çok uzaktır.

Başörtüsü ve başörtülü kadınlar, Türkiye’deki siyasal kutuplaşmanın bir sembolü haline gelmişlerdir. Çözümün mümkün olması için, eşitliğin kurumsal olarak daha güçlü bir şekilde tanımlanması ve her tür ayrımcılığa karşı sağlam hukuki ve kurumsal güvenceler getirilmesi gerekmektedir. Bu güvenceler sağlandığı durumda, başörtüsü gibi pek çok konuda doğrudan (örneğin yeni anayasada yer alarak) veya dolaylı (toplumsal ve siyasi zihniyet değişimi yoluyla) iyileştirmeler mümkün olacaktır.

Başörtüsü yasağının son bulmasına ilişkin yapılacak her düzenlemeyi ve atılacak her adımı genel demokratikleşme perspektifi içinde ele almak, yasağı ortadan kalkmasına yönelik siyasete meşruiyet

kazandıracaktır. Başörtüsü yasağından kaynaklanan ayrımcılıkları ele alırken, başörtüsünün inanç özgürlüğü meselesini aşan bir yönü olduğunu görmek gerekir. Başörtüsü gözle görünür olduğu için ve kadınlar tarafından kullanıldığı için, kadına yönelik ayrımcılıklarla başörtüsüne yönelik ayrımcılıklar birleşerek daha da katmerlenmekte; dahası ayrımcılığa uğrayanların –tıpkı engellilik veya siyahi olmak gibi durumlarda da yaşandığı gibi– ayrımcılık yapanlar tarafından kolayca hedef alınmalarına yol açmaktadır.

Türkiye’de başörtüsü konusunda özellikle laik kesimdeki algıyı şekillendiren ve çözüme doğru ilerlemeyi engelleyen belli başlı zihinsel kalıplar mevcuttur. Yasağı savunan veya yasağın yarattığı ayrımcılıklardan haberdar olmayan ya da bunları görmezden gelen çevreler arasında en çok karşımıza çıkan görüş, başörtüsünün bir dini sembol olarak erkek egemenliğini sembolize ettiği ve kadın bedeninin hapsedilmesi anlamına geldiğidir. Bu sav çoğu zaman dini okumalardan bağımsız ezbere bir şekilde ortaya atılabilmektedir. Zaman zaman görüşmelerde de açıkça ortaya konduğu gibi, aynı kişiler daha sonra başörtüsünün dini değil siyasi bir sembol olduğu görüşünü de savunmaktadırlar.

Benzer bir direnç noktası da kadınların başörtüsü takmaya zorlandığına ilişkin iddialardan yola çıkmaktadır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan ya da kentlerde muhafazakar aile yapısına sahip kadınlar açısından bu tür bir zorlamanın doğru olabileceği ve konunun ele alınması gerekliliği teslim edilse de, bu savın yasağın sürmesi için temel oluşturmasına imkân yoktur. Kadınların dışarıdan, aileden, mahalleden baskıyla başlarını örtüyor olma ihtimalleri, eğitim ve çalışma haklarına engel olmayı gerektirmez. Eğitim sahibi olmayan ve ekonomik bağımsızlığa sahip olmayan kadınlar üzerinde baskı ihtimalinin daha

fazla olacağı açıktır. Ayrıca, söz konusu iddiayı temellendirmek için şartları ve bağlamı iyi anlamak gerekmektedir. Zorla örtünmeyi tespit etmek için bilimsel bir ölçüt ya da zorla başını örten kadın sayısı konusunda somut veri olmadan bunun üzerinden siyaset yapmak, hatta bazen bu varsayım üzerinden bilimsel-akademik bilgi üretmek ikna edici olmamaktadır. Kadınların çoğunluğunun zorla kapandığına işaret eden söylem din, inanç ve vicdan özgürlüğü ilkelerine de aykırıdır. Herkesin inanç ve vicdan özgürlüğünü savunuyorsak, başörtüsü konusunda da kadınları ‘kurtarıcı’ bir pozisyon almadan önce, gerçekten şartları ve durumları iyi anlamak gerekmektedir. Türkiye’de ve dünyada çeşitli Müslüman ülkelerde yapılan pek çok araştırmanın gösterdiği gibi, başörtüsü takmanın farklı motivasyonları, farklı nedenleri ve farklı inanç paradigmalarına ilişkin açıklamaları vardır. Bunların hiçbirisi, başörtüsü nedeniyle toplumsal hayata katılamayan kadınların durumunun çözümsüzlüğü ve onlara karşı gerçekleştirilen akıl almaz uygulamaların devam etmesi için geçerli bir neden oluşturmamaktadır.

Sonuç itibarıyla bu rapor, başörtüsü yasağını ayrımcılık olarak tanımlayan ve başörtüsü yasağının tamamıyla ortadan kalkmasını savunan bir çalışmadır. Başörtüsü yasağında çözüme yönelik ve gerçekten kalıcı bir çözüm için gerekli koşulların bir bütün halinde sunulmasını amaçlamaktadır. Rapor kaleme alınırken, bu konuda yapılması gereken düzenlemeler nelerdir, nereden başlanmalıdır ve nasıl yol alınmalıdır sorularından yola çıkılmıştır. Önerilen yol haritasını elbette ki genişletmek mümkündür. Sonuçta, başörtüsü yasağının kalkması yolunda hukuki mücadele yeterli değildir, siyasi ve toplumsal değişim de gereklidir. Bunun için de konunun her yönüyle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Raporun Yöntemi

Rapor, Ekim 2009-Haziran 2010 arasında bir TESEV Demokratikleşme Programı çerçevesinde Dilek Cindoğlu ve Ebru İlhan'ın yürüttükleri "Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar"'ın saha çalışmasının bulgularına; Ekim 2010-Şubat 2011 tarihleri arasında Özge Genç ve Ebru İlhan'ın Ankara ve İstanbul'da siyasi aktörler ve sivil toplum temsilcileriyle yaptıkları görüşmelere ve 11 Kasım 2010'da Ankara'da düzenlenen siyasi parti temsilcileri,¹ TBMM ve Komisyon üyeleri, Bakanlık bürokratları, sivil toplum üyeleri ve akademisyen katılımcılardan oluşan çalıştaydaki tartışmalara dayanmaktadır. Raporda, bu görüşme ve toplantılarda dile getirilen görüşlere ve çözüm önerilerine büyük ölçüde yer verilmektedir.

Bu çalışmada da, TESEV'in diğer siyasa raporlarında olduğu gibi, doğrudan politika yapılan alana hitap etmeye gayret edilmiştir. Başta parlamenterler, hükümet ve yargı mensupları, başörtüsü yasağı ve etrafında şekillenen ayrımcılıklara karşı duyarlı olmaya ve yasağın ve tüm ayrımcı uygulamaların sonlanması için gereken yasal ve idari düzenlemeleri acilen hayata geçirmeye çağrılmaktadır.

2010 sonu ve 2011 başlarında yapılan görüşmelerden yola çıkan çalışma, Haziran 2011 genel seçimlerinden sonra kurulan Hükümet ve 24. Dönem Meclisi'nin önde gelen üyelerini de içeren bir grupta yapılan görüşmeleri odağına almaktadır. 23. Dönem Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal

Güvenlik Bakanlığı ve Devlet Bakanlığı'ndan bakan veya üst düzey yetkililer, TBMM İnsan Hakları, Anayasa, Adalet Komisyonu başkanları ve üyeleri, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Demokratik Sol Parti (DSP) 23. Dönem milletvekilleri, partililer ve kadın kolları üyeleri, MEMUR-SEN, HAK-İŞ gibi sendikaların temsilcileri, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) üyeleri, İnsan Hakları Derneği (İHD) gibi hak örgütlerinin temsilcileri, kadın örgütleri temsilcileri, akademisyenler, hukukçular ve aktivistler görüşülen kişiler arasındadır.

¹ Davet edilmelerine rağmen, AK Parti ve Halk Partisi üyeleri dışında hiçbir siyasi parti temsilcisi toplantıya katılmamıştır. Rapor kapsamında görüşülen CHP parti üst düzey temsilcisi, başörtüsü konulu bir toplantıya katılmalarının mümkün olmadığını dile getirmiştir.

A. Başörtüsü Yasağı

A. Başörtüsü Yasağı

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI

Yükseköğretim kurumlarında özellikle 1998-2010 yılları arasında uygulanan başörtüsü yasağı, Türkiye’de üzerinde en çok konuşulan ve bir türlü çözüme kavuşturulamayan sorunlardan biri oldu.

Başörtüsü yasağı, 2010 yılına kadar özel ve devlete bağlı üniversitelerde kesin olarak uygulanmıştır. Yasak, zamanın İstanbul Üniversitesi Rektörü’nün başörtüsünü yasaklayan 23 Şubat 1998 tarihli genelgesiyle başladı. Bu tarihte üniversitelerde eğitim görmekte olan başörtülü öğrenci sayısı binlerle ifade edilmektedir. Bu öğrenciler okula geldiklerinde güvenlik ekipleriyle karşı karşıya kaldılar ve pek çoğu hakkında davalar açıldı.² 1998 yılında yasak başladığında üniversitelerde eğitim görmek isteyenler başlarını açmak ya da okulu bırakmak seçeneklerinden birisini kabul etmek zorunda bırakıldı. İstanbul 6. İdare Mahkemesi, ilk başta, genelgenin açıkça hukuka aykırı olduğu ve telafisi imkânsız zararlar verdiği gerekçesiyle yürütmeyi durdurma kararı verdi.³ Mahkeme, eğitim hakkının kısıtlanması için Anayasa gereğince yasa değişikliği gerektiğini ifade etti. Genelgenin hukuka aykırı olduğunu ifade eden hâkimler hakkında disiplin soruşturması açıldı ve dosya başka hâkimlere verildi.⁴ Üst mahkeme olan

Bölge İdare Mahkemesi, yürütmeyi durdurma kararını kaldırdı.⁵ Devamında, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) mahkeme kararını bir genelge eşliğinde tüm üniversitelere gönderdi ve başörtüsü yasağı fiilen başlamış oldu.⁶ Aynı zamanda, üniversiteye girmenin koşulu olan Öğrenci Seçme Sınavı’na (ÖSS) başörtülü adaylar alınmamaya başlandı.

Ekim 2010’da İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’nde bir öğrencinin başörtüsü nedeniyle dersten çıkarılması ve öğrencinin YÖK’e şikâyetiyle başlayan süreçte, YÖK, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü’ne öğrencilerin “disiplin yönetmeliğine aykırı”⁷ durumlar nedeniyle sınıftan çıkarılamayacağı ve bu talimata uymayan öğretim üyeleri hakkında soruşturma açılmasıyla ilgili bir yazı gönderdi.⁸ Yazıya göre, disiplin yönetmeliğine aykırı davranan öğrenciler hakkında sadece tutanak tutulabilecek, öğrenci dersten çıkarılamayacaktı. Ancak, YÖK’ün bu tutumu, başörtülü öğrenciler için olumlu sonuçlar doğuracağına ilişkin beklentileri tam da karşılamayan

önergesine cevabı için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 17. Birleşim, 11.11.1998, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil4/bas/bo17m.htm>.

5 İstanbul Bölge İdare Mahkemesi, 1998/947 E., 19.08.1998 T.

6 İstanbul Bölge İdare Mahkemesince alınan 19.08.1998 tarih ve 1998/947 sayılı kararda, “öğrenci kimlik kartı olmayan öğrencilerin üniversite kampüslerine veya binalarına alınmamaları ve bayan öğrencilerin başörtüsü, erkek öğrencilerin sakallı olarak ders, staj ve uygulamalara alınmamaları yolunda tesis edilen işlemlerin hukuka ve mevzuata uygun olduğuna karar verilmiştir” ifadeleri yer almaktadır.

7 Yüksek Öğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği, 13.01.1985 tarihli ve 18634 sayılı Resmi Gazete, <http://www.yok.gov.tr/content/view/475/>.

8 Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, 23.07.2010 tarihli 025309, Sayı: B.30.0.HKM.06.01.0001/5196, Konu: Şikâyet Dilekçeleri ibareli yazı.

2 28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu toplantısında irticayla mücadelede yapılması gerekenler, 18 maddelik yaptırımlar listesi halinde kabul edilmiştir. Listenin günümüze dek en etkin bir şekilde uygulanan maddesi ise başörtülü kadınlara karşı kamu kurumlarında gerçekleştirilen yaptırımları içeren madde olmuştur.

3 İstanbul 6. İdare Mahkemesi, 1998/369 E., 26.06.1998 T.

4 40 hâkim ve savcı hakkında açılan soruşturmaya ilişkin Yargıda İrtica Soruşturması ve Adalet Bakanı’nın soru

eksik bir adım olarak kaldı. Kamuoyundaki tartışmalarda, dersten çıkarılmasa bile başı kapalı öğrenci hakkında tutanak tutulmasının öğrenciyi rencide eden ve diğer öğrencilerle eşit konumunu zedeleyen bir uygulama olduğu gözden kaçırıldı. Bu esnada, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı yazılı bir açıklamada, ilgili yazıyı YÖK Başkanlığı ve İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nden talep etti. İlerleyen süreçte, söz konusu yazı diğer üniversitelere gönderilmedi ve YÖK Başkanı Yusuf Ziya Özcan'ın geri adım attığı izlenimine yol açan sözleri basında yer aldı. YÖK Başkanı daha sonraki beyanlarında da, üniversitelerde başörtüsü sorununun halledildiğini ifade etti.⁹

Bugüne değin, üniversite kampüslerinde uygulanan başörtüsü yasağı; bilimsel bir konferansın katılımcısının üniversite misafirhanesine alınmaması,¹⁰ üniversite kayıtlarında başı açık fotoğraf istenmesi,¹¹ mezuniyet törenlerinde konuşma yapamama¹² ve okul gezilerine alınmama¹³ gibi sayısız uygulamayla sürdürüldü. Raporu hazırlarken yaptığımız görüşmelerde, bir YÖK yetkilisi, Türkiye üniversitelerinde okuyan Orta Asya ve Ortadoğu'dan gelen pek çok öğrenci için de aynı sorunun geçerli olduğunu belirtti.

Halen pek çok üniversite yönetiminin farklı seviyelerde (kampüse almama, dersten çıkarma, sosyal

hizmetlerden yararlandırmama vs. üzerinden) uyguladığı başörtüsü yasağının devam etmesini sağlayan yasal bir dayanak bulunmamaktadır. Aksine, 2547 No'lu Yüksek Öğretim Kanunu'nun Ek 17. Maddesi'nde yer alan "yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak şartıyla yükseköğrenim kurumlarında kılık kıyafet serbesttir" hükmünün başörtülü öğrenciler için yasal bir güvence oluşturduğu yorumu yapılmaktadır. Bu yasanın yürürlüğe girdiği 1990 yılından sonra yasak senelerce uygulanmamış, 28 Şubat kararlarını takiben ise uygulama tümüyle değişebilmiştir.

Başörtüsü yasağında, hukuki açıdan çelişki yaratan durum yüksek mahkemelerin gerekçeli kararlarından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, fiili yasak uygulamalarına karşı mevcut hukuki esaslara dayanarak yapılan itirazların veya ayrımcılığı önlemeye yönelik mekanizmaları güçlendirmek için yapılan yasal ve anayasal müdahalelerin önü, yüksek yargı organları (Danıştay, Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi) tarafından uzun bir gerekçe listesiyle kapanmaktadır. Örneğin, hemen yukarıda sözü geçen, dönemin Anavatan Partisi (ANAP) tarafından yapılan düzenlemeyle Yüksek Öğretim Kanunu'na eklenen Ek 17. Madde, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) tarafından iptal başvurusuyla Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüştür. Mahkeme iptal işlemini reddetmesine rağmen, maddede sözü geçen serbestliğin başörtüsünü kapsamadığını geniş bir yorumlu gerekçe kararıyla kayıtlara geçirmiştir.¹⁴ Yasağa ilişkin gerekçelendirmelerde, Mahkeme'nin bu kararına ve gerekçelerine sık sık atıfta bulunulduğu durumlarla karşılaşmaktadır.

Hukuki çelişkiler bununla da bitmemektedir. 2008 yılında hükümetteki AK Parti tarafından Meclis'e sunulan ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) desteğini alan TC Anayasası'nın kamu hizmeti hakkına ilişkin 10. ve eğitim hakkına ilişkin 42. maddelerinin değiştirilmesi teklifi, Meclis'te çoğunluk oyuyla kabul

9 Yeni Şafak, 2010, "Katsayı ve başörtüsü sorunu hallettik", 11 Kasım, <<http://yenisafak.com.tr/Egitim/?i=287428>>.

10 Yeni Şafak, 2010, "İnanılmaz yasak: Başörtülü diye...", 31 Ocak, <<http://yenisafak.com.tr/Gundem/?i=238811>>.

11 Haksöz Haber, 2010, "GOP Üniversitesine Başörtüsü Protestosu", 4 Eylül, <http://haksozhaber.net/news_detail.php?id=16461>; Zaman, 2010, "Başörtülü fotoğraf verdi diye Açıköğretim'e kaydetmediler", 14 Kasım, <<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1052987&keyfield=6261C59FC3B67274C3BC73C3BC20C3BC6E6976657273697465>>.

12 Yeni Şafak, 2010, "O kız şimdi karşınızda", 29 Ekim, <<http://yenisafak.com.tr/Gundem/?i=285458&t=29.10.2010>>.

13 Zaman, 2011, "Başörtülü gezi yasağına tepkiler sürüyor", 8 Nisan, <<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1118946&keyfield=6261C59FC3B67274C3BC73C3BC20C3BC6E6976657273697465>>.

14 Anayasa Mahkemesi, 1990/36 esas 1991/8 karar sayılı 9.4.1991 tarihli karar.

edilmiştir.¹⁵ Meclis iradesiyle kabul edilen değişiklik teklifi, CHP tarafından Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüş ve Anayasa Mahkemesi oyçokluğuyla maddelerin iptaline karar vermiştir. Bundan sonra ise, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından AK Parti hakkında kapatma davası açılmasına neden olan süreç başlamıştır. Aslında, yapılan değişiklik tekliflerinde, Anayasa tarafından güvence altına alınan kamu hizmeti ve eğitim hakkına ilişkin maddelere vurgu yüklenmesinin ötesinde radikal bir değişiklik talebi söz konusu olmamıştır. Anayasa değişikliği yapılmış olsaydı bile, bu değişiklikler başörtüsü yasağının ve yasaktan kaynaklanan ayrımcılıkların engelleneceğinin güvencesi olmayabilirdi.

2010 yılından itibaren bazı üniversitelerde başörtülü kadınların kampüslere girmesi önündeki engellerin 'hafifletilmesi' veya ortadan kaldırılmasına karşın, halen bazı üniversitelerde özellikle fakülteler ve dersler bazında yasağın devam ettiği tespit edilmektedir. Yasağın bazı üniversitelerde devam edip bazılarında ortadan kalkmış olması, başörtülü öğrenciler açısından muğlak bir durum oluşturmakta, bu da yasaktan kaynaklanan mağduriyetlerin devamına yol açmaktadır. Zira, başörtüsüne tanınan serbestlik de yasak gibi fiili bir karaktere sahiptir.

Başörtülü öğrencilerin üniversite yönetiminin tutumuna bağlı olarak kampüse girebildiği durumlarda, öğretim üyeleri tarafından dersten çıkarılmaları, sağlık ve sosyal hizmetlerden ve kütüphanelerden faydalanmalarının sınırlandırılması ve çeşitli akademik ve sosyal etkinliklerden dışlanmaları söz konusu olabilmektedir. Öğrencinin kampüse girebildiği durumlarda, öğretim görevlisi

2010 yılından itibaren bazı üniversitelerde başörtülü kadınların kampüslere girmesi önündeki engellerin 'hafifletmesi' veya ortadan kaldırılmasına karşın, halen bazı üniversitelerde özellikle fakülteler ve dersler bazında yasağın devam ettiği tespit edilmektedir. Yasağın bazı üniversitelerde devam edip bazılarında ortadan kalkmış olması, başörtülü öğrenciler açısından muğlak bir durum oluşturmakta, bu da yasaktan kaynaklanan mağduriyetlerin devamına yol açmaktadır. Zira, başörtüsüne tanınan serbestlik de yasak gibi fiili bir karaktere sahiptir.

tarafından dersten çıkarılması veya derse girmesine 'tahammül' çerçevesinde izin verilmesi, öğrenci-hoca ilişkisini yapılandıran hiyerarşi çerçevesinde öğrencinin aleyhine bir duruma neden olmaktadır.

Yasağın fiili olarak gerçekleştirilme şekline ve sağlık hizmetlerinden yararlanmaya ilişkin kayda geçen çarpıcı örneklerden biri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) yaşanmıştır. H.K. adlı öğrencinin, kullandığı başörtüsü nedeniyle kampüs içindeki sağlık merkezinde sağlık hizmeti alması engellenmiştir. Üniversitenin sağlık birimi başhekimine şikâyetle bulunan öğrenci, ancak 13 Ocak 2011 tarihinde başhekimlik tarafından tutanak tutulmasının ardından sağlık hizmetinden yararlanabilmiştir. Takip eden süreçte, ODTÜ Rektörlüğü tarafından öğrenciye "Kılık Kıyafet Yönergesi"ne aykırı davranması nedeniyle disiplin soruşturması açılmıştır. Rektörlüğün resmi yazısında atıfta bulunulan yönerge, "Milli Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik"tir.¹⁶ Bu yönetmeliğin 10. maddesinin (a) bendinde lise ve dengi okullarda kız öğrenciler için "başı açık" ifadesi yer almaktadır. 13. maddesinin (a) bendinde ise,

15 Yapılan Anayasa değişikliği çerçevesinde, Anayasa'nın 10. maddesi, "Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında eşitlik ilkesine uygun hareket etmek zorundadırlar" olarak değişecekti. Anayasa'nın eğitim haklarını düzenleyen 42. maddesine de, "Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple, kimse, yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları, kanunla belirlenir" şeklinde bir fıkra eklenecekti.

16 22.07.1981 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik, 7.12.1981 tarihli ve 17537 sayılı Resmi Gazete.

yüksek öğretim okullarındaki kız öğrencilerin kılık kıyafetlerinde, “Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik” esaslarına uyulması şartı yer almaktadır. Ne var ki, 1982 Anayasası’nda YÖK’ün kurulması ve üniversitelerin YÖK’e bağlanmasıyla birlikte, üniversiteler MEB kanun ve yönetmeliklerine değil, 2547 No’lu Yüksek Öğretim Kanunu’na tabi hale gelmiştir. ODTÜ Rektörlüğü tarafından gönderilen yazıda bahsi geçen “Kılık Kıyafet Yönergesi”nin üniversite öğrencilerini bağlayan yasal bir dayanağı kalmamıştır. Hâlihazırda üniversite öğrencilerini

Üniversite eğitimi sonrası, üniversitede kalıp akademik kariyer yapmak isteyen kadınlar için de yasak halen devam etmektedir. Devlet üniversitelerinde 2547 No’lu YÖK Kanunu’na bağlı olan akademisyenler, aynı zamanda Kılık Kıyafet Yönetmeliği’ne de bağlılar ve yönetmelik maddesindeki “başı açık” ifadesine tabi olmak durumundalar. Öte yandan, yönetmelikte tırnakların boyuna kadar ayrıntılı olarak düzenlenen kılık kıyafet tanımına diğer memurların her durumda uymaları beklenmezken, sadece başın açık olma şartı zorunlu kılınmaktadır. Özel üniversitelerde akademisyenler sözleşmeli olarak çalıştıkları için İş Kanunu’na tabi olsalar da, başörtülü akademisyenleri işe almama yönündeki yaygın zihinsel tutum nedeniyle, yasak bu kurumlarda da fiilen sürmektedir. Böylelikle, başörtülü kadınlar için Türkiye’de akademik kariyer seçeneği çoğu zaman devre dışı kalmaktadır.

Bugün üniversitelerdeki başörtüsü yasağını hala gündemde tutan başlıca sorun, başörtülü kadınlara yapılan muamelenin farklılığı ve idarecilerin tutumlarına göre değişen keyfiliğidir.

ilgilendiren YÖK Kanunu’ndaki madde ise, 1990 yılında eklenen ve kılık kıyafet serbestliği tanıyan 17. maddedir.

Bu gibi örneklerin temelinde yatan ve bugün üniversitelerdeki başörtüsü yasağını hala gündemde tutan başlıca sorun, başörtülü kadınlara yapılan muamelenin farklılığı ve idarecilerin tutumlarına göre değişen keyfiliğidir.

Yeni üye yapısı nedeniyle, YÖK’ün başörtüsü yasağı konusunda geçmişle kıyaslandığında farklı bir pozisyonda olduğunu söylemek mümkündür. Rapor görüşmeleri sırasında, 3-4 sene öncesine kadar başörtülü kadınların binasına dahi giremediğinin belirtildiği YÖK’e yaptığımız ziyaretlerde, başörtülü kadınların şikâyetlerini doğrudan YÖK üst düzeyine iletebildiklerini ve kapıların onlara açık olduğunu gözlemledik. Ancak, burada da, pek çok meselede olduğu gibi ikili ilişkiler ve yazılı olmayan geçici çözümler kalıcı ve kurumsal bir sonuç elde edilmesini geciktirmektedir.

SİYASİ YAŞAMA KATILIMDA BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI

Başörtülü kadınların fiziksel olarak ‘görünmez’, yokluklarıyla ‘görünür’ olduğu alanlardan biri de aktif siyaset alanıdır. Türkiye’de başörtülü kadınları cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, bakanlık, milletvekilliği ve belediye başkanlığı gibi siyasi pozisyonlarda görmek mümkün değildir. Çoğu zaman gönüllülük esasıyla, siyasi partilerin kadın ve gençlik kolları, il ve ilçe teşkilatları ile belediyelerin il ve ilçe meclislerinde çalışan başörtülü kadınlar, hiçbir siyasi partinin yüzü olamamakta ve siyasi bir pozisyon elde edememektedirler. Örneğin, demokratik siyaset kuralları çerçevesinde ülke çapında gerçekleşen seçimlerde, başörtülü kadınlar Yüksek Seçim Kurulu kararıyla sandık üyesi bile olamamaktadır.¹⁷

Kadınların milletvekili seçilerek TBMM’de yer almaları önünde herhangi bir yasal engel bulunmamaktadır. 14506 Sayılı TBMM iç tüzüğü’nün kılık kıyafete ilişkin hükümlerinde, Devlet Memurluğu Kanunu’na bağlı yönetmelikte yer alanlara benzer şekilde başın açık veya kapalı olmasına ilişkin herhangi bir hüküm yoktur.¹⁸ İçtüzükte kılık kıyafete ilişkin 56. maddede şu hükümler yer almaktadır: “Başkanlık kürsüsünde Başkan, beyaz kelebek kravat ve siyah yelek üstüne siyah frak giyer. Görevli kâtip üyeler de, koyu renk elbise giyerler. Genel Kurul salonunda yer alan milletvekilleri, bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşkilatı memurları ve diğer kamu personeli ceket giymek ve kravat takmak zorundadırlar. Bayanlar tayyör giyerler. Görevlilerin kıyafeti Başkanlık Divanınca tespit edilir.”

1999 yılında Fazilet Partisi’nden milletvekili seçilen Merve Kavakçı, başörtüsüyle TBMM’ye giren ilk milletvekili oldu. Ancak, 2 Mayıs 1999 tarihinde milletvekilliği yemin törenine başörtüsüyle gelen

Merve Kavakçı protestolarla karşılaştı ve dönemin başbakanı ve Demokratik Sol Parti (DSP) lideri Bülent Ecevit tarafından kürsüden şu sözlerle uyarıldı: “Türkiye’de hanımların giyim kuşamına, başörtüsüne özel yaşamlarında hiç kimse karışmıyor. Ancak burası hiç kimsenin özel yaşamı değildir. Burası devletin en yüce kurumudur. Burada görev yapanlar devletin kurallarına geleneklerine uymak zorundadırlar. Burası devlete meydan okunacak yer değildir. Lütfen bu hanıma haddini bildiriniz.” Bundan sonra gelişen süreçte, hem Merve Kavakçı TC vatandaşlığından çıkarıldı, hem de 7 Mayıs 1999 tarihinde Fazilet Partisi hakkında kapatma davası açıldı.¹⁹ Kapatma davası açılması tehdidi, daha sonra partilerin başörtülü kadınları seçilebilir sıralardan aday göstermemesiyle sonuçlandı. Kavakçı’nın milletvekilliğinin sonlandırılmasına neden olan psikolojik süreç, halen başörtülü kadınların milletvekilliği yolunu kapatmaya devam etmektedir. Toplumun ve devletin bu olayla yüzleşememesi, Türkiye’de başörtüsü meselesindeki hukuksal dayanakları temel almadan süregelen yasakçı zihniyetin devamlılığını sağlamaktadır.

24. Dönem Meclis’in açıldığı Ekim 2011’de bacak protezi kullanan CHP’li milletvekili Şafak Pavey’in Meclis’e sunduğu kadın vekillerin etek giymelerini zorunlu kılan iç tüzük maddesinin değiştirilmesi teklifi, Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) milletvekili Sırrı Süreyya Önder’in bu değişikliğin başörtüsünü de içermesini talep etmesi ve AK Parti lideri Tayyip Erdoğan’ın bu teklifi yeterince “samimi” bulmaması, Meclis’teki başörtüsü karşıtı psikolojinin devamlılığını sağladı. Süregelen bu tartışmalar üstüne, kadın vekillerin pantolon giymesine imkân sağlayan yasa tasarısının geri çekilmesi de Meclis tarihine geçen tarihi bir an oldu. Ak Parti’nin bu durumu bir fırsat olarak görüp özgürlükler lehine değerlendirmesi beklenirken, Erdoğan’ın bu tavrı Ak Parti’nin başörtülü kadınların siyasi yaşama katılımına ilişkin istek ve

17 Yüksek Seçim Kurulu 2008/9 sayılı kararı, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/genelge/2009/2009-8.htm>.

18 05.03.1973 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü, 13.04.1973 tarihli ve 14506 sayılı Resmi Gazete, <<http://www.tbmm.gov.tr/ictuzuk/ictuzuk.htm>>.

19 2000’lerin siyasi ortamında kimsenin dikkatini çekmeyen bir nokta, yaygın kanının aksine Kavakçı’nın milletvekilliğinin başörtüsü yüzünden değil, Amerikan vatandaşı olmasından ötürü düşürülmesidir.

Bugün, başörtülü kadınların seçim dönemlerinde çalıştıkları partilerden milletvekili veya belediye başkanı adayı olarak gösterildiği örnekler yok denecek kadar azdır. 12 Haziran 2011 seçimlerinde tek başörtülü milletvekili adayı, AK Parti tarafından, seçilmesinin mümkün olmayacağı bir şekilde, listenin alt sıralarından Antalya’da gösterilmişti. Bugün de TBMM’deki oldukça düşük (yüzde 14,18) kadın temsili içerisinde tek bir başörtülü kadın milletvekili bulunmamaktadır.

samimiyetine gölge düşürdü. Dahası, aynı konuşmada “Benim başörtülü kardeşlerimi niye istismar ediyorsun, yapacaksın yap. Senin böyle bir derdin yok ki. Dini Zerdüştlük olan bir anlayışın böyle bir derdi olabilir mi?” sözleri, başörtüsü yasağının din ve vicdan özgürlüğü kapsamında değerlendiren ve değerlendirilmesini bekleyen bir kesim için önemli bir soru işareti yarattı.

Bugün, başörtülü kadınların seçim dönemlerinde çalıştıkları partilerden milletvekili veya belediye başkanı adayı olarak gösterildiği örnekler yok denecek kadar azdır. 12 Haziran 2011 seçimlerinde tek başörtülü milletvekili adayı, AK Parti tarafından, seçilmesinin mümkün olmayacağı bir şekilde, listenin alt sıralarından Antalya’da gösterilmişti. Seçimlerden hemen önce de, Ak Parti Genel Başkanı Tayyip Erdoğan gerginlik yaşanmaması için başörtülü adaydan vazgeçtiğini açıkladı.²⁰ Bugün de TBMM’deki oldukça düşük (yüzde 14,18) kadın temsili içerisinde tek bir başörtülü kadın milletvekili bulunmamaktadır.

Başörtülü kadınların siyasete katılımı meselesi, kadının siyasete katılımına ilişkin yapılan çalışmalarda çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Kadının siyasi hayata katılımıyla ilgili tartışmalarda ve siyaseti etkilemeyi amaçlayan etkinlikleri tasarlarırken eşit katılımın sağlanmasında kadınlar arasında ayırım

yapılabilmektedir. Bu tür etkinliklerde hangi kadınların siyasete katılacağına ilişkin görüşler ön plana çıkmamaktadır. Örneğin, kadın kollarında çoğunluğu başörtülü kadınların çalıştığı bir partiden aday olacak kadınlar hangi kadınlar olacaktır? Raporun hazırlık aşamasında görüştüğümüz AK Partili bir kadın milletvekili, bu konuda kendini ne kadar mahcup hissettiğini aşağıdaki sözlerle dile getirmiştir: “Onlar [başörtülü kadınlar] benden daha çok çalışıyorlar ama sonunda ben milletvekili oluyorum.”

Yerel yönetimlerde başörtüsüyle yer almak da kadınlar için sorun oluşturmaktadır. Yaptığımız görüşmelerden birinde, il meclisi toplantısına katılması diğer üyeler tarafından reddedilen, parti üyesi bir başörtülü görüşmeci bu durumun oldukça yaygın olduğundan söz etti. TBMM’deki Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu üyesiyle yaptığımız bir görüşmede ise, bir Komisyon çalışmasına uzman olarak çağrılan başörtülü bir kişinin toplantıya katılmasına müsaade edilmediği belirtildi.

Sonuç olarak, bugünün Türkiye’sinde başörtüsü-siyasi parti-Meclis ilişkisi hiçbir kesimin mantıklı bir açıklama getiremediği, adeta bir Bermuda Şeytan Üçgeni’ni andırmaktadır. Hangi parti olursa olsun, bu üçgenin etki alanına girmek isteyen başörtülü kadınlar, yıldırma, dışlanma ve reddedilmeyle karşılaşmakta ve o alanda barınamamaktadırlar.

Bu bölümde anlaşıldığı üzere, başörtüsü yasağının siyasi yaşamda devamlılığında, yasağa karşı tarihsel tutumlarıyla ön planda olan ‘laik’ siyasi aktörlerin yanı sıra, karar verici konumunda olanlarının büyük çoğunluğu erkek olan ‘dindar’ siyasi aktörlerin de rolü vardır. Bugün, mevcut durumda siyasi yaşamda zihinlerde yaşayan ve fiili olarak uygulama alanı bulan başörtüsü yasağı, bir “dindar-laik” koalisyonunun ürünüdür diyebiliriz.

²⁰ Ntvmsnbc, 2011, “AK Parti türbanlı adaydan vazgeçti”, 8 Nisan, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25200842/>.

ÇALIŞMA HAYATINDA BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI

Kamu Sektörü

Başörtüsü yasağının üniversiteler kadar sıklıkla gündeme taşınmayan uygulama alanlarından biri çalışma hayatıdır. Başörtüsü yasağı, özellikle 1999 sonrasında, kamu sektöründe de başörtülü kadınların Diyanet ve bazı belediye kurumları gibi istisnalar dışında çalışmalarını engelleyecek şekilde uygulanmaktadır. 28 Şubat sürecinde kamu sektöründe katı bir şekilde uygulanan başörtüsü yasağı, günün koşullarından uzak ve başın açık olması dışında memurların diğer hükümlerine uyma zorunluluğunun aranmadığı bir yönetmeliğe dayandırılmaktadır.²¹ Söz konusu yönetmeliğe rağmen, 28 Şubat öncesinde Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, bazı üniversiteler ve vergi dairelerinde çalışan başörtülü kadınlara rastlamak mümkündür.

28 Şubat sürecinde ise başörtüsü yasağı kesin olarak uygulanmaya başladı. İlk adım olarak, Yükseköğretim Kurulu Yüksek Disiplin Kurulu, İstanbul Üniversitesi santralinde çalışan başörtülü Züheyla Zeybel'i kamu görevinden çıkardı. Danıştay 8. Daire bu işlemin hukuka aykırı olduğunu beyan etmişse de, Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, başörtülü çalışması nedeniyle memura uyarısız ceza verilebileceğini beyan etti.²² Bundan sonra başını açmayan memurlar, Devlet Memurları Kanunu'nun kılık kıyafet hükümlerine uymamakla ilgili maddesinden değil, "ideolojik ve siyasal amaçlarla kurumların huzur, sükûn ve çalışma düzenini bozma" maddesi uyarınca devlet memurluğundan çıkarılma cezası aldılar.²³ Bu süreçte,

28 Şubat sürecinde kamu sektöründe katı bir şekilde uygulanan başörtüsü yasağı, günün koşullarından uzak ve başın açık olması dışında memurların diğer hükümlerine uyma zorunluluğunun aranmadığı bir yönetmeliğe dayandırılmaktadır. Söz konusu yönetmeliğe rağmen, 28 Şubat öncesinde özellikle Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, bazı üniversiteler ve vergi dairelerinde çalışmış başörtülü kadınlara rastlamak mümkündür.

on bini aşkın öğretmenin istifa etmek zorunda kaldığı, verilen emre itaatsizlikten dolayı 200 üstündeki öğretmen hakkında ceza davası açıldığı ve 3500 öğretmen hakkında işten çıkarma cezası verildiği ifade edilmektedir.²⁴

Başörtülü memurların ihlal ettiği beyan edilen yönetmelik, 12 Eylül askeri müdahalesiyle iktidarı devralan Milli Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanıp 1982'de onaylanan "Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik"tir.²⁵ Yönetmeliğin 5. maddesinde "görev mahallinde baş daima açık" ifadesi bulunmaktadır. Kılık Kıyafet Yönetmeliği'nde sadece saçlara yönelik düzenleme yer almamakta; ayakkabının tarzından, tırnakların, favorilerin, bıyıkların boyuna kadar pek çok detay hükümlerde yer bulmaktadır. Yönetmeliğe her zaman uyulmadığı ve buna karşın diğer memurlar hakkında soruşturma açılmasına gerek duyulmadığı bilinen bir gerçektir.

Bu nedenle, idarenin 'hoşgörü' gösterdiği durumlarda, yönetmelikteki başın açık olma hükmü çalışma hakkının kullanımında engel teşkil etmemektedir. Aynı şekilde, yönetmeliklerle ve Türkiye'de yaygın bir şekilde başvuru kanun hükmünde kararnameyle yasak yaratmak, hukuk devleti ilkeleri açısından kabul edilemez bir durumdur. Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta, "baş açık" ifadesi dışındaki tüm ifadelerin

21 16.07.1982 tarihli Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik, 25.10.1982 tarihli ve 17849 sayılı Resmi Gazete.

22 Sabah, 1999, "Türbando ısrar eden memura 'işten atılma'", 7 Mayıs, <<http://arsiv.sabah.com.tr/1999/05/27/po6.html>>.

23 14/07/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 23.07.1965 tarihli ve 12056 sayılı Resmi Gazete 125/E: "a) İdeolojik veya siyasal amaçlarla kurumların huzur, sükûn ve çalışma düzenini bozmak, boykot, işgal, kamu hizmetlerinin yürütülmesini engelleme, işi yavaşlatma ve grev gibi eylemlere katılmak veya bu amaçlarla toplu olarak göreve gelmemek, bunları tahrik ve teşvik etmek veya yardımında bulunmak".

24 Avukat Fatma Benli ile görüşme notları.

25 16.07.1982 tarihli Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik.

genel kılık kıyafet kurallarına ilişkin olması, “baş açık” ifadesinin ise inançlı kesime uygulanan ayrımcılığın yolunu açmakta olmasıdır. Yönetmelik, ayrıca Anayasa’nın 70. maddesinde yer alan “Her Türk kamu hizmetlerine girmek hakkına sahiptir. Hizmet alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilmez” ifadeleriyle çelişmektedir.

Sonuç olarak, kamu sektöründeki başörtülü kadınların çalışmasını engelleyen yasal, fiili ve psikolojik engeller, 2011 verilerine göre iki milyon üç yüz bin kişinin istihdam edildiği kamu hizmetlisi pozisyonundan Türkiye’nin kadın nüfusunun büyük bir bölümünü dışlamaktadır.²⁶ Bilindiği üzere, devlet memuru olmak, düzenli ve sürekli kazanç ve çalışma saatlerinin uygunluğu, sosyal güvence ve bu tür imkânların verdiği rahatlık çerçevesinde pek çok kadın tarafından tercih edilmektedir.

Avrupa’da pek çok ülkede ve Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan fırsat eşitliği ilkesi, Türkiye’de kamu ve özel sektör işe alımlarında henüz norm haline gelmemiştir.

Başörtülü kadınların devlet memurluğuna getirilen yasal, fiili ve psikolojik engellerin dayandırıldığı bir tartışma ekseninde de hizmet veren ve hizmet alan ayrımı üzerinden kurulmaktadır. Bu yapay kategorilemeye göre hizmet alan kişinin başörtüsü kullanması sorun olmazken, hizmet veren kamu görevlisinin başörtüsü kullanması tarafsızlığına gölge düşüreceği beklentisiyle sakıncalı ya da kabul edilemez bulunmaktadır. Ayrıca, bazı kamu görevlerinde başörtüsü kullanmanın görevin gerektirdiği tüm hizmetlerin karşılanmasında bir engel teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu konuda sıklıkla verilen bir örnek, başörtülü doktor ve hemşirelerin erkek hastalara

hizmet vermekte tereddüt ettikleri ya da edebilecekleridir. Hizmet alanlarla ilgili savunulan görüş ise hizmet alanların başörtüsü taktıkları için karşılaştıkları engeller kabul edilip, bunların ortadan kaldırılması durumunda başörtüsü nedeniyle yaşanan ayrımcılıkların sonlanabileceği yönündedir. Oysa, hizmet alan – hizmet veren ayrımı yapay bir ayrımdır; çünkü iki durumda da ayrımcılık mekanizmaları işlemekte ve birinin ortadan kaldırılması ayrımcılığın kısmen çözülmesini ima etmektedir. Bu yapay kategoriler üzerinden kurulan tartışma kamu görevlisi olacak başörtülü kadınların tümünü tektipleştirmekte ve kamu hizmetinde aynı dini veya vicdani ölçütlere uyarak görev yapacaklarını varsaymaktadır.

Başörtüsü kullanmada hizmet alma/verme ayrımının, sadece kadınları ifşa eden ve kadınlar için geçerli bir ayıklama ve dışlama yöntemi olduğu açıktır. Başörtüsü üzerinden yapılan “hizmet verme”de ayrımcılık devletin ve toplumun, vatandaşları inançları ve cinsiyeti üzerinden değerlendirmesi anlamına gelmektedir. Bu önerme üzerinden yapılan siyaset, Türkiye’deki kadın nüfusunun büyük bir bölümünün “kamusal alan” olarak da nitelenen kamu hizmetinden yoksun kalmasına göz yummaktadır. Ayrımcılığın olmadığı bir düzlemde, böyle bir yapay kategoriye ihtiyaç olmayacaktır.

Kamu sektöründe başörtüsü yasağı, Türkiye’de tektipleştirmeye ilişkin zihinsel alt yapıdan da kaynaklanmaktadır. Türkiye’de kamu görevinden dışlanan gruplar sadece başörtülü kadınlar değildir. Örneğin, Türkiye’deki gayrimüslim vatandaşlar da kamu hizmetinde istihdam edilmemektedir.²⁷ Alevi grupların da benzer şekilde ayrımcılığa uğradıklarına ilişkin beyanlar bulunmaktadır. Bu grupların dışlanmasında belli başlı yasal dayanaklar bulunmamasına rağmen, yaygın önyargılar ve kamu görevlisi olarak kabul edilmek için zaman zaman müracaat edilen güvenlik soruşturmaları, kamu görevlisi olmada etnik, ideolojik ve dinsel

²⁶ SGK Aylık İstatistik Bülteni, Mayıs 2011, s. 17, <<http://195.245.227.97/wps/wcm/connect/55106ae1-247f-457d-8fda-04a616a8b60c/2011+MAYIS+AYI+AYLIK+%C4%BoSTAT%C4%BoST%C4%BoK+B%C3%9CLTEN+%C4%Bo.pdf?MOD=AJPERES>>.

²⁷ Özdoğan, Günay Göksu ve Ohannes Kılıçdağı, 2011, *Türkiye Ermenilerini Duymak: Sorunlar, Talepler ve Çözümler*, TESEV Yayınları, İstanbul, s. 31-32.

ayrımcılıklara yol açabilmektedir. Kamu sektörü işe alımlarında güvenlik odaklı ve ideolojik prensipler, eşitlik prensibinin önüne geçmektedir. Avrupa’da pek çok ülkede ve Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan fırsat eşitliği ilkesi, Türkiye’de kamu ve özel sektör işe alımlarında henüz norm haline gelmemiştir.

Elinizdeki raporun ön hazırlıkları sırasında siyasilerle yaptığımız görüşmelerde kamudaki başörtüsü yasağıyla ilgili görüşlerini sordüğümüzda, CHP ve DSP’li üyeler kamudaki yasağın kaldırılmasının söz konusu bile olamayacağını altını çizdiler. Öte yandan, bazı Ak Parti mensuplarının dahi hizmet alma/verme ayrımı önermesini kabul edilebilir buldukları ve kamudaki yasağın kalkmasını çok düşük bir ihtimal olarak gördüklerinden bu konuda çalışmanın boş bir çaba olacağına inandıkları gözlemlendi.

Özel Sektör

Türkiye’deki iş piyasaları, genel olarak kadınların ve özellikle başörtülü kadınların eşit katılımını zorlaştıran ya da engelleyen şekilde yapılanmıştır. Başörtülü kadınların çoğu küçük ya da orta büyüklükte işletmelerde (KOBİ) çalışmaktadır. Başörtülü kadınlar KOBİ’lerde iş görüşmesi aşamasında dahi çalışıyor olmalarının sorgulandığı bir işveren-başvuru sahibi ilişkisiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle dindar-muhafazakâr işverenlerin işletmelerine başvuran kadınlara, işverenler tarafından çalışmalarının gerekli olmadığı, kadınların ev geçindirme yükümlülükleri olmaması inancı nedeniyle muhtaç olmadıkları müddetçe iş aramalarının tavsiye edilmediği hatırlatılmaktadır.²⁸ Bunun ötesinde başörtülü kadınlara, başvurdukları işyerinden başka bir yerde başörtülü olarak çalışmaları mümkün olmayacağından düşük ücretler karşılığında uzun mesai saatleri boyunca çalışmaya mecbur kalacakları söylendiği tespiti yapılmıştır. Buna göre örtülü kadınlar, ancak adaletsizlik ve eşitsizlik temelinde bir işveren-işçi ilişkisini kabul ettikleri

Tüm kadın çalışanların karşılaştıkları ayrımcılıklarla aynı şekilde ve daha fazla olarak, iş güvencesinden yoksun, düşük ücretlere razı olarak ve çoğu zaman uzun mesai saatleri boyunca çalışmak durumunda olan başörtülü kadınlar, örtülü olmalarından kaynaklanan bazı ilave ayrımcı ve incitici muamelelere de uğramaktadırlar.

takdirde iş sahibi olabileceklerdir. Bu ve benzeri deneyimler başörtülü kadınların, KOBİ’lerde iş ararken ve çalışırken işletmenin ayrımcılık karşısında benimsediği ve korumakla yükümlü tutulduğu ilkeleri olmadığından ya da bu ilkelere uyulmadığından ayrımcılığa maruz kaldıklarını göstermektedir. Tüm kadın çalışanların karşılaştıkları ayrımcılıklarla aynı şekilde ve daha fazla olarak, iş güvencesinden yoksun, düşük ücretlere razı olarak ve çoğu zaman uzun mesai saatleri boyunca çalışmak durumunda olan başörtülü kadınlar, örtülü olmalarından kaynaklanan bazı ilave ayrımcı ve incitici muamelelere de uğramaktadırlar.

TESEV’in “Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar” araştırmasında görüşülen kadınlar, çalışma hayatında görünür işlerde çalışma ihtimallerinin olmadığını ve bu durumun halen dindar-muhafazakâr kesimin işletmelerinde dahi devam ettiğini dile getirmişlerdir. Diğer yandan, Türk İş Kurumu’nun 2009 tarihli “İşgücü Piyasası Araştırması”na bakıldığında, Türkiye genelinde Kurum’un yaptığı ankete cevap veren 200.000’i aşkın işyerinde çalışanların %24’ünün kadın olduğu ve iş kollarına ve mesleklere göre yapılan dağılımda bazı işkollarında kadın çalışanların sayısının erkeklere yaklaştığı ya da geçtiği görülmektedir. Aynı araştırmada ‘beyaz yakalılık’ kapsamında tanımlanan işlerin ise, öğretmenlik, bankacılık meslek elemanlığı, giyim aksesuarı ve diğer satış elemanlığı, kasiyerlik ve sekreterlik olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, uzman mesleklerde çalışan kadınlar, ekseriyetle görünür oldukları veya olmalarının beklendiği iş kollarında istihdam edilmektedirler. Demek ki kadınların çalışmalarının beklendiği ve istihdama yönelik verilerin bu beklentiye doğruladığı durumda görünür işlerde çalışan

²⁸ Cindoğlu, Dilek, 2010, *Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: İş Hayatında Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar*, TESEV Yayınları, İstanbul, s. 82-83.

Türkiye’de özel işletmelerde işe alım süreçlerinden gelir dağılımına kadar kadınların aleyhine işleyen süreçler bilimsel araştırmalarla belgelenmiştir. Bu durumda, başörtüsünün de işe alımda ayrımcılık ya da “profilleme” aracı olarak tanınmış olması beklenebilir.

kadınların büyük çoğunluğu başörtüsü kullanmamaktadır. Bu kadınların bir kısmı ya mesleklerini icra ederken başörtülerini çıkarmakta, perukla çalışmakta ya da başörtülü olmalarının getirdiği dezavantajlı konumun sonucu olan güvensiz ve kalitesiz çalışma deneyimine tahammül etmektedirler. Her iki gruba da mensup olmayan başörtülü kadınlar ise çalışma hayatının dışında kalmaktadırlar.

Bu noktada, Türkiye’de uzman meslek alanlarında cinsiyet eşitsizliği süregelmekle birlikte, başörtüsü yasağının doğurduğu eşitsizliklerin kadınların iş piyasalarında eşit koşullarda varolma mücadelelerini daha da zorlaştırdığını ifade etmek mümkündür. Türkiye emek piyasasında kadınların aleyhine uygulamaların devam etmesinin olumsuz ekonomik sonuçlara yol açması da beklenebilir. Nitekim Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, başörtüsü üzerine yaptığı bir araştırmada, kadınların iş piyasalarından yasak nedeniyle uzak tutulmalarının vasıflı işgücünün kaybına ve kadın yoksulluğunun artmasına yol açtığını savunmuştur.²⁹

Başörtülü kadınların özel sektörde çalışmalarının önündeki bir diğer temel engel de, özel sektörün kamudaki yasağı çeşitli gerekçelerle yeniden üretmesinden kaynaklanmaktadır. Özel sektörde başörtülü olarak çalışmanın önünde yasal bir engel olmamasına karşın, işverenler başörtülü kadınları “imaj kaygısı” yüzünden istihdam etmek istememektedirler. Özel işletmelerin, bazı durumlarda

çalışan kadın personellerine başlarını açmak ile istifa etmek arasında tercihte bulunmalarını istedikleri iddia edilmektedir. Başörtülü kadınların yaptıkları iş başvurularının da genel olarak sonuçsuz kaldığı savunulmaktadır. Türkiye’de özel işletmelerde işe alım süreçlerinden gelir dağılımına kadar kadınların aleyhine işleyen süreçler bilimsel araştırmalarla belgelenmiştir.³⁰ Bu durumda, başörtüsünün de işe alımda ayrımcılık ya da “profilleme” aracı olarak tanınmış olması beklenebilir.

TESEV’in 2010 tarihli “Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar” adlı çalışmasında görüşülen işveren temsilcileri, özel sektörün bu tutumunu kabul etmiş, bu konuda çeşitli gerekçeler öne sürmüşlerdir. Dindar ve muhafazakâr işverenler, 28 Şubat sürecinde işletmelerinin hedef alındığını ve 28 Şubat üzerinden on yılı aşkın süre geçmesine rağmen halen “yeşil sermaye” ve “rejim karşıtı” olarak damgalanma ihtimalinin onları ürküttüğünü söylemişlerdir. 28 Şubat’ın oluşturduğu bir diğer refleks de, özel sektörün, başörtüsü gibi dindarlığın ve muhafazakârlığın (ya da anti-modernliğin) simgesi olarak algılanabilecek bir giysiden ve onu taşımayı seçen kadınlardan arındırılmasıdır. Yukarıda bahsedilen TESEV araştırmasında 3 ilde görüşülen başörtülü kadınlarla evli işverenler, başörtüsü ile devletin resmi ideolojisi arasındaki çatışmanın iş hayatına yansımalarının adaletsiz olduğunun farkında olduklarını, bu duruma karşı tepki vermedikleri için erkeklerin kadınları(nı) yüzüstü bıraktıklarını ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak, Türkiye’de kadınların erkeklerle eşit koşullarda çalışmalarının, işveren-işçi, sendika-işçi ve üst-ast ilişkilerinin ataerkil ve hiyerarşik olarak kurgulanmamasının ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin çalışma hayatında tam olarak sağlanması gereklidir. Başörtüsü yasağına neden olan fiili ve yasal engellerin sonlanması ve işverenlerin özdenetimi bu yolda atılacak olumlu bir adım olabilir.

²⁹ Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, 2011, “Başörtüsü Yasağının Yol Açtığı Sorunların Boyutlarını Araştırma Projesi”, <<http://www.hazargrubu.org/basortusudosyasi.htm>>.

³⁰ Tansel, Aysit, 2004, “Public-Private Employment Choice, Wage Differentials, and Gender in Turkey”, *IZA Papers*, No. 1262, <<http://ftp.iza.org/dp1262.pdf>>.

GÜNDELİK HAYATTA BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI

Türkiye’de başörtüsü ‘sorunu’nun çözüldüğünü savunanlar, bu savlarını çoğunlukla gündelik hayat içindeki gözlemlerine dayandırmaktadırlar. Başörtülü kadınların gündelik hayatlarının, örtülü olmayan ve eşleri örtünmeyen insanların gündelik hayatlarıyla kesişmesi sonucunda, başını örtmeyi seçmeyenler arasında yaşam alanlarının giderek muhafazakârlık, dindarlık ve örtünmeyle sarıldığı izlenimi doğmaktadır. Bu endişe, sadece gündelik hayat konuşmalarına değil, kamusal tartışmaya ve akademik çalışmalara da temel oluşturabilmektedir.

Binnaz Toprak ve Ali Çarkoğlu’nun 1999 ve 2006 yıllarında yaptıkları TESEV araştırmasında, başörtülü kadınların sayılarında bir artış yaşanmadığının, aksine ekonomik kalkınma ve dönüşüm nedeniyle daha görünür hale geldiklerinin altı çizilmişti.³¹ Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz: Başörtülü kadınların kentleşme sürecinde “merkez”de daha görünür olmalarının ardından gündelik hayatta dindar ve dindar olmayanların artan karşılaşmaları, laiklik/modernlikle tanımlanan yaşam biçimleri ve pratikleriyle, indirgemeci bir şekilde geri kalmışlık, köylülük ve muhafazakârlıkla özdeşleştirilen yaşam biçimleri ve alışkanlıklar arasında bir karşılaşma ve çatışma alanı yaratmıştır.

2010 TESEV araştırması sahasında görüşülen uzman meslek sahibi başörtülü kadınlar, günlük hayatta karşılaştıkları olumsuz tepkileri başörtülü olmalarının bir sonucu olarak görüyorlardı. Çalışma, başörtülü kadınların gündelik hayatlarında örtüsüz kadınlar veya erkekler tarafından açıkça veya üstü kapalı bir şekilde hakarete uğradıklarını, hedef alındıklarını ortaya koydu. Büyük şehirlerden küçük yerleşim alanlarına kadar uzanan geniş bir ölçekte toplumsal hayatın merkezinde başörtülü kadınlara o alana ait olmadıkları hissettiriliyordu. Örneğin, Ankara’da

Başörtülü kadınlar yaşadıkları alanı ve gündelik hayatlarını ‘güvenli’ ve ‘güvensiz’ olarak ikiye ayırmaktadırlar. Örneğin, bir kahve zincirinde kötü muameleye uğradıklarını bildiklerinden bir başka kahve zincirinden alışveriş etmeyi tercih etmektedirler.

bir odak grup toplantısında katılımcılardan biri, alışveriş merkezinde yanına yaklaşan oldukça yaşlı bir kadının masada arkadaşıyla oturmaktayken kendisine yaklaşıp başörtüsüyle orada oturuyor olmasından duyduğu rahatsızlığı “bende katil olabileceğim gibi bir his uyandırıyor” diye ifade ettiğini anlatmıştır. Gündelik hayatta belki de en hırçın çehresine rastlanan başörtüsüne yönelik ayrımcı tutumların kaynağında yukarıda karşılaşma ve çatışma alanları olarak söz edilen alanların, yani alışveriş merkezlerinin, çarşıların, sokakların, toplu taşıma araçlarının, tatil beldelerinin ve daha birçok yerin ‘kurallarının ve sınırlarının’ laik/modern bir çerçeveden belirlenmiş olması yatıyor. Bu çerçeve, başörtülü kadınları homojen bir grup olarak tanımlıyor ve başörtüsünü bu grubu ayırt etmek için araçsallaştırıyor. Oysa gündelik hayat, modernliğin ve laikliğin tekil bir yorumuna göre kurgulanabilecek bir alan olmadığı gibi, başörtülü kadınlar da homojen bir kitle teşkil etmemektedir.

Gündelik hayatta başörtüsü kullanımı, toplumsal tepkilerden doğan sınırlarla olduğu kadar keyfi bir şekilde uygulanan yasaklar tarafından çizilen sınırlarla da çevrelenmiştir. Raporun “Yükseköğretim Kurumları” bölümünde tartışılan ve başörtüsü yasağı diye algılanan fiili uygulamalar nedeniyle 1998’den bugüne değin üniversite kampüslerindeki kütüphaneler, sosyal tesisler, sağlık hizmetleri ve ilk ve ortaöğretim kurumlarının yerleşkeleri başörtülü kadınlara yasaklanabildi. Sadece eğitim hakkı elinden alınan başörtülü öğrenciler değil, başörtülü veliler, gazeteciler, araştırmacılar ve hatta yabancı akademisyenler, uzmanlar ve diğer tüm ziyaretçiler eğitim kurumlarına ait kamusal alanlara sokulmadılar. Bu sürecin etkileri gündelik hayatta değişik şekillerde kendisini göstermekteydi. Başörtülü ziyaretçileri geri

31 Toprak, Binnaz ve Ali Çarkoğlu, 1996, *Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, İstanbul; Toprak, Binnaz ve A. Çarkoğlu, 2006, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, İstanbul.

çeviren özel oteller³² ve fabrikalar dahi olmuş, bir apartman yöneticisi, Kapıcılık Hizmet Yönetmeliği'ne kapıcının eşinin başını örtemeyeceğine dair hüküm koyma yetkisini kendisinde görebilmiştir.³³

Bu nedenle, başörtülü kadınlar yaşadıkları alanı ve gündelik hayatlarını 'güvenli' ve 'güvensiz' olarak ikiye ayırmaktadırlar. Örneğin, bir kahve zincirinde kötü muameleye uğradıklarını bildiklerinden bir başka kahve zincirinden alışveriş etmeyi tercih etmektedirler. Bazı güzergâhlardaki taşıma araçlarına binmemeyi seçmekte, bazı mahallelerdeki restoranlara rağbet etmemektedirler. Gündelik yaşantılarında tükettikleri hemen hemen her şeyi, başörtüleriyle rahat edebilecekleri bir şekilde ve mekânda temin etmeye çalışmaktadırlar. Bu da, toplumun bölünmesinden ve özgürlük alanlarının yitirilmesinden endişelenen 'modernlerin' kaygılarının tersine, aynı yaşam alanını paylaşan insanların kutuplaşma nedeniyle birbirlerinden uzak ve birbirlerini iten hayatlar sürdürmeye zorlanmalarıyla sonuçlanmaktadır.

32 *Zaman*, 2008, "Eşi başörtülü diye otele alınmadı geceyi ailesiyle karakolda geçirdi", 3 Haziran, <<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=697155>>.

33 *Habers*, 2009, "Başörtüsü yasağı 'kapıcılık yönetmeliği'nde", 7 Haziran, <www.habers.com/basortusu-yasagi-kapici-yonetmeliginde-haberi-8254.aw>.

B. Siyasi, Anayasal ve Hukuki Yapıya İlişkin Değerlendirme ve Çözüm Önerileri

B. Siyasi, Anayasal ve Hukuki Yapıya İlişkin Değerlendirme ve Çözüm Önerileri

Başörtüsü yasağının kaldırılmasını sağlayacak düzenlemelerin niteliğine ilişkin iki temel görüş vardır. İlk görüş, yasağın hâlihazırda yasal bir dayanağının bulunmadığını ve yasağın kaldırılması için yasal bir düzenlemeye ihtiyaç olmadığını savunmaktadır. Buna göre, ortada bir yasak yokken, başörtüsünün serbest bırakılmasına ilişkin yasal düzenleme yapmak, hak ve özgürlükler açısından sorunlu bir yaklaşım olabilir. Bu görüşe sahip olanlar arasında yaygın olan bir diğer yaklaşım da, başörtüsü serbestliği için hukuksal zeminin yeterli olduğu, asıl meselenin öncelikle uygulamaya ilişkin olduğu yönündedir. Uygulamada sorun, kamu sektörü, siyasi alan, özel sektör ve toplumsal hayatta karşılaşılan ayrımcılık vakalarıdır. Ayrıca, yasağın yüksek mahkeme kararları gerekçe gösterilerek meşrulaştırıldığına işaret edilmektedir. Bu durumun çözümü, yüksek mahkemelerin gerekçeyi tersine çevirecek kararı/kararları olabilir. Demokratikleşme süreci içinde yüksek yargının başörtüsü meselesine dair tavrının değişmesi, bu görüşü savunanlara göre yasağın adım adım kalkacağına işaret etmektedir.

Diğer görüş ise, “hukuk tamam, esas sorun uygulama” varsayımının yeterli olmadığını savunmakta ve başörtüsü yasağıyla ilgili çözümün mutlaka yasal düzenlemeden geçtiğini öne sürmektedir. Bu görüşe göre, hukukta ciddi boşluklar olmasa, kişisel ve keyfi uygulamalar mümkün olmayacaktır. Konunun yasalarla açık bir şekilde düzenlenmemesi, fiili uygulamaları engellemeyeceği gibi, döneme ve uygulayıcının siyasi ve sosyal konumuna göre yasağı mümkün kılan muğlak ve keyfi bir durum yaratabilir. Ayrıca, Türkiye’de ayrımcılığın toplumsal ve siyasi düzeyde yaygınlığı da önleyici bir hukuki düzenlemenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

“Siyasi, Anayasal ve Hukuki Çözüm Önerileri” başlığı altında ele alacağımız çözüm önerileri, bazen yasalara dayandırılan, çoğu zaman ise tamamen keyfi uygulamalarla yaşama geçirilen başörtüsüne yönelik ayrımcılıkların ortadan kaldırılması ve yasağın yarattığı ayrımcılık ve mağduriyetlere son verebilecek konumda olan siyasi ve hukuki aktörleri hedeflemekte ve Anayasa, kanun ve mevzuat değişiklikleri önermektedir. Toplumsal zihniyetin değişmesini beklemek veya başörtüsünü bir sorun olarak algılayıp “tahammül etme”, “idare etme” veya “erteleme” gibi yaklaşımlar, çözüme yönelik tatmin edici ve her şeyden önemlisi kalıcı bir çerçeve oluşturmamaktadır.

Sonuçta, Yükseköğretim Kanunu’nun ek 17. maddesi yürürlüğe girdikten ve 1990 tarihli Anayasa Mahkemesi’nin kararından sonra (Bakınız, dipnot 14) 1991-1997 yılları arasında başörtüsü yasağı uygulanmamıştır. Ancak, YÖK Başkanı’nın değişmesini takiben 12 sene boyunca yükseköğretim kurumlarında başörtüsü yasaklanmıştır. 2011 yılı itibarıyla üniversitelerde başörtüsü yasağı olmaması, yeni bir YÖK başkanı veya yeni bir hükümetle birlikte yasağın yeniden başlamayacağını garantisi değildir. Bu durumda kalıcı çözüm arayışlarına ihtiyaç vardır.

Yasal çözümler başlığı altında ele alınması gereken başlıca konu, elbette ki her türlü yasal hak arama mekanizmasının önünde engel teşkil eden geçmiş Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararlarına temel oluşturan ve her daim başörtüsüyle ilgili tartışmaların odağında yer alan 1982 Anayasası’dır. 12 Haziran 2011 genel seçimlerini takip eden süreçte hükümetin, Meclis’teki siyasi partilerin ve toplumun gündeminde merkezi bir yer alması beklenen yeni anayasa yapımı sürecinde iyileştirmeye yönelik uzlaşma sağlanması

Başörtülü kadınların kaderini sonucunu bugünden göremediğimiz bir anayasa sürecine bağlamak ve bu şekilde çözümü ertelemek bugün olduğu kadar yakın ve orta vadede de yasağın kaldırılmasına ilişkin güven verici ve tatmin edici bir çözüm çerçevesi sunmak anlamında yeterli değildir.

gereken konular arasında, başörtüsü serbestliğini güvence altına alacak ve başörtülü kadınların toplumsal, eğitim ve çalışma hayatlarında yaşadıkları ayrımcılıkları engelleyecek düzenlemeler yer almaktadır.

Anayasa değişikliği sürecinde başörtüsü yasağı meselesinin ele alınması önemlidir. Anayasa’da başörtüsüyle ilgili doğrudan bir madde olması gerekli olmayabilir. Anayasa’nın ruhunun temel hak ve özgürlüklere uygun olması, yasakları meşrulaştıran otoriter ve güvenlikli kadrolar tarafından yorumlanmaya açık hükümlerin metinden kaldırılması ve başörtüsüyle ilgili düzenlemenin ayrımcılık, din ve vicdan özgürlüğü ve yeni bir laiklik ilkesinin net ve demokratik tanımı üzerinden çözülmesi yeterli olacaktır. Neyin yasak olması gerektiğini söyleyen bir Anayasa yerine, hak ve özgürlük temelli, öz ve detay içermeyen bir Anayasa metni sadece başörtüsünden kaynaklanan hak ihlallerinde ve ayrımcılıklarda değil, Türkiye’de temel hak ve özgürlüklerle ve ayrımcılıkla ilgili pek çok konunun çözülmesinde kolaylaştırıcı bir rol oynayacaktır.

Öte yandan, başörtülü kadınların kaderini sonucunu bugünden göremediğimiz bir anayasa sürecine bağlamak ve bu şekilde çözümü ertelemek bugün olduğu kadar yakın ve orta vadede de yasağın kaldırılmasına ilişkin güven verici ve tatmin edici bir çözüm çerçevesi sunmak anlamında yeterli değildir. Kısa vadede, özelde başörtüsü yasağına karşı, genelde de din ve vicdan özgürlüğü, kadın hakları, eğitim ve kamu hizmeti hakkı, ayrımcılığın engellenmesine ilişkin güvencenin, var olan ve çıkarılması gündemde olan kanunlarla sağlanması da çözüm olarak

görülebilir. Bu bağlamda ele alınması gereken kanunlar arasında, yürürlükteki 657 No’lu Devlet Memurluğu Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, yürürlüğe girmesi beklenen Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurulu Kanun Tasarısı ve 12 Eylül 2010 referandumunda kabul edilen yeni Anayasa maddeleri bulunmaktadır. Kamu denetçiliği (ombudsmanlık) kurumu oluşturulması, söz konusu kamu denetçisine başvurma hakkı ve kadınlara pozitif ayrımcılık maddelerini de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Mevcut koşullar altında muhakkak tartışılması ve ele alınması gereken husus, Türkiye’deki yargı sistemine ilişkin aksaklıklar ve yargı kurumunda hâkim olan zihniyet yapısıdır.³⁴ Nitekim, eğer mevcut Anayasa’nın demokratik bir yorumu söz konusu olabilseydi durumun çok farklı olabileceği görüşünü savunan bir kesim mevcuttur. Bu görüşe göre, Anayasa’da yasak olmamasına ilişkin bir yorum olsa da, yasak yönetmeliklerle uygulanabilmektedir. Özellikle 28 Şubat döneminde daha önce senelerdir aynı şekilde aynı yasal mevzuata bağlı çalışan memurların işten çıkartılması, son sınıfa kadar başörtülü fotoğraflı kimlikler almış başörtülü öğrencilerin okula alınmaması ve İmam Hatip Lisesi okullarının dışına çevik kuvvet polislerinin yerleştirilmesi yasağın farklı zamanlarda farklı şekillerde uygulanabildiğini göstermektedir. Burada soru işareti yaratan durum, muhtemel bir anayasa değişikliğinin geçmişteki yargı kararlarının benzerlerinin yeniden verilmesini önleyip önlemeyeceğidir.

12 Eylül 2010 referandumuyla yüksek yargıda yapılan yenilikler yargıyı demokratikleştirme anlamında ileri adımlar olabilir. Ancak, yine de bu kurumları üyelerinden ve kişilerden bağımsız eşitlikçi ve demokratik kurumlar haline getirecek bir kurumsallaşma sürecine ihtiyaç vardır. Bu anlamda

³⁴ Sancar, Mithat ve Eylem Ümit Atılğan, 2009, *Adalet Biraz Es Geçiliyor... : Demokratikleşme Sürecinde Hakimler ve Savcılar*, TESEV Yayınları, İstanbul.

yeni anayasa sürecinin tarihi bir fırsat olduğunu vurgulamak gerekir.

Anayasa sürecinde olduğu kadar, yasağın yasal ve siyasi dayanaklarının sağlamlaştırılmasında da kilit önem taşıyan kurum TBMM’dir. Aşağıda, çözüme dayanak oluşturacak ve siyasi aktörlerin atabileceği yasal ve siyasi adımlara ilişkin bazı öneriler yer almaktadır.

MECLİS

TBMM, 12 Haziran 2011 seçimlerinin ardından yeni bir Anayasa yapma gündemiyle toplanmıştır. Bu kilit süreçte başörtüsü yasağına ilişkin belirsizlikleri gidermek için başörtülü kadınların eğitim ve çalışma hakkını güvence altına alacak, başörtüsünden kaynaklanan ve birinci bölümde sözü edilen yasağın tezahür ettiği her alanda karşılaşılan fiili ve hukuki hak ihlallerini ve ayrımcılıkları engelleyecek hukuki ve siyasi adımlar atılmalıdır.

Bu raporun hazırlık aşamasında Meclis İhtisas Komisyonları arasından Anayasa, Adalet, Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği ve İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu’ndan üyelerle görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde, başörtülü kadınlar tarafından özellikle bu komisyonlara ve Dilekçe Komisyonu’na şikâyet dilekçesi iletilip iletilmediğini sorduğumuzda, toplam dilekçe sayısının bir elin parmaklarını geçmediğini ve Meclis komisyonlarına dilekçeyle başvuru hakkının etkin bir şekilde kullanılmadığını öğrendik. Aynı soruyu başörtülü kadınların girişiyle kurulan hak temelli inisiyatiflere sorduğumuzda ise, Meclis komisyonlarına başvuru imkânının kullanıldığı, ancak alınan cevapların mevcut durumu veya hak ihlalini değiştirmeye yönelik olmadığı, tersine hak ihlalini gerçekleştiren kurumun gerekçeli açıklamasını meşrulaştıracak şekilde Komisyon tarafından herhangi bir itiraz yapılmadığı veya yaptırım uygulanmadığı cevabını aldık. Komisyonların tek yapabildiği, kuruma şikâyeti ileterek soru sormak ve bunun karşılığında gerekçeli olarak verilen cevabı şikâyet edene ulaştırmaktır. Meclis İhtisas Komisyonları’na ilişkin hayal kırıklığı ve ayrımcılık

mücadelede bu komisyonların daha etkin hale getirilmesi gereği sık sık dile getirilen bir husustur. Bu noktada Meclis komisyonları mevcut ayrımcılığı meşrulaştırılacak gerekçeleri yazılı hale getirmek yerine, mevcut hak ihlallerine karşı çözüm arayışları için çalışma yapmalıdır.

Meclis’teki milletvekilleri, komisyon üyeleri, grup başkanvekilleri ve siyasi parti temsilcileriyle yapılan görüşmelerde ortaya çıkan bir başka önemli konu, siyasi ihtilaf oluşturan önemli meselelerde Meclis’ten görüş birliği sağlamanın, hatta tartışmanın ne kadar güç olduğuna ilişkindi. Çatışma yaratan konularda Meclis Genel Kurul salonunda sürekli hakaret ve sözlü taciz olaylarının yaşanmasından yakınıldı. Özellikle başörtüsü gibi, siyasi kişilikler arasında köklü anlaşmazlıklara sebep olan bir konu hakkında – Meclis’in mevcut yapısı ve psikolojik ortamı düşünüldüğünde– bir görüş birliğine varmanın, sağlıklı bir karar çıkarmanın zorluğu açıktır. Bu nedenle Türkiye’de demokratikleşmenin önünü tıkayan ve siyaseti kördüğüm haline getiren bazı konular hakkında kalıcı çözümler yaratmak için, yasamanın işleyişinin daha etkili hale getirilmesi için genel kurul ve Meclis komisyonlarının uyması zorunlu çalışma ilkelerine ihtiyaç vardır.

Bu tür düzenlemeler yasama reformu içerisinde ele alınabilir. Yasama reformuna ilişkin çalışmalarda yer verilen etkin karar alma süreçleri, sadece başörtüsü gibi bir konu için değil, çatışma yaratan ve demokratikleşmeyi çıkmaza sürükleyen diğer konular için de gereklidir. Yasama reformu çerçevesinde, Meclis İhtisas Komisyonları’nın çalışma ve yaptırım şartları da gözden geçirilmelidir. Bu önerilerin tümünün, yalnızca meclis temelli bir yasama reformu çerçevesinde hayata geçirilmesi mümkün değildir. Yasamanın ve İhtisas Komisyonları’nın işlemesinin önündeki siyasi direncin kaldırılması ve konuşma ve sorun çözme kültürünün yerleşmesi gereklidir.

Yeni Anayasa Süreci

Türkiye'nin yeni ve sivil bir anayasa ihtiyacı, üç dönemdir iktidarda olan AK Parti'nin gündemiyle ve taahhütleriyle örtüşmektedir. Başörtüsü yasağının yarattığı ayrımcılığa ve hak ihlallerine son verilmesi de, yeni anayasa sürecinden beklenen değişimler arasında yer almaktadır. Ne var ki yeni bir anayasa pek çok alanda fiili olarak uygulanan başörtüsü yasağını sona erdirmeye yetmeyecektir. Anayasa sürecinin en önemli katkısı, devlet ve toplum felsefesine ilişkin Türkiye toplumunu ve siyasi aktörleri için içine katacak tartışma ve müzakere ortamı olacaktır. Katılımcı bir anayasa süreci, hâlihazırda sivil toplum kurumları ve inisiyatiflerinin başörtüsü gibi toplumda kutuplaşmaya neden olan konuların nasıl ele alınması gerektiğine dair görüş ve önerileri bir araya getirilerek değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda, elinizdeki raporun hazırlık sürecinde yapılan görüşmelerde şu öneriler ön plana çıkmıştır:

Toplumun farklı kesimlerinde yeni anayasanın, kökleşmiş ve çözümsüz kalmış pek çok sorunu ortadan kaldıracığı beklentisi bulunmaktadır. Bu sorunun çözümünde, geçmişte yapıldığı gibi salt başörtüsü meselesine odaklanmak yerine, temel hak ve özgürlüklere dayalı bir metin ortaya çıkarmak; ayrımcılığa, eğitim ve çalışma hakkına ve din-vicdan özgürlüğüne ilişkin kapsayıcı bir eşitlik ve özgürlük prensibi belirlemek ve ayrımcılığı engellemeye ilişkin mevzuları ayrı bir kanun halinde ele almak gerekmektedir. Hak ve özgürlüklere ilişkin yapılacak bu tür düzenlemeler, sadece başörtüsü yasağının ortadan kalkmasını değil, pek çok hak ve özgürlüğü de güvence altına alacaktır.

Yüksek Mahkeme gerekçelerine atıfta bulunan ve mevcut Anayasa'nın temel esaslarından biri olan "laiklik" ilkesine yönelik tartışmanın, anayasa süreci aktörlerini uzlaşılması güç bir noktaya getireceği tahmin edilmektedir. Bu süreçte resmi laiklik ilkesinin tartışmaya açılması ve otoriter bir tanımlama ve uygulamadan demokratik bir yeniden tanımlamaya geçilmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Anayasa

Mahkemesi kararlarıyla yorumlanan laiklik ilkesi din, devlet ve toplum ilişkilerini düzenleyen bir madde olmaktan çok, belli bir zihniyet ve iktidarı korumaya hizmet eden ve farklı durumlara göre otoriter siyasete zemin hazırlayacak biçimde oldukça esnek bir şekilde kullanılabilen bir ilkedir.

Bu noktada, Anayasa Mahkemesi kararlarında sıklıkla atıfta bulunulan din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin 24. maddedeki "din istismarı" ifadesinin anlamı ve din ve vicdan özgürlüğünün hangi hakları garanti altına aldığı da açıkça ortaya konmalıdır. Çağdaş demokrasi anlayışında devletlerin, bireylerin dini inançlarını koruması ve dini inançlarının gereklerini yerine getirdikleri için haklarından yoksun bırakılmalarını engellemek yükümlülüğüne sahip olması beklenir. Laik bir devletin yapması gereken, inançları olan ya da olmayan, dini pratikleri uygulayan ya da uygulamayan kişilere eşit mesafede durarak kişi hak ve özgürlüklerinin kullanılmasını garanti altına almaktır.

Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)

2006 yılından bu yana gündemde olan Kamu Denetçiliği Kurumu'nun oluşturulmasına ilişkin düzenlemenin ilk adımları, TBMM'nin 22 Nisan 2010 oturumunda kabul edilen üç maddelik Anayasa değişikliğiyle birlikte atıldı.³⁵ Kurumun, özellikle devletin mağduriyetin kaynağı ve giderilmesi için tek başvuru noktası olduğu durumlarda vatandaşlar için özerk ve bağımsız bir adalet aracı olarak hizmet vermesi beklenmektedir. Nitekim, hâlihazırda başörtüsü yasağı ve etrafında şekillenen ayrımcı uygulamalara karşı adalet arayışına giren yurttaşların TBMM Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği, Dilekçe ve İnsan Hakları Komisyonları, Türkiye Cumhuriyeti mahkemeleri ve Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı gibi kamu kurumlarına başvurmaları genel olarak sonuçsuz kalmıştır.

35 *Bianet*, 2010, "Anayasa'da 'Kamu Denetçiliği' Meclis'ten Geçti", 23 Nisan, <<http://bianet.org/bianet/siyaset/121506-anayasada-kamu-deneticiligi-meclisten-gecti>>.

Başörtüsü yasağıyla ya da başörtüsü temelli ayrımcılıklarla karşılaşan yurttaşlar, Kamu Denetçiliği Kurumu aracılığıyla şikâyetlerini değerlendirme imkânına sahip olabilirler. Bu doğrultuda, Kamu Denetçiliği Kurumu’nun ve üyelerinin demokratik yöntemlerle seçilmeleri; “Kamu Denetçiliği Kurumu’nda, kamu gücünün hukuka ve adalete uygunluğundan; din, mezhep, etnik kökende ortaya çıkan ayrımcılıklardan; cinsiyet temelinde ortaya çıkan ayrımcılıklardan; engellilerin karşı karşıya kaldığı ayrımcılıktan sorumlu kamu denetçilerinin yer almasının” sağlanması³⁶ ve kamu denetçilerinin kendilerini yurttaşların evrensel insan haklarının güvence altında olduğu bir Türkiye’de yaşamalarını sağlamakla yükümlü hissetmeleri önem taşımaktadır. Bu kurum mutlaka yürütmeden bağımsız olmalıdır.

KANUN, MEVZUAT VE YÖNETMELİKLER

Başörtüsü yasağının kalkması için hükümet ve Meclis tarafından ele alınması önerilen kanun ve yönetmeliklerden bazıları şunlardır:

Devlet Memurları Kanunu ve Kılık Kıyafete Dair Yönetmelik

12 Eylül 1980 darbesiyle yönetimi ele geçiren Millî Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilip kararlaştırılan, “Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik”te “başı açık” ifadesi yer almaktadır. Bu yönetmeliğin bugünün koşullarında yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Yönetmelikte, kılık kıyafete ilişkin mevcut durumdaki kadar detaylı açıklamaların yer almaması bir çözüm olabilir. Yeni yönetmeliğin uygulanabilir olması ve yasada yer aldığı şekliyle hizmetin niteliğinin gereklerinin ön plana çıkartılması gerekmektedir. Ayrıca, yeni yönetmeliğin, uluslararası insan hakları normları ve yeni ve demokratik anayasa ile uyumlu olması da şarttır.

Yeni Ayrımcılık Yasası ve Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurulu

Ulusal ve uluslararası raporlarda ifade edildiği üzere, “[b]ir kadına başını örttüğü için uygulanan farklı muamele, ulusal ve uluslararası hukukta engellenen ‘ayrımcılık’ yasağının ihlali niteliğindedir”.³⁷ Türkiye’de başörtüsü yasağından doğan her türlü hak ihlali ayrımcılık olarak tanımlanabilir. Bu durumda, yasal çözüm yollarından biri de ayrımcılıkla ilgili ulusal mevzuatı kullanmak olabilir.

Avrupa Birliği (AB) müktesebatına uyum süreci kapsamında yapılan düzenlemelerden biri de ayrımcılıkla mücadelenin yasal zeminini oluşturacak bir kanun taslağı geliştirmek olmuştur. Kısaca “Yeni Ayrımcılık Yasası” diye adlandırılan kanun taslağı, İçişleri Bakanı Beşir Atalay’ın “Demokratik Açılım” programının önceliklerinden biri olan ırk/etnisite, dil, din, inanç ve siyasi görüş vs. temelli ayrımcılıkları engellemek için gereken yasal ve idari tedbirleri düzenlemektedir. Kanun taslağının temel hedeflerinin, ayrımcılık ve eşitlik çerçevesini belirlemek ve bu çerçeveyi kurulması planlanan Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurulu’nun gözetim ve denetimiyle korumak olduğu anlaşılmaktadır.

Taslak hakkında görüş bildirmeye davet edilen sivil toplum örgütleri taslağın yetersizliğini vurgulamıştır.³⁸ Bu örgütlere göre başlıca eksiklik, metnin kapsamına aldığı ayrımcılık türlerinin tanımını son derece dar ve uluslararası sözleşmelere değinmeden yapmasıdır. Herkesi hukuk önünde eşitleyen 3. maddenin 1. bendi, ayrımcılığın yasak olduğu temelleri “cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, etnik köken, cinsel kimlik, felsefi ve siyasi görüş, sosyal statü, medeni hal, sağlık durumu, engellilik, yaş ve benzeri” olarak tanımlamaktadır. Ancak, İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP) mevcut

³⁶ Yazıcı, Serap derl., 2010, *Yargısal Düğüm: Türkiye’de Anayasa Reformuna İlişkin Öneriler ve Değerlendirmeler*, TESEV Yayınları, s. 28-29.

³⁷ Benli, Fatma, 2008, “Hukuki, Siyasi ve Pratik Boyutlarıyla Türkiye’de Başörtülü Kadına Yönelik Ayrımcılık Sorunu”, *AKDER Örtülemeyen Sorun Başörtüsü*, Edisyon Kitap.

³⁸ İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), *Başkent Kadın Platformu ve Düşünce Suçuna Karşı Girişim*’in davetiyle bir araya gelen STK’ların oluşturduğu Ortak Çalışma Grubu.

kanun tasarısı yerine önerdiği yasa taslağında ayrımcılık temellerini daha geniş tanımlarken, ayrımcılık adı altında sayılacak eylemlerin de ayrımcılık türleri olarak ayrı ayrı tanımlanmasını önermektedir. Bu tanımlama, başörtülü kadınların ayrımcılığa karşı mücadelesini de kolaylaştıracak olması nedeniyle önemlidir.³⁹ Yeni Ayrımcılık Yasası'na ilişkin Başkent Kadın Platformu da başörtüsü takmanın bir hak olarak kanun metninde açıkça yer almasını önermiştir.⁴⁰

Sivil toplum kuruluşlarının yasa taslağının yetersizliklerine dikkat çekmesi, yalnızca başörtülü kadınlar için değil, toplumda ve devlet karşısında eşit muamele görmediğine inanan ve ayrımcılığa uğradığını düşünen tüm hak sahipleri için son derece önemlidir. Taslağın kanunlaşması, ayrımcı muamelelerle daha etkin mücadele edilmesini sağlayacak ve keyfilikleri azaltma amacına hizmet edebilecektir.

Siyasi Partiler Kanunu

Siyasi partilerin, başörtüsü yasağını kaldırmaya yönelik değişiklik teklif etmeleri veya bu yönde demec vermeleri, geçmişte haklarında kapatılma davaları açılmasına neden olmuştur. Milli Görüş geleneğinden gelen Refah Partisi ve Fazilet Partisi'nin kapanma gerekçelerinde, partilerin üye ve yöneticilerinin başörtüsüyle ilgili söylem ve demecler vermeleri, başörtüsüne dayalı siyaset yapmaları ve başörtülü milletvekillerini aday göstermeleri de yer almıştır. AK Parti aleyhinde açılan kapama davasında da, benzer gerekçeler iddianamede yer almıştır. Özellikle muhafazakâr partiler için, kapanma tehlikesinin

başörtüsü yasağının kaldırılması konusunda adım atmada caydırıcı olduğu tespit edilmiştir.

Siyasi parti kapatma davalarında, Türkiye'nin üyesi olduğu Avrupa Konseyi'nin anayasal konularda danışmanı olan Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (bir diğer adıyla Venedik Komisyonu) tarafından hazırlanan "Siyasi Partilerin Yasaklanması ve Kapatılması Benzeri Tedbirler Hakkında Yol Gösterici İlkeler"de yer alan kriterlerin hukuki norm haline getirilmesi gerekmektedir.⁴¹ Uluslararası doktrinde Venedik Kriterleri olarak adlandırılan kriterler, demokratik rejimlerde parti kapatmaların istisnai niteliğine işaret etmektedir ve partilerin ancak şiddet kullanmaları veya şiddet kullanımını savunmaları halinde kapatılabileceğini ifade eder. Komisyon'un, parti kapatmaların sık yaşandığı Türkiye'ye ilişkin görüş raporunda,⁴² Türkiye'de parti kapatma davası açılmasının Cumhuriyet Başsavcısı'nın inisiyatifine bırakılması ve siyasi organların rolünün olmaması eleştirilmiş ve 1982 Anayasası ve Siyasi Partiler Kanunu'ndaki yasakların kapatma müeyyidesine yer veren ülkelerinkinden çok daha uzun ve kapsamlı olduğuna değinilmiştir.⁴³

39 İHOP, 2010 "İnsan hakları örgütlerinin ayrımcılık yasa taslağı önerisi", http://www.ihop.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=206:nsan-haklar-oerguetlerinin-ayrmclk-yasa-tasla-oenerisi&catid=32:ayrmcln-oenlenmesi&Itemid=46

40 Sönmez, Berrin, 2011, "Başkent Kadın Platformu Basın Açıklaması: Başörtüsü Yasakları: Kadına Yönelik Ayrımcılıktır Kadınların İnsan Haklarının İhlalidir", <http://www.baskentkadin.org/tr/?m=201101>.

41 Venedik Komisyonu, 2000, "Siyasi Partilerin Yasaklanması ve Kapatılması ile Benzeri Tedbirler Hakkında Yol Gösterici İlkeler", Strasbourg, <http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/yol%20gosterici%20ilkeler-web%20versiyonu.pdf>.

42 Venedik Komisyonu, 1999, "Türkiye'de Siyasi Partilerin Yasaklanmasına İlişkin Anayasal ve Yasal Hükümlere Dair Görüşü", Strasbourg, <http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/Venedik%20Komisyonu%20Raporu-Tercume.pdf>.

43 Özbudun, Ergun, "Siyasi Partilerin Kapatılması ve Venedik Komisyonu", <http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/ergun%20ozbudun.pdf>.

Türk Ceza Kanunu

Ayrımcılık, Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) başlı başına bir suç olarak tanımlanmasına karşın, bu suç işleyenlerin cezai yaptırıma tabi tutulması uygulamada pek rastlanmayan bir durumdur. Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü'nün 122. maddeyle ilgili topladığı istatistiklere göre, 2006 ve 2007 yıllarında bu madde yalnızca bir kez gündeme gelmiştir.⁴⁴ TCK'da eğitim ve öğretimin engellenmesine ilişkin 112. madde; siyasi hakların kullanılmasının engellenmesine ilişkin 114. madde; inanç, düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engellemeye ilişkin 115. madde; iş ve çalışma hürriyetinin ihlaline ilişkin 117. madde; sendikal hakların kullanılmasının engellenmesine ilişkin 118. madde; ve "Ayrımcılık" başlıklı 122. maddenin işlevselliği sağlanmalıdır. Bu maddelere ilaveten, yukarıda söz ettiğimiz gibi Yeni Ayrımcılık Yasası, bu alanda hak mücadelesi yürüten kurum ve kişilerle müzakere halinde bir an önce uygulamaya konulmalıdır.

Ancak, eğitim, kamu hizmeti, inanç, düşünce ve kanaat hürriyeti, iş ve çalışma hakkı elinden alınan kişinin, yukarıda sayılan maddeler üzerinden açtığı bir davanın sonucunda mahkemelerce maddenin o vaka için geçerli olmadığına karar verebildiği de bilinmektedir. Bu maddelerle ayrımcılık yapıldığını ispatlamak oldukça zor olduğu için, yasa maddesi fiilen uygulanmamaktadır.⁴⁵ Maddelerde ayrımcılık çok kapsamlı tanımlanmamasına karşın, yukarıda da söz ettiğimiz üzere Ayrımcılık Yasası gibi özel bir yasa hangi eylemlerin ayrımcılık sayıldığını daha net bir şekilde ortaya koyabilecek ve keyfi uygulamaları ortadan kaldırma yolunda ileri bir adım olacaktır.

Milli Güvenlik ve Güvenlik Sektörü Kurumları Mevzuatı

Milli Güvenlik Kurumları'na ilişkin mevzuatın Meclis başlığı altında ele alınmasının nedeni, bu kurumların Meclis denetimi altında olması gerekliliğidir. Türkiye Cumhuriyeti mevzuatında, "milli güvenlik" kavramının çerçevesi oldukça geniş tutulmuştur.⁴⁶ Bu özelliğiyle demokratik sistemlerdeki "güvenlik" anlayışından uzaklaşan bu kavram, Türkiye'de güvenlik sektörü kurumlarının yurttaşların temel hak ve hürriyetlerini ihlal eden yasa ve yönetmeliklerinde somutlaşmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Harp Akademileri, Emniyet Genel Müdürlüğü gibi kurumların benimsediği yasa ve yönetmeliklerin içinde dolaylı ve doğrudan kılık kıyafet temelli ayrımcılık yapılmasını meşrulaştıran ifadelerin kaldırılması gerekmektedir. Örneğin, Harp Akademileri Yönetmeliği'nde 18 Ocak 2006 tarihinde yapılan değişiklikle düzenlenen kurmay subayların eşlerinin ve 12 yaşından büyük çocuklarının fotoğraflarını verme koşulu kaldırılmıştır.⁴⁷

Başörtülü kadınların, ordu evlerine ve askeri tesislere alınmadıkları; askeri müzelere, ordu evinde gerçekleşen düğünlere, törenlere ve aile bireylerinin yemin törenlerine girişlerinin ancak "yaşlı olmak" ve "başörtüsünde iğne bulunmamak" şartını gerçekleştirdiklerinde mümkün olduğu, yapılan görüşmelerde başörtülü kadınlar tarafından dile getirilmiştir. TSK ve diğer güvenlik sektörü kurumlarının yönetiminde olan alanların ve sundukları hizmetlerin (askeri hastaneler, lojmanlar, ordu evleri,

44 Karan, Ulaş, <<http://www.nefretme.org/2009/12/turkiye-de-ayrimcilik-irkcilik-nefret-suclari-ve-nefret-soylemi-ile-ilgili-mevzuat-orneklere/>>.

45 *Siyasi Forum*, <<http://www.siyasiforum.net/viewtopic.php?f=8&t=5636>>.

46 Erdal, Meryem, 2009, "Yürütme", Bayramoğlu, Ali ve Ahmet İnel (der.), *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, s. 24.

47 Harp Akademileri Yönetmeliği, 07.11.1991 tarihli ve 21044 sayılı Resmi Gazete, "Madde 40 — Kuvvet Harp Akademilerine aşağıdaki şekilde müracaat edilir: a) Akademilere girmeye istekli subay bir dilekçe ile en yakın amirine müracaat eder. Dilekçeye 4,5x6 boyutlarında kendisine, eşine ve 12 yaşından büyük çocuklarına ait dörder adet vesikalık fotoğraf eklenir" hükmünü içermektedir.

sosyal tesisler ve kamplar vs.), başörtülü kadınlar tarafından da diğer tüm hak sahipleriyle aynı şartlarda kullanılabilmesinin sağlanması gerekmektedir.

YÜRÜTME VE BÜROKRASI

Kamu Hastaneleri

Kamu ve özel sağlık kurumlarının kuruluş ve işleyişlerini düzenleyen yasa ve yönetmeliklerde, “türban” ya da “başörtüsü” kullanan ve hizmet alan kişilere dair bir hüküm bulunmamasından hareketle, örtünen kadınlara yönelik her türlü ayrımcı uygulama hukuk dışıdır. Hastaneler, başörtülü hastaların ve hasta yakınlarının rahatlıkla ve ayrımcılığa uğramadan hizmet alabilecekleri yerler haline gelmelidir.

Ayrıca, özel hastanelerde başörtüsüyle çalışmanın yasadışı olduğu yönünde bir hüküm bulunmadığından, bu yönde de işe alım ve istihdam süreçlerinde ayrımcılık yapılması engellenmelidir. Özel hastanelerde başörtüsüyle çalışmaya talip olan sağlık personelinin mesleki yeterlilikleri karşılaması yeterli olabileceken, başörtüsüyle doktorluk, hemşirelik, laboratuvar uzmanlığı vs. yapamayacağının varsayılması, ayrımcılık kapsamına girer.

Doktorların ve sağlık personelinin başörtülü hastalara ya da hasta yakınlarına, ve genelde de tüm kırılgan gruplara karşı istismar, ayrımcılık ve kötü muamele içeren davranışları mesleki ilke ve akitler ve hukuki tasarruflar çerçevesinde engellenmelidir. Doktorların ve sağlık personelinin ayrımcılık kapsamına girebilecek davranışlarının mesleki disiplin kurulları (Türk Tabipler Birliği) ve yürütme (Sağlık Bakanlığı) tarafından denetlenmesi ve bu yönde caydırıcı müdahalelerde bulunup cezalar verilmesi mümkündür.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın sorumlulukları arasında, Türkiye’de iş piyasalarını ve çalışma koşullarını denetlemek ve iyileştirmek ve kaynakları etkin ve verimli kullanarak, çalışma barışının ve sosyal güvenliğin sağlanması yolunda hizmet sunmaktır. Bakanlık, başörtüsü yasağından

kaynaklanan ayrımcılıkların önüne geçilmesinde önemli bir rol oynayabilir. Bu role soyunmadan önce başörtüsünden kaynaklanan ayrımcılıkların Türkiye’de iş piyasalarında çalışma koşullarını ve çalışma barışını nasıl etkilediğine dair bir araştırma/çalışma yapılmalıdır. Ayrıca, Bakanlık, başörtüsü kullananların kamu ve özel sektördeki iş piyasalarından uzak tutulmasının, vatandaşların sosyal güvenliğini sağlamadaki engellerine ve bu durumun ülkenin ekonomik refahı için oluşturduğu negatif etkinin boyutlarına ilişkin çalışmalar yaparak, konunun çok fazla gündeme gelmeyen ciddi boyutlarını göz önüne sermelidir.

Bakanlık, başörtülü kadınların işyerlerinde karşılaştıkları ayrımcılıkları çekinmeden bildirebilmeleri için, mevcut şikâyet mekanizmaları hakkında bilgilendirme ve yaygınlaştırma çalışmalarını hızlandırmalıdır. Bakanlık müfettişleri, dezavantajlı grupların tümüne yönelik ayrımcılık vakalarını araştırırken, işverenleri/işletmeleri değil mağdurları korumayı öncelermelidir.

Bu bağlamda, *Mobbing* genelgesinde önerilen Psikolojik Tacizle Mücadele Kurulu da hızla hayata geçirilmelidir.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK)

1980 darbesinin ürünü olan 1982 Anayasası’nda yer alan YÖK’ün yetki alanları bugün hâlâ tartışma konusudur. YÖK, Türkiye tarihi boyunca yasakçı zihniyetin ve vesayet sisteminin aktörlerinden biri olmuştur. YÖK’ün anayasal bir kurum olarak varlığı tartışma konusudur. YÖK ile ilgili yapılacak kurumsal bir düzenleme için gerekli siyasi irade oluşuncaya dek acilen yapılması gereken reformlar bulunmaktadır. YÖK yasası, akademik özgürlüğün sadece kılık kıyafet meselesinde değil her alanda tezahürünü garanti altına alacak şekilde değiştirilmelidir.

Son yıllarda, YÖK kadrolarının değişimi, kurumun başörtüsüne ilişkin tutumunu değiştirmiş ve başörtüsü yasağı mağduru öğrenciler için YÖK’ü şikâyet merkezi haline getirmiştir. YÖK’ün bu konudaki pozisyonunun kuruma atanan kadroların siyasi tutumuna bağlı olmaktan çıkması gerekir. Çünkü, bir başka ideolojinin

öne çıkacağı bir başka siyasi konjonktürde YÖK farklı bir pozisyon sergileyip süreci tersine çevirebilir.

Başörtüsü konusunda keyfi ve ideolojik karar alınması engellenmelidir. Bu konu genel bir ayrımcılık çerçevesine dayandırıldığı andan itibaren YÖK'ün aldığı kararlar itiraza tabi olacaktır.

YARGI

Başörtüsü yasağının yargı kararlarıyla meşrulaştırıldığı, yargıdaki tutumun ayrımcı vakaların artmasına neden olduğu daha önce dile getirilmişti. Mithat Sancar ve Eylem Ümit'in TESEV'in yargı çalışmaları çerçevesinde yayımlanan çalışması, Türkiye'de hâkim ve savcılarının ve medyanın, devlet ve resmi ideoloji olarak algıladıkları ilkeleri korumakla yükümlü hissettiklerini ortaya koymuştur.⁴⁸ Yargı kurumunun yurttaş haklarını koruyan ve yurttaşlara adalet teslim etmeyi görev edinen bir kurum olarak işlememesinin, yargı mensuplarının algı ve zihniyetlerinden kaynaklandığı tespiti de defalarca yapılmıştır.

Türkiye'de başörtüsüyle ilgili yüksek mahkemeler tarafından yapılan yorumlar ve sunulan gerekçeler, yasağın uzun süre devam etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu noktada Türkiye'de başörtüsü sorununun bir "irtica", "radikalleşme", "şeriat" ve "güvenlik" sorunu olarak görülüyor olmasında en büyük etken, yargı ve asker-devlet bürokrasisine hâkim olan vesayetçi tutumdur. Hak ve özgürlüklerden yana yapılan her türlü yasal değişiklik, Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay gibi kurumlar tarafından çeşitli gerekçelerle iptal edilebilmektedir. Türkiye'de karar alma mekanizması ideal bir demokrasi düzeninde olması gerekenin tersi yönde işlemektedir: Karar alma mekanizmasındaki kurum ve süreçlerde siyasi gücün kamuoyundan seçilmişlere doğru akması gerekirken, idari kurumların ve yargı kurumunun kazandığı güç sebebiyle süreç tam tersi yönde işlemektedir. Bu da, pek çok örnekte görüldüğü gibi, yasak yaratan bir yargı sistemine ve bu kurumun yasağı meşrulaştıran

kamuoyu etkileme araçlarını da etkin bir şekilde seferber etmesine neden olabilmektedir.

Yargı kurumları içerisinde başörtülü kadınların çalışan olarak var olmaları da mümkün değildir. Başörtülü kadınların hâkim ve savcı olmaları mümkün olmadığı gibi, avukat olarak dahi barolara kayıt yaptırmaları ve yaptırımlar bile adliyelerde mahkeme salonlarında bulunmaları bazı şehirlerde halen kabul edilir değildir. Yargı kurumunun kendi çalışanlarının da başörtüsü temelli ayrımcılıklara uğramalarını engellemeye ve bu yolla kurumun kendisini ayrımcılıktan arındırmaya gereksinimi vardır. Ayrıca, yargı kurumundan yararlanan ve hizmet alan yurttaşların da aldığı hizmetin ayrımcı öğelerden arındırılmasının sağlanması gereklidir.

Yine, örneğin, İdari Yargı Hâkim Adaylarının İl Valiliklerinde Yapacakları Staj Hakkında Yönetmeliği'ne⁴⁹ göre idari yargı hâkimi adayları, valilik stajı yaptıkları sırada mesleki yetenek ve becerilerinin yanı sıra başka ölçütlere göre de değerlendirilmektedirler. Bu ölçütler arasında "giyimlerinin hâkimlik onuruna uygun olup olmadığı"na ilişkin de bir madde vardır. Bu maddedeki uygunluk şartı açıklanmamıştır. Değerlendirmeyi yapan valilik karşısında stajyer hâkimi müşkül durumda bırakabilecek bu muğlaklık, hâkimin (staj sırasında ya da sivilken) başörtülü olması ya da eşinin başörtüsü kullanması durumunda 'esnetilerek' performansının düşük olarak notlanması sonucunu doğurabilmektedir. Yukarıda adı geçen yönetmelik ve benzer düzenlemelerde giyime ilişkin muğlak ifadeler kalkmalıdır.

Başörtüsü yasağının sadece üniversitelerde değil, farklı alanlarda da sürmesi, Anayasa Mahkemesi ile yüksek yargının verdiği kararlara dayandırılmakta ve 1982 Anayasası'na referansla gerekçelendirilmektedir. Yasağın yasal zemini olmadığı hallerde dahi, çoğu zaman Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay'ın başörtüsü konusunda aldığı kararlar dayanak

48 Sancar, Mithat ve Eylem Ümit Atılğan, 2009.

49 İdari Yargı Hâkim Adaylarının İl Valiliklerinde Yapacakları Staj Hakkında Yönetmelik, 09.07.2004 tarihli ve 25517 sayılı Resmi Gazete.

gösterilebilmektedir. Mahkeme kararlarındaki ‘keyfi’ olarak nitelendirilebilecek yorumlar temel hukuk normlarıyla çeliştiği durumlarda dahi geçerli sayılabilmektedir. Anayasa Mahkemesi’nin asli görevi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin, TBMM İç Tüzüğü’nün ve Anayasa değişikliklerinin Anayasa’ya uygunluğunu denetlemektir. Mahkeme’nin bugüne kadar başörtüsü meselesine müdahalelerinden (1988, 1991 ve 2008) başörtüsünün Anayasa’ya aykırı olduğu sonucunun çıkarılamayacağı görüşü, tartışmanın bir tarafını oluşturmaktadır. Buna göre, 1988’de Yüksek Öğretim Kanunu’nun Ek 16. Maddesi’ne dair düzenlemesini⁵⁰ ve daha önce sözü edilen 2008’de Anayasa’nın 10. ve 42. maddelerinde yapılan değişiklikleri Anayasa’ya aykırı bulan Mahkeme, 1991’deki Yüksek Öğretim Kanunu Ek 17. Maddeyi Anayasa’ya aykırı bulmamıştı. Anayasa’nın 153. maddesinin 2. fıkrası; “Anayasa Mahkemesi bir kanun veya kanun hükmünde kararnamenin tamamını veya bir hükmünü iptal ederken, kanun koyucu gibi hareketle, yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemez” hükmünü taşımaktadır. Bu durumda Anayasa, Anayasa Mahkemesi’nin yasa koyucu yerine geçerek başörtüsünün yasak olma kararı veremeyeceğini beyan etmektedir⁵¹.

Çözümüne ilişkin yargı sistemiyle ilgili sorunlar tartışıldığında, görüşmecilerin hemen hemen hepsi yargıda bir zihniyet değişikliğinin öneminden söz etmişlerdir. Öte yandan bazıları (özellikle referandumdan sonra) yargıda yaşanan dönüşümle bu sorunun ‘kendiliğinden’ çözüleceğini düşünmektedir. Fakat sorunun ‘kendiliğinden’ veya kişilere bağımlı olarak çözülmesini beklemek, soruna ilişkin kalıcı ve demokratik bir çözüm sağlamaktan çok uzaktır.

SİYASİ PARTİLER

Türkiye’de başörtüsü meselesi farklı ideolojilere mensup siyasi partiler için sembolik bir çatışma alanı haline gelmiştir. 12 Haziran 2011 seçimlerinde partilerin seçim programlarına bakıldığında başörtüsüne ilişkin herhangi bir somut politika ya da çözüm önerisi yer almadığı görülmektedir. Bu durum, siyasi partilerin, başörtüsü yasağının kaldırılması konusunda bir siyasi iradeye sahip olmadıklarını düşündürmektedir. Bunun olası nedenleri arasında, başörtüsünün siyasi açıdan kazanç getirecek bir konu olarak görülmemesi; yüksek yargının bu konudaki tavrının yasakla ilgili çözümsüzlüğün devamından yana olması; geçmişte başörtüsü yasağına karşı mücadele etmenin parti kapatma davalarında gerekçe olarak öne sürülmesi; bazı partilerin kadro, taban ve seçmenlerinin yasağın laiklik ilkesi gereğince devam etmesini talep etmeleri; erkek egemen siyaset geleneği; ve kadınlarla ilgili diğer pek çok konuda bütün siyasi partilerin ve oluşumların benimsedikleri ikircikli tutum sayılabilir.

Siyasi partilerin başörtüsü yasağıyla ilgili somut politika belirlememiş olmalarına rağmen, konunun partiler arası ayrışmanın, kavganın ve yarışın malzemesi haline gelebildiği gözlemlenmektedir. Başörtüsü meselesinin en fazla gündeme geldiği anlarda, televizyon kanallarında çoğunluğu erkek olan siyasetçilerin başörtüsü üzerinden kıyasıya çatıştıkları görülmektedir. Bu tartışmalar, kimi zaman kadınların başörtüsünü nasıl ve ne şekilde bağlamaları gerektiğine ve hangi şeklin tahammül edilebilir ve laikliğe aykırı olmayacağına kadar uzanabilmektedir.

Parti ileri gelenlerinin pek çoğunun yakınları başörtülü olduğu için yasaktan kaynaklanan mağduriyetleri daha yakından gözlemleyebileceği düşünülen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), seçim tabanında geniş yere sahip olan başörtülü kadınların hak ihlallerine ilişkin ürkek adımlar atmakta, sorunun kendi kendine çözülmesini umarak meseleyi ertelemekte ve zaman zaman başörtülü kadınların siyasi kutuplaşmanın öznesi haline gelmelerine öncülük edebilmektedir. AK Parti, 2008 yılında Meclis’e sunduğu ve konunun muhatabı olan pek çok kişi tarafından hatalı ve

50 Yüksek Öğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği’nin 7. maddesine “h” fıkrası olarak 1987’de bir hüküm eklenmiş, bununla üniversitelerin kapalı mekânlarında başörtülü bulunmak “kınama” cezası gerektiren eylemler arasına alınmıştı. 1988’de, YÖK, bu “h” fıkrasını değiştirmiş, dini inanç sebebiyle başörtülü olmayı ceza konusu eylem saymamıştır. 1989’da ise, bu “h” fıkrası bütünüyle yürürlükten kaldırılmıştır. (Bkz. Resmi Gazete, tarih: 28.12.1989, sy.: 20386).

51 Şentop, Mustafa, 1997, “Üniversitelerde Başörtüsü Sorunu”, *Hukuk Dünyası Dergisi*, sayı 11.

zamansız olarak değerlendirilen, başörtülü kadınların yükseköğretim kurumlarında yaşadığı sorunu ortadan kaldıracak varsayılan Anayasa değişikliği paketinin Anayasa Mahkemesi tarafından reddinden bu yana, çözüme yönelik herhangi bir somut adım atmamıştır. 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde de, tüm beklentilere rağmen, başörtülü kadın aday göstermemiştir. Ak Parti Genel Başkanı ve Başbakan Erdoğan sivil bir inisiyatif olan “Başörtülü aday yoksa oy yok” kampanyasını “Başörtüsü, Meclis’e girmenin pazarlığı olmamalıdır. Bu kampanyalar yakışıksız. Kınıyorum” sözleriyle değerlendirmiştir. Parti tabanına hitap eden çeşitli kanaat önderleri, başörtülü kadınların kendilerini seçimlerde AK Parti’nin başarısı için “feda etmelerini” de istemiştir.⁵²

AK Parti mensuplarıyla yapılan görüşmelerde, meseleyi sahiplendiği gözlemlenen bazı partililerinin dahi başörtüsü yasağının yaygınlığı ve özellikle ayrımcılığın özel sektöre yayılmış olması konusunda bilgilerinin olmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, yapılan görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla kamu sektöründeki yasağın kalkması konusunda parti içinde görüş birliği bulunmamaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), seçmen tabanını rahatsız etmemek adına başörtüsü meselesinden uzak durmakta, hatta bu tartışmaların içinde yer almaktan dahi kaçınıp çekimser kalmaktadır. CHP yetkililerinin, TESEV’in düzenlediği başörtüsü yasağına ilişkin değerlendirme toplantılarına katılımını ve birebir görüşmeler için randevu vermelerini sağlamak da bu doğrultuda mümkün olmamıştır. Bir parti yetkilisi, bu toplantılara katılmanın bile “türban” konusunda taviz vermek anlamına geleceğini belirtmiştir.

CHP içerisinde başörtüsü yasağına ilişkin bir görüş birliği sağlanamadığından, parti yetkililerinin konuya ilişkin kamuoyu açıklamaları zaman zaman çelişkili olabilmektedir. Nitekim CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu yönetime seçildikten hemen sonra,

Parti ileri gelenlerinin pek çoğunun yakınları başörtülü olduğu için yasaktan kaynaklanan mağduriyetleri daha yakından gözlemleyebileceği düşünülen AK Parti, seçim tabanında geniş yere sahip olan başörtülü kadınların hak ihlallerine ilişkin ürkek adımlar atmakta ve sorunun kendi kendine çözülmesini umarak meseleyi ertelemektedir.

başörtüsüyle ilgili verdiği sınırlı da olsa özgürlükçü bir tutum sergileyen mesajı parti kadrosundan tepki aldığı tekzip yayımlamıştır. CHP’nin başörtüsü yasağını desteklemesi “laiklik” ve “kadın özgürlüğü” gibi savlar üzerinden temellendirmektedir. Burada çelişkili olan, CHP’nin tarihi boyunca dini her koşulda bir siyasi malzeme yapmış olmasıdır. CHP’nin sürdürdüğü laik söylem, dini karşısına almakta ve din karşıtlığından beslenmekte, kendini bilinçli bir şekilde dini olana karşı konumlamakta ve dini bir tehdit veya tehlike unsuru olarak göstermektedir. Bu anlamda, çağdaş demokrasilerdeki laiklik tanımıyla olduğu kadar, uluslararası sözleşmelerde garanti altına alınan din, vicdan ve inanç söylemiyle de çelişmektedir.

Öte yandan, CHP’nin hemen seçimler öncesinde hazırladığı Anayasa vizyonuna bakıldığında, din ve vicdan özgürlüğü ile toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin ilerici ve demokratik çözümler ürettiği görülmektedir: Din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin maddede “inanç çoğulluğu”na dikkat çekilmiş; din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin Anayasa hükmü kaleme alınırken özgürlüğün koruma alanı ile sınırlama nedenlerinin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ışığında yeniden düzenlenmesi gerekliliğine işaret edilmiş; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olmaktan çıkartılması gerektiği belirtilmiş ve eğitim hakkının “demokratik, çoğulcu değerlere uygun, insan haklarını ve özellikle kadın-erkek eşitliğini tanıyacak ve içerecek biçimde” yeniden düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Toplumsal cinsiyet başlığı altında da, cinsiyetçi tutumların ortadan kaldırılmasına ilişkin özel hükümlerin bulunması gereğine dikkat çekilmiştir. Bu konuda, atama ve seçimle üstlenilen kamusal

52 Bulaç, Ali, 2011, “Başörtülü Aday”, *Zaman*, 2 Nisan, <<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1116144>>.

CHP'nin taraf olduğu resmi laiklik söylemi çağdaş demokrasilerdeki laiklik tanımıyla olduğu kadar, uluslararası sözleşmelerde garanti altına alınan din, vicdan ve inanç söylemiyle de çelişir.

görevlerde “eşit temsil (denklik) ilkesi” benimsenmiştir. CHP'nin bu iki tema üzerinden başörtüsü yasağına ilişkin tarihi direncinin kırılması, Meclis'te ikinci büyük çoğunluğa sahip parti olmasından ötürü demokrasi yönünde bir kazanç oluşturabilir.

CHP'nin başörtüsü meselesinde yasakçı bir tutum sergilemesinde veya en iyi ihtimalle bu konuyu tartışmaktan kaçınmasında, oy tabanının, toplumun muhafazakârlaşması, kadroların başörtülü kadınlar tarafından doldurulması gibi endişeleri rol oynamaktadır. Ancak, bu endişeler somut gözlemlere dayanmamakta, dolayısıyla bunlar üzerinden yapılan siyaset de ikna edici olamamaktadır. Başörtüsü yasağına uygulanmasını engelleyecek ayrımcılıkla mücadele, din ve vicdan özgürlüğü, laiklik ve eğitim-çalışma hakkına ilişkin yeni düzenlemeler, bu endişeleri taşıyan bireylerin ihtiyaçlarına da cevap verecektir. Başörtüsü konusu ele alınmadıkça, CHP'nin yukarıda yer verdiğimiz, toplumsal cinsiyet, din ve vicdan özgürlüğü alanında pek çok partinin ilerisinde bir yaklaşımı ifade eden vizyonu işlerlik kazanamayacaktır.

Raporun hazırlanması sırasında, görüş alma talebiyle birçok defa başvurulmuş Milliyetçi Hareket Partisi'nden (MHP) olumlu yanıt alınamamıştır. Bu durum, Türkiye'de pek çok siyasi partinin sivil toplum

temsilcileriyle görüş alışverişinde bulunmama geleneğinin tezahürü olarak görülebilir. MHP, 2008'de başörtüsü yasağına kaldırılmasına yönelik Anayasa değişikliğinde AK Parti'ye destek olmuştur. Ayrıca, seçim beyannamesinde başörtüsü sorununun çözüme kavuşturulacağını ve başörtülü öğrencilerin yükseköğretimde sunulan imkân ve fırsatlardan yararlanmalarını engelleyen uygulamalara son verileceğini yazılı olarak taahhüt eden tek siyasi partiydi.⁵³ Buna karşın MHP, başörtüsü yasağı tartışmasındaki duruşu nedeniyle, Refah, Fazilet ve AK Parti'nin karşılaştığı parti kapatma gibi bir müeyyideyle karşılaşmamıştır.

Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ise başörtüsü yasağına inanç özgürlüğü çerçevesinde değerlendirmektedir. Parti üyeleri, Sünni başörtülü kadınlar kadar, örneğin Süryani kadınların da inanç özgürlüğünün tanındığı bütüncül bir çerçevenin bu sorunun çözümü için ideal yol olduğunu belirtmektedir.

Demokratik Sol Parti (DSP) ise başörtüsü yasağı konusundaki katı yasakçı çizgiyi sürdürmektedir. Parti yetkilileri, görüşmeler sırasında kendilerine başörtülü kadınların maruz kaldıkları ayrımcılıklardan haberdar olup olmadıkları sorulduğunda, başı açık kadınların yaşadıklarıyla ilgili bir kıyaslamaya gidip, yasağı savunan çevrelerde sık duyulan savunmayı yinelemişlerdir. Ayrıca, bazı üniversitelerde serbestliğin var olmasından hareketle bu sorunun zaten çözülmüş olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu yumuşamaya karşı olmasalar da, kamu sektöründe yasağı kalkmasına yol açacak herhangi bir düzenlemeye karşı duracaklarını da açıkça belirtmişlerdir.

Siyasi partilerin başörtüsü yasağına kalkmasında izleyeceği yol konusundaki öneriler şunlardır:

BDP ise başörtüsü yasağına inanç özgürlüğü çerçevesinde değerlendirmektedir. Parti üyeleri, Sünni başörtülü kadınlar kadar, örneğin Süryani kadınların da inanç özgürlüğünün tanındığı bütüncül bir çerçevenin bu sorunun çözümü için ideal yol olduğunu belirtmektedir.

53 Milliyetçi Hareket Partisi, 2011 Seçim Beyannamesi, <http://www.sesverturkiye.com.tr/beyannameDetay.php?id=18>,

Bugünkü siyasi ortamın, başörtülü milletvekili Merve Kavakçı'nın Meclis kürsüsünden dönemin başbakanı Bülent Ecevit tarafından "haddinin bildirilmesinin" emredildiği ve siyasi hayatının sonlandırıldığı günlere kıyasla başörtüsü yasağı konusunda açılıma daha elverişli olduğu açıktır. Bu uygun ortam sayesinde, siyasi partilerin başörtülü adayların önlerini kesmemeleri mümkün olabilir.

Başörtüsü meselesinin seçimden sonraki süreçte yeni anayasa çalışmaları çerçevesinde gündeme gelmesi beklenmektedir. Anayasa süreci siyasi partilerin çelişkili ve çatışmalı konular üzerinde uzlaşmaları için paha biçilmez bir fırsattır. Meclis'teki aktörlerin bu süreci iyi idare etmesi ve olumlu sonuç alınacak şekilde kullanması çok önemlidir. Anayasa sürecinde bu konuda yapılacak bir düzenleme yüzünden sürecin tıkanması, altından kalkılamaz zararlara yol açacaktır.

Başörtüsü konusunda sağlanacak bir uzlaşma ise, hem Türkiye siyaset tarihinde gurur verici bir örnek olacak, hem de kronikleşmiş benzer toplumsal sorunların çözümü için model oluşturacaktır. Siyasi partilerden konunun çözümüne ilişkin gelecek olumlu bir adım, toplumsal önyargıların kırılmasını teşvik ederek, toplumsal uzlaşmanın da yolunu açacaktır.

Karşılıklı önyargılar ve korkular, hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması ve eşitlikçi, müzakereci ve katılımcı bir demokrasinin tesisi için sağlamlaştırılacak yasal güvencelerle giderilebilir. Başörtüsü yasağının sürdürülmesinden yana tavır alan aktörlerin sıklıkla dile getirdiği 'muhafazakârlaşma' ve nepotizm endişeleri, bu güçlü kurumlar ve yasalar yoluyla giderilebilir. Görüştüğümüz kişiler arasında ortaya atılan bir görüş, bu konudaki tartışmanın değerler yerine ayrımcılık üzerinden ilerlemesi yönündeydi. Bu doğrultuda, var olan bütün yasaların sadece inanç ve kılık kıyafete ilişkin düzenlemelerden değil, her türlü din, ırk, etnik kökene karşı ayrımcı ifadelerden temizlenmesi ve bu temelde yapılan ayrımcılıkları engelleme amacıyla yeniden yazılması gerekmektedir.

Siyasi partilerin bu konuda uzlaşmaları, toplumsal uzlaşmayı da özendirebilir. Bunun tam tersi de olabilir,

elbette. Öte yandan, Türkiye'de tabulaşmış pek çok diğer toplumsal sorunun çözümünde endişe edilen türde bir toplumsal direnç olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, idam cezasının kaldırılması, Türkiye toplumu tarafından büyük bir soğukkanlılık ve sağduyu ile karşılanmıştır.

ULUSLARARASI KURUMLAR VE SÖZLEŞMELER

Uluslararası kurumların ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmaların, başörtüsü sorununun demokratik çözümüne katkısının oldukça sınırlı olduğu tespitini yapmak mümkündür. Müslüman ülkelerin içerisinde bulunduğu İslam Konferansı Örgütü gibi organizasyonlardan gelen görüşlerin Türkiye'de somut bir etki yaratması da pek muhtemel değildir. Türkiye kamuoyu ve idari makamlar üzerinde somut bir etkisi olabilecek tek görüş, Avrupa Birliği'nden (AB) beklenebilirdi. AB ve Türkiye arasında, şu ana kadar demokrasi ve insan hakları başlıkları altında ilerleme raporlarında yapılan değerlendirmelerde başörtüsü yasağı konu başlığı olmamıştır. Bunun dışında Türkiye'nin uzun yıllardır parçası olduğu Avrupa Konseyi'nin bir kurumu olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Leyla Şahin hakkında verdiği karar da, Türkiye kamuoyunda ve özellikle yasağın devamına ilişkin siyaset üreten gruplar arasında kendi pozisyonlarını meşrulaştırma işlevi görmüştür.

Avrupa Birliği

Türkiye'de demokratikleşme sürecinin itici gücü olan AB'nin Türkiye'nin önüne koyduğu demokratik hedefler arasında "din-vicdan özgürlüğü" ve "ayrımcılıkla mücadele" bulunmasına karşın, başörtüsü konusu bu hedeflerin parçası haline getirilmemiştir. AB Komisyonu tarafından her yıl yayımlanan ve Türkiye'nin AB'ye üyelik yolunda katettiği ilerlemeyi değerlendiren raporlarda başörtülü kadınların yaşadığı ayrımcılıklara ve yasağa herhangi bir atıf bulunmamaktadır.

AB ilerleme raporlarında, laiklik ile din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin bölümler olsa da, başörtüsü

Uluslararası kurumların ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmaların, başörtüsü sorununun demokratik çözümüne katkısının oldukça sınırlı olduğu tespitini yapmak mümkündür.

yasağının bir sorun olarak ortaya konmamasının nedenlerinden biri, başörtüsü meselesinin Avrupa ülkeleri için de çözülmemiş bir mesele olması ve Avrupa kamuoyunda ve siyasi çevrelerinde bu konuda bir uzlaşma sağlanmamış olmaması olabilir. Avrupa'daki göçmenlerin varlığıyla başlayan başörtüsü tartışmaları, birçok ülkede tartışma yaratan bir konudur. Başörtüsü yasağı, ilk defa geçtiğimiz sene Avrupa Parlamentosu Raporu'na girmiştir. Avrupa Parlamentosu, başörtüsü kullanan kadınlara çalışma hayatında cinsiyet ayrımına dayanan dolaylı bir ayrımcılık yapıldığını ifade etmiştir.⁵⁴

Bu rapor, Avrupa Komisyonu'nun Türkiye İlerleme Raporları'nda başörtüsü yasağının her alanda sonlanması yönünde görüş bildirmesini öneriyor.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)

AİHM, Türkiye Cumhuriyeti'nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin ulusal içtihatlarının üzerinde bağlayıcılığı olan bir üst mahkeme olarak çalışmaktadır. Bir davanın AİHM'e iletilmesi için iç hukuk tüketilmiş olmalıdır. Türkiye'de insan hakları ihlalleri yaşandığı açıktır ve bu ihlaller karşısında Türkiye mahkemelerinin adil davranmadığı bilinmektedir; bu nedenle bugüne kadar AİHM'e binlerce davanın taşınmış olması şaşırtıcı değildir. 28 Şubat süreciyle yükseköğretim kurumlarında başörtüsü yasağı başladığında idare mahkemelerinde bini aşkın dava açılmıştır. Reddedilen bu davaların bir kısmı da AİHM'e gitmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), din ve vicdan

hürriyetini güvence altına almaktadır.⁵⁵ Ancak, dini özgürlüklerin kullanımı konusunda AİHM, bağımsız ve yaptırım gücü yüksek bir adalet kurumu olarak değil, aksine ayrımcılıkların devamını onaylayan bir yapı olarak algılanmasına neden olan kararlar almıştır. Bu algıya neden olan en önemli karar, Leyla Şahin-Türkiye kararıdır.⁵⁶

AİHM, 2 Temmuz 2002'de, Tıp Fakültesi beşinci sınıf öğrencisiyken başörtüsü yasağı başladığı için okulu bırakan Leyla Şahin'in yaptığı başvurunun "kabul edilebilirliğine" karar vermiştir. 29 Haziran 2004 ve 10 Kasım 2005 tarihinde ise, Leyla Şahin'inin başını örttüğünden eğitimine devam edemediği için din özgürlüğünün ihlal edildiğine, ancak, bu ihlalin Türkiye'nin özel şartları gereği demokratik toplum şartlarına uyduğuna karar vermiştir. Kararda, "kurumların takdir payına saygı duyulduğu, orantılılık ve hakkaniyet ilkelerini uygulayarak üniversite yetkililerinin kurallarını değiştirmeye kalkılamayacağı" ifadeleri yer almaktadır. Mahkeme, Şahin kararında, Avrupa'da bu konuda bir görüş birliğinin oluşmamasını gerekçe göstererek, bütün üye ülkelere örnek gösterebilecek bir hüküm vermekten özellikle kaçınmıştır. Gerçekte hiçbir Avrupa Konseyi ülkesinde üniversitelerde başın açık olma şartı aranmadığı göz ardı edilmiştir.

AİHM, her ne kadar Şahin kararında başörtüsü konusuna ayrımcılık çerçevesinden bakmamışsa da, Türkiye'nin taraf olduğu bir üst mahkeme olarak

55 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) 9. Madde: "1. Her şahıs düşünce, vicdan ve din hürriyetine sahiptir. Bu hak, din ve kanaat değiştirme hürriyetini ve alenen veya hususi tarzda ibadet ve ayin veya öğretimini yapmak suretiyle tek başına veya toplu olarak dinini veya kanaatini açıklamak hürriyetini de içerir. 2. Din veya kanaatlerini açıklama hürriyeti demokratik bir toplumda ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya umumi ahlâkın, yahut başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması için zaruri olan tedbirlerle ve kanunla sınırlanabilir."

56 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 2004, "Leyla Şahin Türkiye'ye Karşı", No: 44774/98, 29 Haziran, <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbk&action=html&highlight=44774/98&sessionid=85041559&skin=hudoc-en>>.

54 Avrupa Parlamentosu, 2007, "Türkiye'de Sosyal, Ekonomik ve Politik Hayatta Kadınların Rolüne İlişkin Önergesi", Strasbourg.

Türkiyeli yurttaşların başvurabileceği önemli bir adalet kapısıdır. Bu nedenle, eğitim ve seçme ve seçilme hakkı gibi konularda Türkiye’de yasal mekanizmaların yetersiz kaldığı durumlarda önemli bir rol oynama imkânına sahiptir. Başörtüsü kapsamında doğrudan bir çözüm sunamasa da, başörtüsünden kaynaklanan hak ihlallerinin çözülmesinde dolaylı yoldan bir araç olarak düşünülebilir.

Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi (Committee on Elimination of Discrimination against Women, CEDAW)

Birleşmiş Milletler (BM) organlarının, Avrupa kurumlarından farklı olarak başörtüsü yasağı konusunda hakları önceleyen bir izlenime sahip olduğunu tespit etmek mümkündür. Ancak Türkiye kamuoyu, BM organları ve sözleşmelerinden çok fazla haberdar değildir. Olması gerekenden farklı olarak, Türkiye’de BM sözleşme hükümlerinin yargı ve idari makamlar önünde ileri sürülmesi herhangi bir etki oluşturmamaktadır.

Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi’nin (CEDAW) ikinci maddesine göre, Sözleşme’ye taraf devletler, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı önlemeyi ve ayrımcılığın önlenmesi için gereken tüm önlemleri almayı taahhüt eder. Sözleşme’nin 2. maddesinin (f) ve (g) bendinde ise, devletlerin ayrımcılık oluşturan yasa, yönetmelik, âdet ve uygulamaları değiştirmeyi ve tüm ulusal cezai hükümleri yürürlükten kaldırmayı üstlendikleri belirtilir. 1985 yılından bu yana CEDAW’a taraf bir ülke olan Türkiye, başörtüsü yasağı ve etrafında şekillenen ayrımcı uygulamaları ortadan kaldırmakla yükümlüdür.

Türkiye, sözleşmeye imza atan diğer 186 ülke gibi kadınlara karşı ayrımcılık ve şiddetin önlenmesi adına kaydettiği ilerlemenin yer aldığı ülke raporlarını dört yılda bir CEDAW Komitesi’ne teslim etmektedir. Sivil toplum kuruluşları da, “gölge raporlar” hazırlayarak CEDAW Komitesi’ne gönderme imkânına sahiptir.

CEDAW’da Türkiye ile ilgili Temmuz 2010’da gerçekleşen son oturumda, ülke raporunu sunan dönemin Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı’na, diğer kadın sorunlarının yanı sıra başörtülü kadınların karşılaştıkları sorunlara ilişkin sorular da sorulmuştur. Alınan cevapların tatminkâr bulunmaması nedeniyle CEDAW Komitesi’nin nihai tavsiye kararında da başörtüsü yasağına yer verilmiştir.

Komite, tavsiye kararının 16. maddesinde, “eğitim, istihdam, sağlık, siyaset ve kamu yaşamında başörtü takma yasağının etkisine ilişkin okul ve üniversitelere alınmayan kadınların sayısı gibi bilgi ve istatistiki veri olmaması” hususundaki endişesini bildirmiştir. 17. maddede ise, 2005 yılı sonuç gözlemleri yinelenerek, eğitim, istihdam, sağlık, siyasi hayat ve kamu hayatı alanlarında başörtüsü takılmasına ilişkin yasağın etkilerini değerlendirmek amacıyla Türkiye’den çalışmalar düzenlemesi ve bir sonraki periyodik raporunda çalışmanın sonuçlarına ve yasağın ayrımcı sonuçlarını ortadan kaldırmak için alınan önlemlere ilişkin detaylı bilgiye yer vermesi talep edilmektedir.

Bu noktada, anlaşılan o ki, Türkiye’nin uluslararası yükümlülükleri nedeniyle sadece yükseköğretim kurumlarında değil, eğitim, istihdam, sağlık, siyasi hayat ve kamu hayatı alanlarında da başörtüsü yasağının ayrımcı sonuçlarını ortadan kaldırmak için önlem alması ve aldığı önlemleri ve elde edilen sonucu CEDAW Komitesi’ne bildirmesi gereklidir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi

Türkiye, taraf olduğu Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi uyarınca, üye ülkelerin sözleşme altındaki yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetleyen İnsan Hakları Komitesi’ne dört yılda bir rapor sunmaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının da Komite’ye bireysel başvuru yapma hakları bulunmaktadır.

İnsan Hakları Komitesi daha önce Özbekistan aleyhinde verdiği kararda başörtülü bir öğrencinin yaptığı başvuruda, kıyafet biçimi nedeniyle eğitimden

mahrum edilmesinin hak ihlali olduğunu beyan etmiştir. Karara göre:

Başvurucu mağdur, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün ihlal edildiğini, inancının gereği olarak tatbik ettiği başörtüsünü tatbik etmekten vazgeçmek istememesi nedeniyle üniversiteden uzaklaştırılmış olduğunu iddia etmektedir. Komite kişinin dinini ve inancını ifade etme hürriyetinin toplum içinde, din ve inancına uygun kıyafet giymeyi de kapsadığını kabul eder. Bunun da ötesinde Komite, kişinin özelde ya da toplum içinde dini elbise giymesinin yasaklanmasını, Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin 18. maddesinin 2. fıkrasında belirtilmiş olan kişinin din seçmesini ya da değiştirme özgürlüğüne zarar verecek herhangi bir zorlamayı yasaklayan hükmünün ihlali olarak değerlendirir.⁵⁷

Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ne taraf olan ülkelerin, iç hukuklarını Sözleşme’ye uygun bir şekilde düzenlemesi gerekmektedir. Taraf devletlere genel olarak, sözleşmeden doğan haklara saygı gösterilmesi ve kendi ülkelerinde kendi yargı mercilerine tabi bulunan bütün bireylere bu hakların temin edilmesi yükümlülüğü verilmektedir.⁵⁸ Türkiye hükümetinin yukarıdaki yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekmektedir.

57 İnsan Hakları Komitesi, 2005, *Author v. Uzbekistan*, Communication No. 931/2000, 18 Ocak.

58 İnsan Hakları Komitesi, 2004, “31 Nolu Genel Yorum”, parag. 3.

C. Toplumsal Aktörlere İlişkin Değerlendirme ve Çözüm Önerileri

C. Toplumsal Aktörlere İlişkin Değerlendirme ve Çözüm Önerileri

Bu bölümde, sivil toplum başta olmak üzere toplumsal aktörlerin başörtüsü yasağı ve etrafında şekillenen ayrımcılıklara yönelik tutumları değerlendiriliyor ve çözüm önerileri sunmak amaçlanıyor. Başörtüsü yasağının yalnızca yasal ve idari kurumlar ve düzenlemeler yoluyla aşılması mümkün olmamakla birlikte, toplumsal aktörlerin de çözümün parçası olmaları önemlidir. Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ve akademisyen/aktivistler, uzun yıllardır liberal haklar üzerine çalışmakta ve çalışmalarında insan ve kadın hakları kodlarını Batılı bir laiklik tanımı üzerinden kurmaktadır. Başörtüsü yasağı bu tür laik kodları sarsan bir mesele olduğundan, mevcut insan hakları evreni ve kodları, başörtüsü konusunu ele almaya yetmemektedir. Sonuçta, sivil örgütlenmelerin ve toplumsal aktörlerin izleme, denetleme, politika yapma ya da karar alma süreçlerini etkileme çabalarının başörtüsü yasağının demokratik çözümüne katkıda bulunması için, söz konusu insan hakları evreninin ve kodlarının da yeniden düşünülmesi gerekiyor.⁵⁹

SİVİL TOPLUM

Bu bölümde ele alınan sivil toplum kuruluşları, başörtüsü yasağını ulusal ölçekte doğrudan ya da dolaylı olarak çalışmalarına ve savunuculuk faaliyetlerine konu eden belli başlı dernek, vakıf ve girişimlerdir. Elbette, raporda Türkiye sivil toplumunun tümünü ele almaya ve bu alandaki kavramsal tartışmalara değinmeye fırsat olmadı.

Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ve akademisyen/aktivistler, uzun yıllardır liberal haklar üzerine çalışmakta ve çalışmalarında insan ve kadın hakları kodlarını Batılı bir laiklik tanımı üzerinden kurmaktadır. Başörtüsü meselesi bu tür laik kodları sarsan bir mesele olduğundan, mevcut insan hakları evreni ve kodları başörtüsü konusunu ele almaya yetmiyor.

İnsan Hakları Örgütleri

İnsan Hakları Derneği (İHD), başörtüsü konusunda hak temelli bir tutum sergilemektedir.⁶⁰ İHD’ye göre başörtüsü takmak ya da takmamak kişilerin tercihine bağlı olmalı ve başörtüsü kullanma hakkı insan hakları çerçevesinde anlaşılmalıdır. Derneğin 2006 yılında yaptığı bir açıklamada şu ifadeler yer almaktadır:

İnsan hakları savunucuları olarak, her koşulda ve ortamda farklılıklara tahammül gösterilmesini, kadınların ‘başörtüsü’ takma veya takmama haklarını ancak kendilerinin belirleyebileceğini, bu tercihlerini kullanmalarının, kendilerinden farklı düşünenler tarafından dışlanmaları veya saldırıya uğramaları anlamına gelemeyeceğini yüksek sesle bir kez daha ifade ederken, bu yönlü ihlallerin kadının temel haklarının ihlal edilmesi anlamına geleceğini hatırlatmaktayız.

İHD’nin başörtüsü yasağını değerlendirirken vurguladığı bir nokta, başörtüsü takma veya takmama

⁶⁰ İnsan Hakları Derneği (İHD), “Başörtüsü Sorunu ve İlkel Tutumlar”, <http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=960:basoru-nu-ve-kesel-tutumlar&catid=48:tutum-belgeleri&Itemid=126>.

⁵⁹ ODTÜ Öğretim Üyesi Yakın Ertürk ile görüşme notları.

hakkını tanıma konusunda eşit derecede hassasiyet gösterilmesidir. İHD’li üst düzey bir yetkili, bu rapor kapsamında yapılan görüşmede başörtüsü takma hakkının “ılımlı İslam politikası kapsamında” tanımlanmaması gerektiğine inandığını belirtmiştir. İnsan haklarını bir bütün olarak gören Dernek, haklar manzumesi içinde gördüğü başörtüsü takma hakkının ideolojiden arındırılmış bir anayasa ile çözüleceğini savunmaktadır.

İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER), başörtüsü konusunu evrensel insan hakları çerçevesinde din ve vicdan özgürlüğü bağlamında değerlendirmektedir. 28 Şubat sürecinde başörtüsü nedeniyle mağdur edilen pek çok kadının insan hakları mücadelesini taşıyan bu örgütün varlığı, Türkiye’de din ve vicdan özgürlüğü mücadelesi açısından önemlidir. MAZLUMDER, 2008 yılında yayımladığı *Türkiye’de Dini Ayrımcılık Raporu*’nda uluslararası mahkemelerde başörtüsü yasağından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen mağdurların davalarını incelemiş; eşleri başörtülü olduğu için Yüksek Askeri Şura (YAŞ) yoluyla ordudan ihraç edilen askerlerin öykülerini derlemiş; RTÜK’ün başörtülü karakterlerin yer aldığı dizilere yasak getirdiği durumları kayda geçirmiş ve daha pek çok örnekle Türkiye’de başörtüsü yasağının dini ayrımcılıklar arasında önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dernek, yasağın eğitim ve çalışma hayatı dahil her alanda kaldırılmasını savunmaktadır.⁶¹

İnsan Hakları Araştırmaları Derneği (İHAD), 2009 yılında Din ve Vicdan Özgürlüğü Aylık İzleme Raporları kapsamında başörtüsü sorunuyla birlikte daha birçok din ve vicdan özgürlüğü sorununu takip etmiştir. Odağında yalnızca din ve vicdan hürriyeti olmamakla birlikte, Dernek, 2009 yılındaki izleme raporlarında başörtüsü nedeniyle yaşanan ayrımcılıklara ve hak ihlallerine dikkat çekmiştir.

Bu noktada insan hakları örgütlerinin büyük bir kısmı, başörtüsü yasağını önemsemekte, bu konuyu hem başlı başına bir hak mücadelesi olarak hem de insan hakları alanındaki pek çok mücadelenin parçası olarak gündeminde tutmaktadır. Hak örgütlerinin büyük bir kısmı, başörtüsü yasağı ve yasak temelli ayrımcılıkların engellenmesinin Türkiye’de eşit ve demokratik vatandaşlık kavramının güvence altına alınmasıyla doğrudan ilintili olduğu görüşüne sahiptir.⁶² Dolayısıyla hak alanının genişlemesinde ve ayrımcılığın sonlanmasında bu örgütler önemli birer aktör olarak çözümün parçası konumundadır.

Kadın Örgütleri⁶³

Türkiye’de kadın hareketinin son derece gelişkin ve etkili olduğuna ilişkin genel bir kanı mevcuttur. Sivil toplumun geneline kıyasla kadın örgütlerinin, kadın hakları ve kadınların topluma eşit yurttaşlar olarak katılımları yönünde, özellikle medeni haklar alanında, ciddi kazanımlar kaydettiği ve bu yönüyle de kadın hareketinin benzersiz bir sivil toplum dayanışması örneği ortaya koyduğu savunulur. Özellikle kadın hakları lehine yapılan yasal değişikliklerin bir kısmında kadın örgütlerinin çok ciddi çabalar sarf ettiği ve başarılar elde ettiği bir gerçektir. Elinizdeki raporda, kadın örgütlerinin başörtüsüne yönelik tutumlarını, kırmızı çizgilerini ve (eğer varsa) taleplerini değerlendirirken yukarıda sivil toplum kuruluşlarının tümüne dair benimsediğimiz kıstaslar benimsenmiştir.

61 İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER), 2010, “Türkiye’de Dini Ayrımcılık Raporu”, <http://www.mazlumder.org/dosyalar/MAZLUMDER_Dini_Ayrimcilik_Rapor.pdf>.

62 Bu alanda, daha geniş bir tartışma için Helsinki Yurttaşlar Derneği’nin bu alandaki çalışmalarının bulgularını içeren “Gündelik Hayatta Laiklik: Sivil Toplum Kuruluşları”, <<http://www.hyd.org.tr/?pid=772>> raporuna bakılabilir.

63 Kadın örgütleri başlığı altında yer alan örgütlerin ulusal düzeyde örgütlenmiş ve yine ulusal ölçekte araştırma, savunuculuk ve diğer faaliyetleri yürüten dernek, vakıf ya da girişimler olmalarına özen gösterildi. İncelemeyi raporun temel amacı ve doğal sınırları nedeniyle kadın hareketi içinde öne çıkan bazı örgütlerle sınırlamak durumunda kaldık. Kadın hareketi dediğimizde akla irili ufaklı, çok farklı konu alanlarında çalışan, benzeşen ya da ayrışan yönetim modelleri benimsemiş ve değişik seviyelerde şemsiye yapılar etrafında öbeklenmiş bir sivil alan akla geliyor. Ancak, bu raporda kısıtlı sayıda kadın örgütüne bakılıyor.

Genelde feminist hareketin ve kadın örgütlerinin başörtüsü yasağının doğurduğu sorunların farkında olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan, başörtülü kadınlar, kadın hareketinin kendilerine yönelik önyargılarından yakınmaktadırlar. Oysa kadın hareketi, ataerkil ve cinsiyetçi sistemi tanıyarak ve ifşa ederek toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önüne geçecek mekanizmalar geliştirmeyi tüm kadınlar ve hatta eşitsizliğe uğrayan tüm kesimler adına hedeflediğini savunur. Bu amaç, Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu'nun (KEİG) "Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamı: Sorun Alanları ve Politika Önerileri" adlı Nisan 2009 tarihli raporunda da ifade edilmiştir:

Ev içindeki ve dışındaki kadın/erkek rol dağılımı birbirini besleyerek güçleniyor. Bunun da ötesinde cinsiyetçi sistem diğer tüm toplumsal eşitsizlik ve tahakküm biçimleri ile besleniyor. Tam da bu nedenle, biz, sadece kadınlar üzerinde var olan tahakkümün ve kadın/erkek eşitsizliğinin değil, toplumsal yaşamda var olan tüm eşitsizliklerin ortadan kalktığı bir dünya istiyoruz.⁶⁴

Başörtüsü üzerine yapılan bazı araştırmalar, örtünen kadınların da erkek egemen sistemin eşitsizlik ve tahakküm biçimlerinden olumsuz yönde etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, kadın hareketinin ataerkiye karşı mücadelesinde başörtülü kadınları da saflarına katması beklenebilir, zira ataerkillik, örtülü olup olmadığına bakmadan kadını hedef almaktadır.

Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KADER) ve Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER), başörtüsü yasağı konusunda doğrudan çalışmayan, ancak kadın hareketi içinde önemli yere sahip iki kuruluştur. KADER'in başlıca amacı kadınların siyasete aktif katılımlarını artırmak ve kadın siyasetçileri desteklemektir. Siyasi, Anayasal ve Hukuki Yapıya İlişkin Değerlendirme ve Çözüm Önerileri bölümünde belirtildiği gibi, başörtülü

kadınların karşılaştığı ayrımcılıklardan biri de siyasete katılamamaktır, dolayısıyla başörtülü kadın siyasetçilerin deneyimleri de doğrudan KADER'in ilgi alanına girmektedir ya da girmesi beklenir. KADER'in 5. Genel Kurul Faaliyet Raporu'na bakıldığında, Kadının Siyasete Katılımı projesinde gerek siyasi partilerin katılımının sağlanmasında gerekse birlikte çalışılan diğer kadın örgütleri ve sivil toplum kuruluşlarının seçiminde olabildiğince geniş tabanlı, temsil gücü yüksek bir sonuç elde edebilmek için hassas davranıldığı anlaşılmaktadır. Projede AKP, CHP, MHP ve BDP gibi Meclis'te temsil edilen partilerin yanı sıra, DSP gibi Meclis'te yer bulamayan partilerin de siyaset eğitimine katıldığı gözlemlenebilir.⁶⁵ Buna karşın KADER, başörtülü vekil meselesine ancak 2011 yılındaki genel seçimler öncesinde dikkat çekmiştir. Haziran 2011 genel seçimleri için düzenledikleri kampanyanın destekçilerinden ve yüzlerinden biri de başörtülü bir kadın olan Nihal Bengisu Karaca olmuştur. Karaca, KADER'in "275 kadın milletvekili istiyoruz" mesajıyla gündeme taşıdığı seçim kampanyasının İstanbul'daki basın toplantısında "Meclis'e sadece sistemin ideal Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı dediği kadınların değil, hepimizin girebilmesini istiyorum," sözleriyle kampanyanın başörtülü kadınların da Meclis'e girmesi çağrısını yaptığını ima etmiştir.⁶⁶ Diğer yandan, Karaca kampanyada yer alan tek örtülü kadındır ve başörtülü kadın seçmenlerin sayısı düşünüldüğünde ya da aday olmaları arzu edilen kadınların pek çoğunun başörtü takıyor olma ihtimali hesaba katıldığında, tek bir kişinin bu temsiliyeti sağlaması hayli güçtür.

Başörtülü ve başörtüsüz kadınlara eşit mesafede kalma kaygısını, KAGİDER'in yakın dönem çalışmalarında da gözlemek mümkündür. KAGİDER,

65 Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KADER), "5. Olağan Genel Kurul Toplantısına Sunulan Faaliyet Raporu", < http://www.ka-der.org.tr/tr/down/5.Genel_Kurul_Faaliyet_Raporu.pdf>.

66 Doğan Haber Ajansı, 2011, "KADER'den 275 Kadın Milletvekili Kampanyası", 2 Mayıs, <<http://www.dha.com.tr/haberdetay.asp?tarih=23.04.2011&Newsid=145571&CategoryId=2>>.

64 Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu (KEİG), 2009, "Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamı: Sorun Alanları ve Politika Önerileri", s. 9.

kadın girişimcilik eğitimlerinde, başın açık olmasını bir katılım koşulu olarak saymamakta ve olabildiğince geniş tabanlı projeler yürütmeye gayret etmektedir. Buna karşın, KAGİDER'in "2010 Kadın İstihdamı Kampanyası" manifestosunda, başörtülü kadınların kamudaki yasak nedeniyle özel sektörde de keyfi uygulamalarla eşit şartlarda istihdam edilemedikleri vurgulanmamıştır. Bu tutum, başörtülü kadınların yaşadıkları ayrımcılıkları başörtüsü temelinde değil kadın temelinde yorumlama eğilimine işaret etmektedir. Dilek Cindoğlu'nun kaleme aldığı 2010 tarihli TESEV araştırma raporunun saha araştırması sırasında görüşülen KAGİDER temsilcileri, başörtülü kadınların girişimcilik ve iş piyasalarına katılımları konusunda bir çalışmaları olmadığını söylemiştir. Başını örtmeyen kadınların iş piyasalarında daha dezavantajlı oldukları ya da ayrımcılığa uğradıkları yönünde bir araştırmaya rastlanmamakla birlikte, kadın örgütlerinin kadın istihdamına bakış açılarının temelde 'modernist' olduğu yalnızca bu kısa raporda değil birçok araştırmada da tespit edilmektedir.⁶⁷ Kadınların iş piyasalarında erkeklerle eşit koşullarda yer aldığı ve daha fazla kadının yönetici konumunda çalışabildiği, anne-babalık görevlerinin gerçekleşmesinin kolaylaştırıldığı, iş güvencesinin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin tamamen sağlandığı bir Türkiye hedefleyen kadın örgütleri, bu amaçlarına giden yolda başörtülü kadınların iş piyasalarında yaşadıkları katmanlı eşitsizliklere de yanıtlar üretmek durumundadır.

Gelinen noktada, başörtüsü mücadelesinin eğitim, çalışma ve diğer hakları elinden alınan kadınlar tarafından yürütülüyor olmasına ve bu mücadelenin kadınların eşit yaşam fırsatlarına kavuşma hakkı temelinde de meşruiyet kazanmasına rağmen, halen modernist bakış açısı kendini "başörtüsüne tolerans" yaklaşımıyla sınırlayabilmektedir. Bu sınır, karşıdakini gerçekten anlama ya da anlamadığı noktada bile saygı duyma noktasında birleşmeyi engellemektedir.

Başörtüsü kullanmanın ataerkilliğin bir sonucu ve başörtüsü kullanan kadınların da erkek egemenliğinin kurbanları olduğunu düşünmek, örtünmenin modernist ve pozitivist bir pencereden anlaşıldığına işaret etmektedir.⁶⁸ Somutlaştırmak gerekirse, ayrımcılık mekanizmalarını kırmanın bir yolunun da, mağdurlara ilişkin varsayımları yeniden gözden geçirmek olduğu unutulmamalıdır.

Son olarak, başörtülü kadınların yaşadıkları ayrımcılıkların yalnızca kadın olmalarından değil başörtülü kadınlar olmalarından kaynaklandığını ya da kaynaklanıyor olabileceğini düşünmek, başörtüsü kullanan ve haklarını savunan kadınlardan 'beklentileri' de dizginlemeye yaramalıdır. Zira kimi zaman kadın örgütlerinin bazıları başörtülü kadınlardan LGBTT haklarını da savunmalarını ya da dindar ve muhafazakâr düşünceleri terk etmelerini bekleyebilmektedir. Aksi takdirde kadın hareketinin unsurları olamayacakları ima edilmektedir. Bir başka deyişle, kadın hareketinin içinde yer almanın önemli bir önkoşulu, hak mücadelesinin tümüne onay vermek ve katılmak olmaktadır. Bu önkoşulla, yalnızca başörtülü kadınların haklarını savunan kişi ve kurumların, kadın hareketinin içinde yer almaları durumunda karşılaşılmıyor; bu önkoşul aynı zamanda başörtüsü yasağına karşı geliştirilebilecek kurumsal itirazların da sınırlarını belirliyor. Görüştüğümüz bir kadın hakları derneği yetkilisi, kadına yönelik ayrımcılığın önlenmesi için birçok kadın örgütünü bir araya getiren bir gölge rapor hazırlamak üzere çalışan CEDAW Gölge Raporu Komitesi'nde başörtülü kadınları temsil eden STK'ların LGBTT bireyleri temsil eden STK'larla yan yana yer almakta zorlandıklarını öne sürmüştür. Bu nedenle de CEDAW'a gönderilen gölge raporda başörtülü kadınların haklarına özel vurgu yapmamayı seçtiklerini aktarmıştır. Dolayısıyla, başörtüsüne 'tolerans', başörtülü kadınlara, kadın hareketinin aldığı mesafeyi ifade etmekte ve 'tolerans'ın sınırları diğer hak

67 Elgin, Hakan Seçkin, 2006, "Civil Society Between the State and Society: Turkish Women With Muslim Headscarves", *Critical Social Policy*, 26:748.

68 Tüksal, Hidayet, 2007, "The Unethical Disqualification of Women Wearing the Headscarf in Turkey", *Turkish Policy Quarterly*, cilt 6, sayı 1, s. 61-81, <<http://www.turkishpolicy.com/images/stories/2007-01-womeninTR/TPQ2007-1-07-hidayetsefkatlituksal.pdf>>.

mücadeleleri ya da mağduriyetler üzerinden belirleyebilmektedir. Oysa demokratik vatandaşlığın ve evrensel insan haklarının tümünün güvence altına alınması için, haklar arasında bir hiyerarşi kurmak şart değildir.

Yasağa ve Ayrımcılığa Karşı Oluşan/Çalışan Örgütler ve Girişimler

Türkiye’de sivil toplum ve başörtüsü/dindarlık/laiklik üzerine yapılan sayısız çalışmada (Arat, 1997; İlkaracan, 1997; Özdalga ve Persson, 1998; Bora 2000; Göle, 2000; Saktanber, 2002) özellikle 1980’lerden itibaren sivil toplumun Kemalist değerleri ve yaşam biçimlerini taşımaya gönüllü olduğu ve bu özelliğiyle dindarlığı ve başörtüsünü sivil toplum alanının dışında tuttuğu iddia edilmektedir. Buna karşılık, başörtüsünün savunan ve din ve vicdan özgürlüğünü hak mücadelesinin içine ya da merkezine alan girişimler ve kuruluşlar da oluşmuştur. Din ve vicdan özgürlüğünü savunan bu tür girişim, STK ve hak örgütlerinin devletin resmi dili ve ideolojisinin karşısında durdukları düşünülmektedir. Başörtülü kadınların sivil toplum kuruluşlarını yalnızca Kemalizm ya da resmi ideolojiye karşı olan kuruluşlar olarak tanımlamak, ‘İslamcılık’ diye adlandırılan ideolojiye hizmet ettiklerini savunmak doğru değildir. Pinar İlkaracan, feminist kadın hareketinin bir eksikliği olarak nitelendirdiği, kırsalda yaşayan ya da kentli ve eğitimsiz, yoksul kadınlara ulaşamayacak kadar “entelektüel” olma halini dindar kadınların aşabildiğini savunuyor.⁶⁹ Bu da bir bakıma, yalnızca devletin değil, kadın hareketinin de alışkanlıklarının dindar kadınların sivil girişimleri sayesinde aşılabildiği anlamına geliyor.

Başörtüsü yasağına karşı bugüne kadar ortaya konan tüm sivil girişimleri bu raporun kapsamı içinde sıralamak mümkün değildir. Yine de, girişimlerin çarpıcı bir kısmına ve özellikle kurumsallaşmayı başaran örneklerle değinilebilir. Bunlardan başlıcaları

arasında AKDER, Başkent Kadın Platformu, Gökkuşluğu Kadın Platformu, Sakarya Adalet ve Özgürlükler Platformu, Hazar Eğitim Kültür Dayanışma Derneği ve ÖZGÜR-DER sayılabilir.

Elli dört sivil toplum kuruluşunu bünyesinde barındıran Gökkuşluğu Kadın Platformu ve 1995’te kadınların ekonomik, sosyal, kültürel sorunlarını tespit etmek ve bu alanlarda çözümler üretmek üzere kurulan Başkent Kadın Platformu, başörtülü kadınların ve başörtüsü yasağı dahil olmak üzere tüm inanç temelli ya da kadına yönelik ayrımcılıkların karşısında duran kişi ve kurumların bir araya gelerek bilgi ve deneyim paylaşımlarını, yardımlaşma ve dayanışma içinde iletişim kurmalarını, ayrımcılıkların önlenmesi için farkındalık oluşturulmasını sağlamıştır. Platformlar, aynı zamanda başörtülü kadınların yaşam boyu öğrenme, yeni beceriler edinme, tartışma, birlikte düşünme ve münazara, sosyalleşme gibi gereksinimlerini karşılayabilecekleri alanlar olmuştur. Bu platformların, ‘dışlanan’ ya da ‘dışlanma beklentisi’ taşıyan başörtülü kadınlara, sadece hak temelli savunuculuk yapmaları için değil bireyler olarak topluma aidiyetlerini kurmaları ve pekiştirmeleri için zemin sağladığına inanılmaktadır. Elbette, platformların üyesi olan kuruluşlar ya da bireyler farklı değerlere, inançlara, beklenti ve deneyimlere sahiptirler. Hatta bu kuruluşların farklı çalışma alanlarında etkin oldukları ve zaman içinde ilgi alanlarının değişebildiği ve gelişebildiği bilinmektedir. Ancak, diğer bazı sivil toplum platformlarında olduğu gibi başörtülü kadınların bir araya geldikleri bu yapılarda, yasağın yarattığı ayrımcılıklara karşı özgürlükçü ve demokrat bir tutum geliştirme yönünde bir ortak iradenin var olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda söz edilen sivil toplum kuruluşları benimsedikleri özgürlükçü ve demokrat tavrın yanı sıra, başörtüsü yasağından mağdur olan ve yurttaşlık haklarından mahrum bırakıldıklarına inanan kadınların ve ailelerin başvurabildikleri yerler haline gelmiştir. Başörtüsü nedeniyle memuriyetten uzaklaştırılan kadınların ya da eşleri başörtülü olduğu için (disiplinden uzaklaştırmaya kadar) çeşitli

69 İlkaracan, Pinar, 1997, “A Brief Overview of Women’s Movement in Turkey”, *Kadının Hakları İçin Kadınlar Raporları*, No. 2, Eylül, İstanbul.

İnsan hakları örgütleri, başörtüsü yasağını ve yasaktan doğan ayrımcılıkları temel insan haklarının ihlali olarak kabul edebilir ve haklar için mücadele ederken başörtülü kadınların kurduğu ve/veya onları temsil eden örgütlerle işbirliği yapabilirler. Aynı şekilde, başörtülü kadınları temsil eden hak örgütleri de, diğer insan hakları örgütleriyle birlik içinde hareket etmeye gönüllü olabilirler.

yöntemlerle çalışma hayatından itilen erkeklerin hukuk mücadelelerini bu tür sivil toplum kuruluşları desteklemektedir. Özellikle 1997'den itibaren adalet savunuculuğu ve farkındalık yaratma konusunda AK-DER gibi kuruluşların yürüttüğü çalışmalar son derece önemlidir. Ayrıca, başörtülü kadınların paylaşım ağlarının yaygınlaşması ve çeşitlenmesiyle birlikte yasalara ve mahkemelere karşı sergilediği dayanışma da, STK'ların ve insan hakları örgütlerinin sağladığı zeminde gerçekleşmektedir.

Sivil toplumun izleme ve takip etkinlikleri sayesinde karar alıcıları ve ilgili paydaşları denetleyebildiği düşünülür. Türkiye'de başörtülü kadın aktivistlerin ve başörtülü kadınların emek verdikleri sivil toplum kuruluşlarının bu tür bir izleme ve takip mekanizması olarak da işlediğini gözlemek mümkündür. Örneğin AK-DER ve Hazar Eğitim Kültür Dayanışma Derneği gibi kuruluşların kitaplaştırdıkları araştırmalar ya da raporlar bu alanda yapılan diğer bilimsel çalışmalara kaynak teşkil ederken, İHAD ve Sakarya Adalet ve Özgürlükler Platformu gibi kuruluşların özellikle başörtüsü temelli ayrımcılık vakalarını derlemeleri, bu konuda daha geniş bir analize imkân sağlamaktadır.

İzleme, takip ve derleme çalışmaları yapan ve oldukça görünür olan bu kuruluşların, "başörtüsü", "dindarlık", "kadın" meselelerine dair büyük ölçekli araştırma projelerinin Türkiye ayağına veri sağlama, onlarca hatta yüzlerce lisans ve lisansüstü tez çalışmasında kullanılmak üzere veri paylaşma ve basın ve sivil toplumun başörtüsü etrafında kurulan soru ve sorunların yanıtını ararken danışabilecekleri kaynaklara işaret etme işlevleri de olmuştur.

Başörtülü kadınların bireysel ve kurumsal gayretlerinin ve bilgi ve kaynak paylaşmadaki cömertliklerinin, elinizdeki rapor da dâhil olmak üzere TESEV çalışmalarının hayata geçirilmesine de olanak sağladığını ifade etmek mümkündür.

Toparlamak gerekirse, insan hakları ve kadın örgütleri, başörtüsü yasağını ve yasaktan doğan ayrımcılıkları temel insan haklarının ihlali olarak kabul edebilir ve haklar için mücadele ederken başörtülü kadınların kurduğu ve/veya onları temsil eden örgütlerle işbirliğine öncelik verebilirler. Aynı şekilde, başörtülü kadınları temsil eden hak örgütleri de, insan haklarının bütüncül ve birbirinden ayrılmaz ilkelerden oluştuğu kabulüyle, diğer insan hakları örgütleriyle birlik içinde hareket etmeye gönüllü olabilirler.

ÖZEL SEKTÖR

TESEV'in *Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar* raporunda da aktarıldığı gibi, özel işletmelerin de kamudaki yasaktan paylarını almaları nedeniyle, başörtülü kadınlar ne çalışan ne de işveren olarak iş yaşamında eşit olarak var olabilmektedir. Görüşülen işverenler başörtüsü yasağının kamudan özele yayılma etkisi nedeniyle sık sık zor duruma düştüklerini aktarmaktadırlar. Özel sektörün pozitif ayrımcılık konusunda öncü olması önemlidir. İşverenlerin tümünün başörtüsünü iş hayatında bir ayrımcılık ve dışlama vesilesi haline getirmeme konusunda kararlı olmaları da beklenebilir. Kısacası, işveren konumunda olan pek çok erkeğin, kendi eşleri de örtündüğü için başörtüsüne karşı ayrımcılığın ne kadar incitici olduğunu bilen işadamlarının, ayrımcılıkları engellemek için en başta kendi işletmelerinde ayrımcı uygulamaları sonlandırmaları gerekmektedir. Raporun kapsamı göz önünde bulundurulduğunda, işverenlerin bireyler olarak ve işletmelerin teker teker çözüme yönelik çalışmalarından söz etmek mümkün olmadığından, aşağıda işveren dernekleri, meslek odaları ve işçi ve işveren sendikalarına yönelik olarak çalışma yaşamında başörtüsünden kaynaklanan ayrımcılıkları engellemek için yasal ve pratik bazı önerilere yer verilmiştir.

Mobbing'e (Psikolojik Taciz) Karşı Genelge

Başbakanlık tarafından hazırlanan "İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi" konulu genelge, 27879 sayılı *Resmî Gazete*'de 19 Mart 2011 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu genelge, işyerinde psikolojik tacizi engellemek için Türkiye'de yeterli derecede ve gelişkin hukuki çözümler olmadığı için hazırlanmıştır. Genelge, psikolojik tacizi işverenin sorumluluğuna bırakmakta ve gereken önlemleri de işverenlerin geliştirmesini beklemektedir. Genelgenin odağında yalnızca kamu kurum ve kuruluşları değil özel sektör de yer almaktadır. Genelgede kamu işveren ve işçi sendikalarına, toplu iş sözleşmeleri hazırlarken *mobbing*'e duyarlı hükümler geliştirmeleri çağırısı da yer almaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın uzman psikologlarını "Alo 170" adlı destek hattı üzerinden *mobbing*'e uğradığına inanan çalışanların hizmetine sunan genelge, Bakanlık bünyesinde bir "Psikolojik Tacizle Mücadele Kurulu" kurulacağını da duyurmaktadır.

Mobbing'in Başbakanlık düzeyinde tanınması ve psikolojik tacizle mücadelede Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın hâlihazırda personel imkânları ile deneyiminin seferber edilmesi önemlidir. Bu adımla birlikte tacize uğrayan bireylerin daha etkin ve hızlı yanıtlar alabileceği mekanizmaların sivil toplum, özel ve kamu kurumlarında oluşturulması da gerekir.

İş Kanunu

İş Kanunu'nun ayrımcılığa yönelik 5. maddesinde inanç, din ve mezhep temelli ayrımcılık yapılamayacağı açıkça belirtilmiştir.⁷⁰ Nitekim

70 22.05.2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu, 10.06.2003 tarihli ve 25134 sayılı *Resmî Gazete*, Madde 5 - İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz. İşveren, esaslı sebepler olmadıkça tam süreli çalışan işçi karşısında kısmi süreli çalışan işçiye, belirsiz süreli çalışan işçi karşısında belirli süreli çalışan işçiye farklı işlem yapamaz. İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, işverenlerin 5. maddenin ihlalini gerçekleştirdiklerine yönelik ihbar ve şikâyetleri değerlendirmekte, şikâyetin yapıldığı işletmeye müfettişler göndermekte ve Bakanlık'ta görüşülen yetkililere göre müfettişler mağduriyeti olabildiğince nesnel bir araştırma ve değerlendirme süreciyle tespit etmeye çalışmaktadır. 5. maddenin ihlalinin işverenleri caydırıcı yasal müeyyideleri olduğu düşünüldüğünde, başörtülü kadın çalışanların bu yola başvurmaları önemlidir.

İşletmeler

Özel sektör, başörtülü kadınların yasağın yayılma etkisinden ötürü uzun yıllardır ayrımcılığa uğradıkları bir alan niteliğindedir. Başörtülü kadınların eşit ve ayrımcılığa uğramadan katılımlarının sağlanmasının ve çalışma koşullarının iyileştirilmesinin, özel sektörün tümündeki ayrımcılıkların sonlandırılması yönünde olumlu etkisi olabilir.

Bunun için özel sektör işverenleri, işe alımlarda adayların becerilerinin ve deneyimlerinin işe uygunluğu dışında ayrımcılığa yol açacak ölçütler kullanmamalı ve resimli özgeçmiş talep etmemelidirler. İş ilanlarında adayların yaşlarına, fiziksel görünümüne yönelik beklentiler sunmamaları ve bu beklentiler karşısında başörtülü adayları baştan elememeleri, ayrımcı seçme mekanizmalarının sonlanmasına katkıda bulunacaktır.

yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz. Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılamaz. İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz. İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 31 inci maddesi hükümleri saklıdır. 20 nci madde hükümleri saklı kalmak üzere işverenin yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davrandığını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olur. <<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.4857&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>>.

İşletmelerinde çalışanlarının ibadet ihtiyaçlarını giderebilecekleri yerleri sağlayarak ve sağlayamadıkları durumda çalışanlarının ibadet ihtiyaçlarını giderebilecekleri sürelerde işlerine ara vermelerini sağlayarak daha adil çalışma koşulları sağlamaları mümkündür.

Tüm kadın çalışanların eşit işe eşit ücret alarak, yasalara uygun ve insani koşullarda, özellikle hamilelik ve annelik süreçlerinde destekleyici ve kolaylaştırıcı uygulamalarla istihdam edilmelerinin sağlanması herkesin önceliği olmalıdır. İşverenlerin, gebelik sırasında kadın çalışanların ve eşi gebe olan erkek çalışanların çalışma koşullarını yasalara uygun ve onları da aşan uygulamalarla kolaylaştırmaları ve gebelik sonrasında esnek saatlerde çalışma olanaklarını karşılıksız sunmaları son derece önemlidir. Bu noktada çocuk sahibi kadın ve erkek çalışanların çocuk bakımı ihtiyaçlarını kabul ederek gıdermelerini sağlamaları ve işletmelerde kreşler kurulması gerekmektedir. Terfi, yükselme, meslek içi eğitimlerden yararlanma gibi durumlarda kadınlara, özellikle incinebilir dezavantajlı gruplara mensup başörtülü kadınlara öncelik verilmesi; işletmelerin içinde ve dışında çalışma koşullarının başörtülü kadın çalışanların talep ve beklentilerine saygılı olacak şekilde düzenlenmesi gerekir.

Son olarak, sosyal etkinliklerden meslek eğitimlerine kadar çalışma hayatını destekleyen ve zenginleştiren tüm aşamalarda başörtülü kadınların katılımını kolaylaştırıcı önlemler alınmalı; sosyal etkinliklerin başörtülü kadınların inanç ve ilkelerini zorlayacak şartlarda (örneğin gece geç saatlerde, kent merkezinden uzakta vs.) yapılmamasına özen gösterilmelidir.

Özel sektördeki en büyük istihdam sağlayıcılar, küçük ve orta ölçekli işletmelerdir. KOBİ'lerdeki çalışma koşullarına ilişkin iyileştirmeler bu tür yerlerde çalışmak isteyen ya da çalışan başörtülü kadınların çalışma koşullarını doğrudan ya da dolaylı olarak iyileştirecektir. Büyük şirketler KOBİ'lerden farklı şekillerde yapılanmaktadır. "İnsan Kaynakları" bölümleri ya da bu alanda destek sağlayan aracı

kurumlar vasıtasıyla çalışanlarıyla ilişkilerini yürütür ve istihdam ihtiyaçlarını giderirler. Dolayısıyla büyük ölçekli özel sektör şirketlerinde KOBİ'lerden ya da kamu sektöründeki işletmelerden farklı bir dizi önlem almaları mümkündür.

Yalnızca çalışan-işveren ilişkilerinde değil tüketici-ürün/servis sağlayıcı ilişkilerinde de büyük işletmelerin başörtülü kadınlara karşı ayrımcılıkları sonlandırmaları önerilebilir. Büyük işletmelerde her düzeyde ve görevde çalışan tüm personelin başörtülü kadınlar da dâhil olmak üzere tüm dezavantajlı gruplara, azınlıklara, toplumsal önyargıların hedefi olan gruplara karşı duyarlı ve saygılı olmalarının ve ayrımcılık yapmamalarının eğitim, kurum içi etik politikalar, iyi örnekleri teşvik edici ya da kötü örnekleri cezalandırıcı programlar sayesinde sağlanması önemlidir. Ulusal ve uluslararası şirketler, başörtülü kadınların şirket içinde uyumları, başarıları ve yükselmeleri durumunda iyi örneklerin yurt içinde ve yurt dışında paylaşılarak uzman mesleklerde başörtülü kadın profesyonellerin de var olabileceği fikrinin normalleşmesine katkıda bulunmalıdırlar.

İşveren Dernekleri

Türkiye'de sivil toplum dendiğinde akla ilk gelen kurumlar arasında işveren dernekleri bulunmaktadır. Sanayici ve işadamlarını bir araya getiren bu tür derneklerin ulusal ölçekte yapılanan ve temsil ettiği sermaye payı büyük olan bir kısmı kamuoyunu yönlendirme ve siyasa yapımına etki etme imkânına sahiptir. Bu raporda kamuoyunda sıklıkla referans verilen ve görünür olan iki derneğe, sırasıyla Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ile Müstakil İşadamları ve Sanayiciler Derneği'ne (MÜSİAD) kısaca yer verilmiştir.

TÜSİAD, tüzüğüne göre, varoluş amacını Türkiye'de rekabetçi serbest piyasanın işlevselliğini sağlamak olarak tanımlamakta, ancak hedeflerini genişleterek demokratik sistemin tesisi ve AB'ye tam üyeliği de kapsayacak bir alanda çalıştığını ifade etmektedir. TÜSİAD'ın demokrasi anlayışına dair başlıca savlarından biri, "özgürlüklerin asıl, sınırlamaların

istisna” olduğu bir temel hak ve özgürlükler perspektifi benimsediğidir. Bu nedenle hak ve özgürlükler alanında da yargı bağımsızlığı alanında da “çağdaşlık” kelimesine sürekli olarak vurgu yapılmaktadır. TÜSİAD’ın çağdaş Türkiye hayali 1999’dan itibaren AB’ye tam üyelik hedefiyle somutlaştırdığı düşünülebilir. Çağdaşlık aynı zamanda, Atatürk’ün ilke ve hedeflerine ve laik hukuk devletine bağlılıkla aynı çerçevede sunulmaktadır. TÜSİAD, bu doğrultuda kadın-erkek fırsat eşitliğini önemseydiğini ifade ederken, son iki dönem başkanının da kadın olmasıyla (Arzuhan Doğan Yalçındağ ve Ümit Boyner) bu iddiasında samimi olduğunu kanıtlamıştır. Fakat TÜSİAD kadınların iş piyasalarında yönetici ve lider konumunda yer almalarını teşvik ederken, hangi kadınların bu konumlarda yer alabileceğine dair kıstasları yine çağdaşlık ve Atatürk ilkeleri kapsamında biçimlendirmektedir.

TÜSİAD’ın “çağdaşlık” ilkesiyle koşullandırdığı demokrasi anlayışı, başörtüsü konusunda yakın geçmişte yaptığı bazı açıklamalarda ortaya çıkmıştır. Arzuhan Doğan Yalçındağ, Hatay’da kadın girişimcilerin bir araya geldiği bir zirvede yaptığı konuşmada, “türban” sorununun Türkiye’yi istikrarsızlığa sürüklediğini savunmuştur.

TÜSİAD’ın başörtüsü yasağı konusunda kurumsal bir duruşunun bulunmadığı düşünülebilir. Nitekim TESEV’in 2010 tarihli araştırma raporunun saha çalışması sırasında Dilek Cindoğlu ve Ebru İlhan’ın randevu talebini iletmediği TÜSİAD Genel Sekreterliği araştırmacılara görüşme randevusu vermemiş ve bu konuda bir görüş ya da çalışmaları olmadığını belirtmiştir.

MÜSİAD’ın ise başörtüsü konusunda kurumsal bir raporu ya da çalışmaması olmamakla birlikte, TESEV 2010 raporunun saha çalışmasında görüşme yapılan ve aralarında başörtülü kadın yöneticilerin de bulunduğu Derneğin bünyesinde, başörtüsü yasağının kalkması gerektiğini savunan üye ve yöneticiler mevcuttur. MÜSİAD eski Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Bolat, 2008 yılında Meclis’te Ak Parti ve MHP tarafından başörtüsü yasağını çözme hedefiyle hazırlandığı

TESEV’in “Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar” araştırması sırasında sahada görüşülen MÜSİAD temsilcisi ve yetkilileri, üye işletmelerde, 28 Şubat sendromunun devam edebildiğini ve “elit bir kesimin” başörtülü kadınları istihdam etmede ya da görünür olabilecekleri işlerde ve lider konumunda çalıştırmakta tereddüt ettiklerini vurgulamışlardır.

savunulan yasa tasarısına ve tasarıya ilişkin tartışmalar sırasında yaptığı basın açıklamalarında, yasal süreci gereksiz bulduğunu ima edecek biçimde Türkiye’de bir “türban sorunu” olmadığını savunmuştur. Bolat, açıklamasında başörtüsü yasağını sorunlaştıran “elit kesimi” eleştirirken, diğer yandan başörtüsünün bir sorun olmadığını söylemektedir. Başörtüsü temelli tartışma veya mücadelenin aslında iktidar mücadelesinin bir uzantısı olduğunu düşündüğünü ifade eden Bolat, bu iktidar mücadelesinin sonlanması ve istikrarın yakalanması için başörtüsü yasağının sonlanması çağrısını yapmaktadır. MÜSİAD’ın yasağın sonlanmasına yönelik çağrısının arkasında kadınlar için eşitlik ve adalet beklentisinden çok başörtüsü yasağının katkıda bulunduğu siyasi istikrarsızlığın sonlanması arzusu yattığı düşünülebilir.

MÜSİAD’ın, yönetiminin ve örgütlenmesinin çeşitli kademelerinde başörtüsü yasağının karşısında duran bir pozisyonu olduğu söylenebilir. Ancak, bu görüş birliğinin MÜSİAD üyesi işletmelerde başörtülü kadınlara yönelik ayrımcı uygulamaları engellediğini söylemek güçtür. TESEV’in “Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar” araştırması sırasında sahada görüşülen MÜSİAD temsilcisi ve yetkilileri, üye işletmelerde, 28 Şubat sendromunun devam edebildiğini ve “elit bir kesimin” başörtülü kadınları istihdam etmede ya da görünür olabilecekleri işlerde ve lider konumunda çalıştırmakta tereddüt ettiklerini vurgulamışlardır. Bu tespit çözümsüzlüğün devamına ilişkin başka bir boyuta dikkati çekmektedir.

İşveren derneklerinin Türkiye’de kamuoyu oluşturma ve siyasi tartışmalara ve politika yapma

süreçlerine yön vermede etkin oldukları düşünülmektedir. Yukarıda değinilen derneklerin, iş piyasalarının gelişmesini ve kadın girişimciliğini destekleyen çalışmaları olduğu da bilinmektedir. Bu durumda, başörtüsü yasağından kaynaklanan ve özel sektöre yayıldığı savunulan ayrımcılıkların sonlanması konusunda yasağın karşısında bir pozisyon almaları kadınların iş piyasalarında eşit koşullarda varlık göstermelerini kolaylaştıracaktır.

Meslek Odaları ve Sendikalar

TESEV'in *Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar* çalışmasında uzman meslek sahibi kadınların başörtülü olarak meslek odalarına kayıt olmada ve oda yönetiminde yer almakta zorlandıkları tespit edilmişti. Dahası, uzman mesleklerde mesleki yeterliliği ve gelişimi belirleyen kimlikler, izinler, tescilleri dağıtırken ve eğitim ve sosyal etkinliklerini düzenlerken oda yönetimlerinin başörtülü kadınlara karşı ayrımcılık yaptıkları saptanmıştı. Bu tür ayrımcı ve dışlayıcı uygulamalar oda yönetimleri tarafından benimsenen yönetmelikler tarafından meşrulaştırılmaktadır. Örneğin, 2010 yılında TBMM İnsan Hakları Komisyonu'na yapılan bir başvuruda, başvuru sahibi Türk Mühendis Mimarlar Odaları Birliği'ne (TMMOB) kayıt için başı açık fotoğraf verilmesi koşulunun başörtülü adaylara kayıt sürecinde ayrımcılık uygulanması sonucunu doğurduğunu savunmuştur. Komisyon'un TMMOB ile resmi yazışması sonucu başvuru sahibine iletilen yanıtta, TMMOB'un başı açık fotoğraf ibrazı koşulunu 2 Aralık 1994 tarihinde kendisinin aldığı bir karara dayandığı anlaşılmıştır. Söz konusu kararda "Odalarımız tarafından düzenlenen kimlik, Serbest Müşavirlik Mühendislik (SMM) vb. her türlü fotoğrafı belgelerde; Anayasa'nın 174. maddesi uyarınca türbanlı, başörtülü, sakallı gibi tanımayı zorlaştıran fotoğrafların kabul edilmemesi ve kullanılmaması ilkesi benimsenmiştir" ifadeleri yer almaktadır.⁷¹

Kamu görevlisi olmayan ancak meslek odalarına kayıtlı olarak çalışan doktorlar, eczacılar, diş hekimleri gibi serbest meslek mensupları ile avukatlar ve noterler de, bağlı bulundukları birliklerin ve odaların oluşturduğu meslek kuralları nedeniyle başörtülü olarak çalışmamaktadırlar. Örneğin, başörtülü avukatlar duruşmalara girememektedirler. Bazı avukatlar, baro seçimlerinde kullandıkları broşürlerdeki başörtülü fotoğrafları nedeniyle cezalandırılırken⁷², bazıları da oy vermeye gittiklerinde başörtülerini çıkarmadıkları için disiplin soruşturmalarına tabi tutulmuşlardır.⁷³

Aynı şekilde, başörtülü kadınların bir araya geldiği hak örgütlerine mensup kadınlar tarafından halen Başbakanlığa bağlı Basın Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından verilen sarı basın kartlarında dahi başörtülü kadınlara karşı ayrımcılık yapıldığı savunulmuştur. Basın Kartı Yönetmeliği'nin, başörtülü resimle yapılan başvuruların değerlendirilmemesine yol açtığı savunulan 23. maddesi 23 Aralık 2010 tarihli 27738 numaralı *Resmî Gazete*'de yayımlanan yeni 23. maddeyle değiştirilmiştir.⁷⁴ Yeni 23. madde, başvuru fotoğrafına ilişkin herhangi bir düzenleme içermemesi son derece olumlu bir gelişmedir.

Bu noktada, başörtüsü yasağından kaynaklanan sorunların önemli bir kısmı iş piyasalarında yaşandığından, meslek odaları, barolar, işçi ve işveren sendikaları başörtüsü yasağı ve etrafında şekillenen ayrımcılıkların sona ermesinde önemli bir rol oynayabilirler. Bugüne kadar, işveren ve işçi örgütleri, başörtüsü konusunda geliştirdikleri somut politika önerilerini hükümetlerden talep etmek ya da kurumsal veya toplumsal ölçekte ayrımcılığı önleyici, sürekli ve

71 Bu alıntı, TBMM İnsan Hakları Komisyonu ve başvuru sahibi yurttaş arasındaki yazışmalara aittir. Yazışmaların kopyalarını yazarlarla Fatma Benli paylaşmıştır.

72 İstanbul Barosu Başkanlığı, T. 11.11.002, S. 27270 ve T. 25.12.2002, S. 31315

73 *Hürriyet*, 2006, "Baroda türbana disiplin cezası", 26 Mart, <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.asp?id=4469502&tarih=2006-05-25>>.

74 Basın Kartı Yönetmeliği, 03.03.2001 tarihli ve 24351 sayılı *Resmî Gazete*, <<http://basinkartlari.byegm.gov.tr/basinkartlari/sayfalar.asp?link=sayfalar/bk-yonetmelik.htm>>.

etkin uygulamalar geliştirmek noktalarında zayıf kaldılar. İşverenleri ve işçi ve memurları temsil eden örgütlerin başörtüsü yasağına ve başörtülü kadınların yaşadıkları ayrımcılıklara karşı duyarlı olmak isteyecekleri varsayıldığında, uygulamada ve yasalarda aşağıdaki değişikliklerin yapılmasının olumlu sonuçlar doğurabileceği söylenebilir.

Meslek odalarının üyeleri için öngördüğü başı açık fotoğraf verme şartı kaldırılabilir, avukatların yargılama faaliyetlerinde başlarının açık olacağına ilişkin meslek kurallarının değiştirilmesi gereklidir.

Sendikalaşmayı ve sendikal hakları düzenleyen diğer kanun ve yönetmeliklerde işçilerin, memurların ve diğer çalışanların din ve vicdan özgürlüklerinin ve kılık kıyafet seçimlerinin de demokratik ve hak temelli bir bakış açısıyla yasal güvence altına alınmasının teşvik edilmesi söz konusu olabilir.

Başörtülü sendika üyelerinin, diğer sendika üyeleri ve yöneticilerini başörtüsü yasağına ve başörtüsüne yönelik ayrımcılıklara karşı ortak mücadeleye davet etmelerini; başörtüsü kullanmayan kadın sendika üyelerinin başörtülü sendika üyeleriyle birlikte çalışmalarını; eğer bağlı oldukları iş kolu, kurum ya da sendikada başörtüsü (kullanma ya da kullanmama) üzerinden ayrımcılık yaşandığı kanısına sahiplerse bu konudaki araştırma, soruştırma ve tartışma süreçlerini dayanışma içinde yürütmelerini önermek mümkündür.

Bu doğrultuda, aşağıdaki önerilerin üzerinde durulabilir:

Meslek örgütlerinin, işadamları derneklerinin ve diğer sermaye sahiplerini temsil eden kuruluşların, başörtüsü yasağına ve etrafında şekillenen ayrımcılıklara dair demokratik ve hak temelli bir tutumu istikrarla savunmaları;

Üyeleri arasında, yönetim ve diğer idari kurullarında başörtülü kadınların ve kadın girişimcilerin yer almalarını teşvik edecek düzenlemeler geliştirmeleri;

Meslek odalarının üyeleri için öngördüğü başı açık fotoğraf verme şartı kaldırılabilir, avukatların yargılama faaliyetlerinde başlarının açık olacağına ilişkin meslek kurallarının değiştirilmesi gereklidir.

Büyük işverenlerin genelde tüm kadınlara ve elbette başörtülü kadınlara yönelik işe alımlarda, tervide, mesai düzenlemelerinde ve izinlerde pozitif ayrımcılık yapmalarının işletmelerin sahiplerinden ve meslek örgütüne üye olanlardan ısrarla talep edilmesi;

Başörtülü kadınların ve diğer tüm çalışanların çalışma koşullarının ve özellikle güvenlik ve ibadet ihtiyaçlarını iyileştirecek şekilde işyerlerinin düzenlenmesini teşvik etmeleri;

“Görünür” işler diye tabir edilen ve kadınların yoğun olarak yer aldığı bankacılık, gişe sorumluluğu, halkla ilişkiler, asistanlık ve sekreterlik gibi iş kollarında başörtülü kadınların da başörtüsüz kadınlarla eşit rekabet koşullarında ve yalnızca yeterlilik, kıdem, performans gibi nesnel ölçütler ışığında istihdam edilmelerinin önünü açmaları.

İşveren Sendikaları

Rapor için yaptığımız görüşmelerde randevu almayı başaramadığımız Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), pek çok üst politika kurulunda yer alan ve TOBB ile birlikte çalışma hayatına ilişkin düzenlemeleri kamuyla birlikte belirleyen bir kurumdur. Bu nedenle TİSK’in başörtüsü yasağına karşı duruşunu tespit etmek önemlidir. TİSK, “türban” konusunun Türkiye’nin en öncelikli sorunları olan ekonomik büyüme ve yoksullukla mücadeleye odaklanılmasını engelleyen ve ülkeyi istikrarsızlığa sürükleyen bir konu olduğu görüşündedir. Başbakan ve bakanların katıldığı TİSK 22. Genel Kurulu’nda konuşan TİSK Yönetim Kurulu eski Başkanı Osman Baydur şöyle demiştir: “Türban ve tesettür bir yaşam tarzıdır. Onun yanlış ideolojilerin simgesi yapılmasına izin veremeyiz. Türban ve tesettür ne dinimizi ne milliyetimizi ne de ülkemizi temsil edemez. Avrupa

normlarının şartlarını Avrupalı gibi görmeliyiz.”⁷⁵ Baydur’dan başkanlığı devralan Tuğrul Kutadgobilik ise, 2008 yılının ilk çeyreğinde Türkiye’nin gündeminde yoğun olarak yer bulan başörtüsü tartışmalarını değerlendirerek şöyle demiştir: “TİSK olarak, türban tartışmalarının toplumdaki ayrımlaşma ve kutuplaşma eğilimini artıracak, görüşü ve düşüncesi ne olursa olsun herkesi ve sonuçta tüm Türkiye’yi olumsuz etkileyeceği konusundaki endişelerimizi daha önce kamuoyuna açıklama fırsatını bulduk. Bugün geldiğimiz ortamda artık türban konusunun yerini ekonomik ve sosyal ağırlıklı ‘gerçek’ sorunlara bırakması en büyük dileğimizdir.”⁷⁶ Bu bakış açısı gerçekte sorunun başörtüsü/türban ya da başörtüsü/türban takan kadınların varlığı değil, başörtülü kadınlarda farklı muamele gerçekleştirilmesinden kaynaklanan bir ayrımcılık ve bu ayrımcılık üzerine şekillenen tartışmalar olduğunu görmezden gelmektedir.

İşveren sendikalarının, başörtüsü kullanan kadınların sendika üyesi olmalarını kolaylaştırmaları, sendikaların yönetiminde ya da kurullarında erkeklerle (en az) eşit sayıda yer almalarını ve başörtülü kadın girişimcilerin sendika yapılanmasında öncelik kazanmalarını sağlamaları da mümkündür. Kamu ve özel sektörde işverenlerin, uzman mesleklerde ya da işçi olarak çalışan başörtülü kadınların ayrımcılığa uğramalarını engellemek için gereken önlemleri almaları önemlidir. Ayrımcılık gözlenen işletmelerin sendika tarafından uyarılmasının, ifşa edilmesinin ve cezalandırılmasının yolunu açmaları; başörtülü kadınların memuriyetlerinin önündeki yasal ve sosyal engellerin kaldırılmasına odaklanmaları önerilebilir.

İşçi ve Memur Sendikaları

Bu bölümde işçi ve memur sendikalarını birlikte ele aldık. Zira başörtüsü kullanan kadınların karşılaştıkları, başörtüsünden ve kadınlıklarından kaynaklanan ayrımcılıklar işçilikte de memuriyette de incitici, dışlayıcı ve temel hakları ihlal edicidir ve hızla sona erdirilmeleri önemlidir. Bu konuda sendikalar inisiyatif alabilirler.

Başörtülü kadınların işçi olarak çalışmalarının önünde yasal bir engel yokken, kamu sektöründe memur olarak çalışmalarını “engelleyen” yönetmelik ve yargı süreçlerini açıkladık. Bu temel ayrım bir anlamda başörtüsünün sıkıştırıldığı sosyoekonomik ve toplumsal alanı da belirginleştirmektedir. Gündelik hayatta başörtüsüne dair laik/modernist pencereden bakışın başörtülü kadınları kırsala, Anadolu’ya mahkûm ettiğini tartışırken aynı zamanda başörtülü kadının alt orta ve alt sınıflarla da özdeşleştirildiğini savunmuştuk. Dolayısıyla uzman mesleklerde, memuriyette başörtülü kadınların devlet hizmeti vermesi hoş karşılanmazken, tekstil işçiliği, tarım işçiliği gibi iş kollarında çalışmalarında beis görülmemektedir. Mevzuatta da bu kabulü yansıtır biçimde işçilerin iş güvenliklerini tehdit edebilecek bazı durumlar dışında başörtüsü kullanabileceği anlaşılabılır. Örneğin, 11.01.1974 tarihli ve 14765 sayılı *Resmi Gazete*’de yayımlanan İş Sağlığı ve İş Güvenliği Tüzüğü işçi güvenliği hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “İşbaşında yırtık, sökük, sarkıntılı elbiseler giyilmeyecek, döner veya diğer hareketli makinalardaki çalışmalarda, boyunbağı, anahtarlık, saat zinciri ve başörtüsü gibi sarkan ve yüzük, bilezik ve kol saati gibi metal eşya kullanılmayacaktır.”

İşçi ve memur sendikaları başörtüsü yasağı ve yasağın doğurduğu ihlaller konusunda farklı ve zaman zaman birbiriyle çatışan politikalar benimsemektedir. Bazı sendikalar başörtüsü yasağı konusunda bir politika geliştirmiş olup, hak ihlallerini önlemek konusunda son derece hassastır. Örneğin, Memur-Sen ve Hak-İş konfederasyonları ve bu konfederasyonlara bağlı sendikalar 2005 yılında Ankara’da düzenlenen “Başörtüsüne Özgürlük” mitingine katılmışlar ve

75 Cantürk, Safure ve Zafer Çakmak, 2004, “Tisk Başkanı Baydur: ‘Türban ve tesettürün yanlış ideolojilerin simgesi yapılmasına izin veremeyiz’”, *Haber Vitriini*, 25 Aralık, <<http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=156976>>.

76 Kutadgobilik, Tuğrul, 2008, “Ekonomik Sorunlar Artarken”, <http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1968&id=96>.

açıklamalarda bulunmuşlardır.⁷⁷ Öte yandan, Birleşik Kamu-İş Konfederasyonu'na bağlı Eğitim ve Bilim İş Görenleri Sendikası (Eğitim-İş) ise, 2010 ALES sonbahar dönemi kılavuzunda, başı açık olarak sınava girilmemesi halinde sınavın geçersiz sayılacağı şeklindeki ibarelerin yer almaması nedeniyle Danıştay'da dava açmıştı.⁷⁸

Sendikaların tutumu bu denli farklıyken, başörtülü işçilerin ve uzman meslek sahiplerinin haklarının sendikalar yoluyla savunulması ve korunması zor görünmektedir. Nitekim, rapor için görüşme talebinde bulunduğumuz pek çok sendikadan yalnızca HAK-İŞ ve MEMUR-SEN'den olumlu yanıt aldık. Bu durumun diğer sendikalarda da var olan yoğun iş temposuyla açıklanması mümkün olabilir kuşkusuz.

HAK-İŞ ile yapılan görüşmede, sendikanın düzenlediği mesleki eğitim kurslarında eğitim gören başörtülü kadınların, kursları yüksek notlarla bitirmelerine rağmen başvurdıkları mesleklere kabul edilmedikleri ifade edilmiştir. Buna karşın Sendika yetkilileri, başörtüsüne yönelik ayrımcı uygulamalara dair üyelerinden şikâyet alıp almadıkları yönündeki sorumuza, şikâyet almadıkları yanıtını vermişlerdir. HAK-İŞ, başörtüsü yasağının yarattığı mağduriyetlerin farkında olduğunu ve bu yöndeki duyarlılığını eylem, yürüyüş ve kampanyalarla ortaya koyduğunu söylemiştir. MEMUR-SEN ve EĞİTİM-BİR-SEN adına başörtüsü yasağını değerlendiren yetkili ise, temsil ettiği sendikaların din ve vicdan özgürlüğünü savunduklarını ve kamuda başörtüsü yasağı uygulaması yerine kılık kıyafete ilişkin koşullar öne sürmeden kamudaki işlerin tanımlanmasını önerdiklerini iletmıştır. Başörtüsü etrafında şekillenen ayrımcılıkların farkında olduklarını vurgulayan sendika temsilcisi, sendikalarında 28 Şubat sürecinden beri geçerli olan (ve bedelini yargılanarak ödedikleri) hak

ve özgürlüklerden yana tutumun diğer sendikalarca paylaşılmayabildiğini kaydetmiştir.

Diğer yandan, HAK-İŞ'in, MEMUR-SEN'in ve EĞİTİM-BİR-Sen'in hak temelli pozisyonlarına rağmen, halen yasaktan ötürü mağdur olan işçi ve memurların hak arayışları en azından sendikal anlamda karşılık bulamamaktadır. Nitekim rapor için yapılan görüşmelerde de söz konusu sendikalara mensup kişilerin yönetim kadrosunun tamamı erkekti. Bu noktada katılımcı gözlemci olarak bile sendikalarda başörtülü ya da başörtüsüz kadınların yönetimde ya da belirleyici konumlarda bulunmadıklarını rahatlıkla söylemek mümkündür.

Yerel ve ulusal işçi ve memur sendikalarının, başörtüsü kullanan kadınların sendika üyesi olmaya hakkı olan diğer tüm yurttaşlar gibi bu haklarından eşit ve tamamen yararlanmalarını sağlamaları; başörtülü kadın üyelerin sendikalarda karar alıcı konumlara yükselmelerinin yolunu açmaları; kadınların çalışma hayatında yaşadıkları ve başörtülü olmalarından kaynaklandığına inandıkları ayrımcılık biçimlerini bağlı oldukları sendikaların kayıt altına almaları; bu ayrımcılıkların kaynağı olan kişi ya da kurumlara karşı mağdurların yasal mücadelesini desteklemeleri; mağduriyetin yaşandığı kurumların sendika tarafından ifşa edilmesini sağlamaları; başörtüsü yasağı nedeniyle memuriyetten veya işlerinden uzaklaştırılan ve işleri aynı şartlarda iade edilmeyen kadınların yasal mücadelesini sahiplenmelidir.

MEDYA

Türkiye'de medyada kadının nasıl temsil edildiği sayısız araştırmaya konu olmuş⁷⁹ ve söylem analizleri üzerinden medyanın toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren kadın stereotiplerini yeniden ürettiği savunulmuştur. Bu stereotipiler ya da kategoriler arasında iyi eş/fedakâr anne, cinsel arzuların odağı olan ve 'kolay erişilebilir' kadınlar, mağdur ve sömürülen/dövülen kadınlar sayılırken, başörtülü

77 Savaş Karşıtları, "Başörtüsüne Özgürlük Talebi", 16 Mayıs 2005, <<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTiPID=5&ArsivAnaID=26424>>.

78 NTV Haber, 2011, "Sınava başörtüsüyle girilmeyecek", 19 Ocak, <<http://www.ntvmsnbc.com/id/25172946/>>.

79 Örneğin, Saktanber, 1995; Bek ve Binark, 2000; Tanrıöver, 2007.

Başörtüsü yasağı konusunda medya yalnızca cinsiyetçi söylem üreten ve hâkim/egemen bakış açısını taşıyan bir araç olmakla kalmamaktadır. Aynı zamanda başörtüsü yasağını meşrulaştıran ve yasağa yönelik tutumuna göre sınınan bir alan olmaktadır.

kadınlar da medyanın cinsiyetçi evreni içinde gerek bu kategoriler içinde gerekse başlı başına bir kategori olarak yer almaktadırlar. Başörtülü kadınlar, çoğu zaman üniversite kapılarında ağlama, çarşafly ya da protesto gösterilerinde yumruğunu kaldırma gibi imgelerle haber konusu olabilmektedirler. Bu bağlamda, medya İslam ve başörtüsü konulu her türlü görüşe, söyleşiye, uzmanlık tezi ve kamuoyu araştırmasına yer vermektedir. Ancak, başörtüsü yasağı konusunda medya yalnızca cinsiyetçi söylem üreten ve hâkim/egemen bakış açısını taşıyan bir araç olmakla kalmamaktadır. Aynı zamanda başörtüsü yasağını meşrulaştıran ve yasağa yönelik tutumuna göre sınınan bir alan olabilmektedir. Nitekim medyanın bağımsızlığı ve özgürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca çeşitli araçlar yoluyla kısıtlanmıştır.⁸⁰ Bu konuda sayısız araştırma, yalnızca “İslamcılık” değil “bölücülük”, “milli değer ve menfaatlere aykırılık” gibi “suç”larla ilişkilendirilerek on yıllardır terbiye edilen Türkiye medyasının resmi ideolojiyi onaylamaktan başka çaresi kalmadığını da düşündürmektedir.⁸¹

Ancak, son yıllarda medya sektörünün de yapısının değişmesiyle birlikte ekranlarda ve gazetelerde köşe yazarı olan başörtülü kadınların da yer aldığını, bazı kanallarda, başörtülü kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin değerlendirildiği programlara yapımcı, sunucu ya da tartışmacı olarak katıldıklarını gözlemek mümkündür. Bu noktada bir anlamda,

medya sektörünün bazı kurumlarının başörtülü kadınlara açıklık konusunda diğer sektörlerden daha ileride olduğu düşünülebilir.

Medyanın başörtüsüne bakışı ve genel anlamda ayrımcı dil ve uygulamaları üretme alışkanlığı, tek bir günde değişmeyecektir. Ancak, geleneksel ve yeni medya araçları kullanılarak başörtülü kadınları ayrımcı imge ve ifadelere sıkıştıran medya, bu alışkanlıklarını değiştirmelidir. Öncelikle, medya mensupları, basın ve yayıncılık etik ilkelerini sadece başörtülü kadınlar özelinde değil tüm dezavantajlı gruplara karşı ayrımcılığı önleyecek şekilde takip etmelidirler. Bu konuda mevcut yasal mekanizmaların kullanılması ve iyileştirilmesi; basını düzenleyen yasaların yasakçı ve özgürlükleri kısıtlayıcı doğasının değiştirilmesi; nefret söylemi konusunda sivil girişimlerin işaret ettiği yönde yasal, idari ve sosyal adımların atılması öncelikli olmalıdır. Medyayı tüketenlerin de ayrımcı imge ve ifadeleri fark ettikleri noktada bu medya araçlarını tüketmeyi bırakıp diğer mecralara yönelmeleri ya da ayrımcılıkları ifşa ederek mevcut mecraları zorlamaları önem taşımaktadır.

ÜNİVERSİTELER

Başörtüsü yasağının çok uzun süre devam etmesi ve sürekli olarak Türkiye gündeminde yer almasındaki etkenlerden biri, kuşkusuz üniversite yönetimlerinin tavrıdır. Üniversite yönetimleri çeşitli dönemlerde devlet kurumlarının baskısı altında da kalmıştır; Türkiye’de üniversiteler çeşitli zamanlarda orduyla bile yan yana gelip ortak siyaset oluşturabilmiştir.⁸² Bu bağlamda çoğu zaman yasağın en katı savunucuları ve uygulayıcıları olmuşlardır.

Raporun yayıma hazırlandığı tarih itibarıyla üniversitelerde yasağa ilişkin birbirinden farklı uygulamalar mevcuttur: Yasağın halen devam ettiği

⁸⁰ Çetin, Selvet derl., ‘Türkiye Din ve Vicdan Özgürlüğü 2009 Yılı İzleme Raporu’, İHAD, 2010, Ankara.

⁸¹ Kurban, Dilek ve Esra Elmas, 2011, *İletişimsel Demokrasi – Demokratik İletişim*, TESEV Yayınları, İstanbul; Sözeri, Ceren ve Zeynep Güney, 2011, *Türkiye’de Medyanın Ekonomi Politikası*, TESEV Yayınları, İstanbul.

⁸² 1998 yılında üniversitelerde başörtüsü yasağının başlaması Genelkurmay Başkanlığı yetkilerinin rektörler komitesine brifing vermesi devamında gerçekleştirilmiştir.

üniversiteler; yasağın bölümlerde ve öğretim görevlileri tarafından öğrenciler üzerinde not kırma tehdidi, sınıfta hakaret şeklinde gerçekleştirilmesi karşısında olumlu ya da olumsuz tavır sergilemeyen ve konuyu tamamen öğretim görevlilerinin inisiyatifine bırakanlar; ne yasakçı ne serbest görünüş durumu idare edenler ve hiçbir şekilde bu konuyla ilintili kamuoyunda yer almak istemeyenler; ve başörtülü öğrencilerin kampüse girmesine ‘tahammül’ edip, yıllıklarda, mezuniyet törenlerinde başörtüsüyle görüntü vermelerini engelleyenler.

Yasağın kaldırıldığına dair genel geçer bir tavır olduğundan, artık üniversite giriş kapılarında öğrencilerin başörtüsü nedeniyle geri çevrilmediği üniversitelerde, derse giremeyen veya derse girdiğinde öğretim görevlisi tarafından bazen sınıf ortasında bazen kendi odasında açıkça tehdit edilen ya da sırf bu nedenle notları düşürülen başörtülü öğrencilerin yapabileceği çok fazla şey yoktur. Yine de öğrencilerin yazılı müracaatta bulunduğu kurumlar arasında, YÖK, Başbakanlık İnsan Hakları Kurulu, Meclis İnsan Hakları Komisyonu, Meclis Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, Meclis Dilekçe Komisyonu, ve Valilik ve Kaymakamlıklardaki İnsan Hakları Komisyonları mevcuttur. Fakat günümüz itibarıyla YÖK’ün bu konuda, üniversiteden konu hakkında bilgi istemek dışında çok fazla bir şey yapabildiğini tespit etmek mümkün olmamıştır. YÖK’ün açıklama talep ettiği durumlarda, konu Rektörlükler tarafından Danıştay’a yansıtılabilmektedir. Danıştay’ın bu yönde aldığı bir karar, bir sonraki davalara da emsal oluşturulabilmektedir.

Üniversitelerin, öğrenci temelli ve sorgulanabilir üniversite yönetimi anlayışına sahip olmaları gereklidir. Başörtüsü yasağı ve genel olarak ülke sorunları konusunda üniversitelerin topluma demokratik normlara ulaşma yolunda yön veren rolünün güçlendirilmesi ve öğrencilerin sorunlarını yönetime aktarabildikleri ve karar mekanizmalarına katıldıkları düzenlemeler yapılması, bu bağlamda yükseköğretim kurumları sisteminde köklü değişiklikler gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

TOPLUM

Başörtüsü yasağının sürmesinde elbette toplumun “laik” ve “dindar” diye tabir edilen kesimleri arasındaki siyasi ve sınıfsal uzlaşmazlığın payı vardır. Başörtüsü konusunda yasakçı zihniyete sahip olan laik kesimin demokrasi, insan hakları ve özgürlük anlayışını parti endeksli bir siyasetten ilkeler endeksli bir siyasete doğru ilerletmesi, bu konuda toplumsal ve siyasi bir rahatlama sağlayacaktır. Ancak, bugünkü koşullara bakıldığında, başörtüsü meselesi laik/dindar ayrımının yarattığı kutuplaşmanın bir sembolü olmanın yanı sıra, Türkiye’de gelişen, büyüyen ve dünyaya daha fazla entegre olan muhafazakâr orta sınıfın bir meselesi haline de gelmiştir. Bu değişim, beraberinde yeni kadın-erkek ilişkileri dinamikleri getirmiş, bu kesimin içinde yükseköğretim alan, profesyonel meslek hayatına katılan ve bulundukları yerin kamusal yaşamında daha görünür hale gelen ve toplumsal hareketlerin içinde yer alan ve bu yönde talepte bulunan başörtülü kadın sayısı artmaktadır. Aynı şekilde, bugünün Türkiye’sinde toplumsal, siyasi ve profesyonel hayatta daha fazla yer edinen dindar-muhafazakâr kesimin erkeklerinin başörtülü kadınlara yer açmakta yetersiz kaldıkları sıklıkla dile getirilmektedir.

Raporda ele alınan başörtüsü kaynaklı tüm eşitsizlik, ayrımcılık ve adaletsizlik durumlarının sona ermesinde, başörtülü kadınların bizzat kendilerinin taleplerini yükseltmesi ve mevcut yasal mekanizmaları kullanması önemlidir.

Bu doğrultuda:

Başörtülü kadınların iş ararken ve çalışırken uğradıkları ayrımcılıklarla mücadele etmelerinin bir yolu, ayrımcılık yapan işletmelere karşı direnmeleri

Bugünün Türkiye’sinde toplumsal, siyasi ve profesyonel hayatta daha fazla yer edinen dindar-muhafazakâr kesimin erkeklerinin başörtülü kadınlara yer açmakta yetersiz kaldıkları sıklıkla dile getirilmektedir.

olabilir. Yerel ya da ulusal dayanışma ağıları sayesinde başörtülü kadınların ayrımcılığa uğradıkları işyerlerini tespit etmeleri, işyerlerine söz konusu pozisyonlar açık kaldığı süre boyunca tekrar tekrar, çok sayıda ve ısrarla başvuru yapmaları, görüşmeye çağrıldıkları takdirde de başörtülü oldukları için ayrımcılığa uğradıklarına inandıklarında bunu bildirmeleri bir seçenek olabilir. Bu sayede işverenler, başörtüsü temelli ayrımcılık yaptıklarının anlaşıldığını göreceklidir. Sivil itaatsizlik sayılabilecek bu tür bir dayanışma, ayrımcılık yapan işverenleri ifşa etmeye yarayabilir ve böylece onlara, uzun vadede işe alımlarda tüm başvuru sahiplerine eşit mesafede olmakla kanunen yükümlü olduklarını hatırlatabilir.

Her ne kadar yasal mekanizmaların yetersiz olduğu, sonuçlanan ve halen devam eden davalarda anlaşılmış olsa da, Türkiye’de adalet sisteminin eksikliklerinin giderilmesi ancak yurttaşların sistemi zorlamalarıyla mümkün olacaktır. Ayrımcılıkla ilgili düzenlemelerin ayrımcılıkla mücadelede tek başına yeterli olmadığının farkında olmakla birlikte, çözüm önerileri bölümünde derlenen tüm alanlarda olumlu gelişmeler olduğu takdirde yasal mekanizmalar da etkili olabilecektir.

Bu hallerde, İş Kanunu 5. maddenin ihlali durumunda Çalışma Bakanlığı ile irtibat kurularak, ihlali gerçekleştiren işletmenin denetime tabi tutulmasını sağlama; TCK ayrımcılık maddeleri kapsamında dava

açma; Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuruda bulunma; AK-DER, Hazar Eğitim Kültür Dayanışma Derneği, MAZLUMDER gibi sivil toplum kuruluşlarının yasal süreçlere ilişkin çalışmalarının yaygınlaştırılarak mağdurların birbirlerini ve davalarını tanımaları yoluyla adalet arayışının bütünleşmesi; TBMM komisyonlarının mağdurlar tarafından etkisi sınırlı ya da etkisiz şikâyet mekanizmaları olarak değil kamuoyunda farkındalığı artıracak ve yasal süreçleri destekleyecek araçlar olarak kabul edilmeleri gibi yollar denenebilir.

TBMM komisyonlarına, 60. Hükümet döneminde yaşanan mağduriyetlere kıyasla daha az başvuru yapılsa ve Komisyonların soruşturmalarının ve vardıkları sonuçların yasal bağlayıcılığı olmasa da, halkın iradesini taşıyan Meclis’in görüşü yadsınamayacak kadar önemlidir. Örneğin yerel bir mahkemenin, TBMM Komisyonu tarafından mağduriyetin tespit edildiği bir konuya ilişkin davaya daha özenle ve dikkatle yaklaşma ve davacı lehine karar verme ihtimali daha yüksektir.

Başörtülü kadınları temsil eden hak örgütleri, insan haklarının bütüncül ve birbirinden ayrılmaz ilkelerden oluştuğu kabulüyle diğer insan hakları örgütleriyle birlik içinde hareket etmeye gönüllü olmalıdırlar.

Sonuç

Türkiye’de “öteki” olma hali pek çok kişi, yurttaş için epey tanıdıktır. Neredeyse doksan yılı geride bırakan Cumhuriyet tarihi boyunca kurgulanan, benimsenen ya da benimsetilen değerler, ilkeler ve var olma halleri, bireyleri “bizden olanlar” ile “ötekiler” olarak ayırmıştır. Öteki olmanın sadece dışarıda bırakılmak anlamına gelmediği, doğrudan hedef alınmak, suçlanmak, yasaklanmak, hüküm giymek, engellenmek ve haklarından mahrum kalmakla sonuçlandığı dönemler yaşanmış, hâlâ da yaşanmaktadır.

Başörtüsü kullanmak da “öteki” olmayı ima etmekte ya da ötekileştirilmenin vesilesi, bahanesi olmaktadır. Öte yandan, başörtülü kadınlar, diğer bireylerden çok çarpıcı bir şekilde ayrılmaktadırlar, zira başörtülü olmaları onlarla ilgili en görünür ve belirgin özellik olarak algılanmaktadır. 28 Şubat 1997 tarihinde başlayan ve başını örten yüz binlerce kadının hayatında az ya da çok bir şekilde toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel travmaya neden olan süreç, gerçekte başörtülü olmanın yurttaş olamamak anlamına geldiğinin ifadesi olmuştur. Bu nedenle, 28 Şubat’ta doruğa ulaşan bu dışarda bırakma ve yasaklama “geleneği” zamanla değişen sosyal ve siyasal bağlama rağmen gündelik hayattan iş hayatına kadar her alanda yaşamaya devam etmiştir.

Bu rapor, başörtüsü yasağı olarak algılanan uygulamaların temelde anayasal ya da yasal engeller olmanın ötesine geçtiğini ve başörtülü kadınları çok katmanlı ve karmaşık ayrımcılık mekanizmalarıyla başa bıraktığını tespit etmektedir. Bu tespitten hareketle başörtüsü yasağının pekâlâ bazı davranış ya da irade değişiklikleriyle bazı alanlarda ortadan kalkabildiğini göstermektedir. Bu da, değişikliğin kısa süre içinde de gerçekleşebildiğine işaret etmektedir.

Bu noktada, yasak ve dışlanma bu kadar çabuk kalkabiliyor ve “türban sorunu yoktur” noktasına gelinebiliyorsa, neden mağduriyetler seneler önce sonuçlanmadı sorusunun cevabı verilememektedir.

Rapor, sorun çözümüne yönelik savunusunu şöyle kurmaktadır: Başörtüsü temelli ayrımcılıklar ve yasaklar, bazen bir yönetmelik, iç yazışma ya da fiili uygulama sayesinde sonlanabiliyorsa, başörtüsünün ayrımcılık için bir temel teşkil etmemesi de toplumsal uzlaşa ve destek sayesinde mümkün olacaktır.

Türkiye’nin demokratikleşmesi önündeki sorun alanlarını ayırt etmeye, anlamaya ve demokratikleşme sürecini kolaylaştırıcı politikalar önermeye çalışan bir düşünce kuruluşu için, başörtüsü yasağına karşı tespitler ve çözüm önerileri geliştirmek son derece önemlidir. Başörtüsü yasağı ve etrafında şekillenen ayrımcılıklar, sadece Türkiye’nin modernite, laiklik, din, demokrasi gibi kavramlarla yüzleşmesini engellemekle kalmamakta, Türkiye’nin kadın nüfusunun önemli bir bölümünün eşit yurttaşlar olarak yaşamalarını da engellemektedir.

Çözüm önerileri, bugünün Türkiye’si için geçerli olmakla birlikte, ayrımcılığa uğrayan diğer dezavantajlı gruplar veya azınlıklar için geniş bir çerçeve de sunmaktadır. Bu noktada, raporda başörtülü kadınlara odaklanılması, bu raporun yazarları açısından Türkiye’nin en öncelikli sorununun başörtüsü olduğunu ima etmemektedir. Başörtüsü yasağının, her ne gerekçeyle olursa olsun, başörtüsü kullanan bireyleri dışarda bırakan, onları inciten, topluma, ekonomiye, siyasete eşit katılımlarını engelleyen, onları fiziksel ve ruhsal şiddete açık hale getiren bir sorun olduğu açıktır. Bu durum sürerken başörtüsü kullanan bireylerin haklarını savunmak,

ayrımcılığın karşısında, eşitliğin yanında ve demokratik kültür ve değerlerden taraf olmak anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1950.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 1993, “Karaduman Türkiye’ye Karşı”, No: 16278/90, 3 Mayıs, <<http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/portal.asp?sessionId=85041559&skin=hudoc-en&action=request>>, (Bkz. Osman Doğru, Osman, 2000, İnsan Hakları Kararlar Derlemesi, C. 3, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, s. 349.)
- 2004, “Leyla Şahin Türkiye’ye Karşı”, No: 44774/98, 29 Haziran, <<http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=44774/98&sessionid=85041559&skin=hudoc-en>>.
- 2007, “Kavakçı Türkiye’ye Karşı”, No: 71907/01, 5 Nisan, <<http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=71907/01%20%7C%2071907/01%20%7C%2071907/01&sessionid=85043008&skin=hudoc-en>>.
- Avrupa Parlamentosu, 2007, “Türkiye’de Sosyal, Ekonomik ve Politik Hayatta Kadınların Rolüne İlişkin Önergesi”, Strasbourg.
- Benli, Fatma, 2008, “Hukuki, Siyasi ve Pratik Boyutlarıyla Türkiye’de Başörtülü Kadına Yönelik Ayrımcılık Sorunu”, AKDER Örtülemeyen Sorun Başörtüsü, Edisyon Kitap.
- Bianet, 2010, “Anayasa’da ‘Kamu Denetçiliği’ Meclis’ten Geçti”, 23 Nisan, <<http://bianet.org/bianet/siyaset/121506-anayasada-kamu-denetciligi-meclisten-gecti>>.
- Bulaç, Ali, 2011, “Başörtülü aday”, *Zaman*, 2 Nisan, <<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1116144>>.
- Cantürk, Safure ve Zafer Çakmak, 2004, “Tisk Başkanı Baydur: ‘Türban ve tesettürün yanlış ideolojilerin simgesi yapılmasına izin veremeyiz’”, *Haber Vitrini*, 25 Aralık, <<http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=156976>>.
- Cindoğlu, Dilek, 2010, *Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: İş Hayatında Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Selvet derl., “Türkiye Din ve Vicdan Özgürlüğü 2009 Yılı İzleme Raporu”, İHAD, 2010, Ankara.
- Doğan Haber Ajansı, 2011, “KADER’den 275 Kadın Milletvekili Kampanyası”, 2 Mayıs, <<http://www.dha.com.tr/haberdetay.asp?tarikh=23.04.2011&Newsid=145571&Categoryid=2>>.
- Elgin, Hakan Seçkin, 2006, “Civil Society Between the State and Society: Turkish Women With Muslim Headscarves”, *Critical Social Policy*, 26:748.
- Erdal, Meryem, 2009, “Yürütme”, Bayramoğlu, Ali ve Ahmet İnsel (der.), *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Gencel Bek, Mine ve Mutlu Binark, 2000, “Medyada Kadın”, Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- Habers, 2009, “Başörtüsü yasağı ‘kapıcılık yönetmeliği’nde”, 7 Haziran, <www.habers.com/basortusu-yasagi-kapici-yonetmeliginde-haberi-8254.aw>.
- Haksöz Haber, 2010, “GOP Üniversitesine Başörtüsü Protestosu”, 4 Eylül, <http://haksozhaber.net/news_detail.php?id=16461>.
- Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, 2011, “Başörtüsü Yasağının Yol Açtığı Sorunların Boyutlarını Araştırma Projesi”, <<http://www.hazargrubu.org/basortusudosyasi.htm>>.
- Helsinki Yurttaşlar Derneği, “Gündelik Hayatta Laiklik: Sivil Toplum Kuruluşları”, <<http://www.hyd.org.tr/?pid=772>>.
- Hürriyet, 2006, “Baroda türbana disiplin cezası”, 26 Mart, <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4469502&tarikh=2006-05-25>>.

- İHOP Basın Açıklaması, 2011, "Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanun Tasarısı Bu Haliyle Yasalaşmamalıdır", 27 Ocak.
- İlkkaracan, Pınar, 1997, "A Brief Overview of Women's Movement in Turkey", *Kadının Hakları İçin Kadınlar Raporları*, No. 2, Eylül, İstanbul.
- İnsan Hakları Derneği (İHD), "Başörtüsü Sorunu ve İlkel Tutumlar", <http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=960:b-asorunu-ve-kesel-tutumlar&catid=48:tutum-belgeleri&Itemid=126>.
- İnsan Hakları Komitesi, 2004, "31 Nolu Genel Yorum", parag. 3.
- 2005, Author v. Uzbekistan, Communication No. 931/2000, 18 Ocak.
- İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER), 2010, "Türkiye'de Dini Ayrımcılık Raporu", <http://www.mazlumder.org/dosyalar/MAZLUMDER_Dini_Ayrimcilik_Rapor.pdf>.
- Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KADER), "5. Olağan Genel Kurul Toplantısına Sunulan Faaliyet Raporu", <http://www.ka-der.org.tr/tr/down/5.Genel_Kurul_Faaliyet_Raporu.pdf>.
- Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu (KEİG), 2009, "Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamı: Sorun Alanları ve Politika Önerileri", s. 9.
- Karan, Ulaş, <<http://www.nefretme.org/2009/12/turkiye-de-ayrimcilik-irkcilik-nefret-suclari-ve-nefret-soylemi-ile-ilgili-mevzuat-orneklere/>>.
- Kurban, Dilek ve Esra Elmas, 2011, *İletişimsel Demokrasi – Demokratik İletişim*, TESEV Yayınları, İstanbul;
- Milliyetçi Hareket Partisi, 2011 Seçim Beyannamesi, <http://www.sesverturkiye.com.tr/beyannameDetay.php?id=18>.
- NTV Haber, 2011, "Sınava başörtüsüyle girilmeyecek", 19 Ocak, <<http://www.ntvmsnbc.com/id/25172946/>>.
- Ntvmsnbc, 2011, "AK Parti türbanlı adaydan vazgeçti", 8 Nisan, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25200842/>.
- Özbudun, Ergun, "Siyasi Partilerin Kapatılması ve Venedik Komisyonu", <http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/ergun%200zbudun.pdf>.
- Özdoğan, Günay Göksu ve Ohannes Kılıçdağı, 2011, *Türkiye Ermenilerini Duymak: Sorunlar, Talepler ve Çözüm Önerileri*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Sabah, 1999, "Türbando ısrar eden memura 'işten atılma'", 7 Mayıs, <<http://arsiv.sabah.com.tr/1999/05/27/po6.html>>.
- Saktanber, Ayşe, 1995, "Women in the media in Turkey: The free, available woman or the good wife and selfless mother?", Sirin Tekeli (der.), *Women in modern Turkish society*, Zed Books, London.
- Sancar, Mithat ve Eylem Ümit Atılğan, 2009, *Adalet Biraz Es Geçiliyor... : Demokratikleşme Sürecinde Hakimler ve Savcılar*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Savaş Karşıtları, "Başörtüsüne Özgürlük Talebi", 16 Mayıs 2005, <<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=26424>>.
- SGK Aylık İstatistik Bülteni, Mayıs 2011, <<http://195.245.227.97/wps/wcm/connect/55106ae1-247f-457d-8fda-04a616a8b60c/2011+MAYIS+AYI+AYLIK+%C4%B0STAT%C4%B0ST%C4%B0K+B%C3%9CLTEN%C4%B0.pdf?MOD=AJPERES>>.
- Siyasi Forum, <<http://www.siyasiforum.net/viewtopic.php?f=8&t=5636>>.
- Sönmez, Berrin, 2011, "Başkent Kadın Platformu Basın Açıklaması: Başörtüsü Yasakları Kadına Yönelik Ayrımcılıktır Kadınların İnsan Haklarının İhlalidir", <http://www.baskentkadin.org/tr/?m=201101>.
- Sözeri, Ceren ve Zeynep Güney, 2011, *Türkiye'de Medyanın Ekonomi Politikası*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Şentop, Mustafa, 1997, "Üniversitelerde Başörtüsü Sorunu", *Hukuk Dünyası Dergisi*, sayı 11.
- Tanrıöver, Hülya Uğur, 2007, "Medyada Kadınların Temsil Biçimleri ve Kadın Hakları İhlalleri", Kadın Odaklı Habercilik, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tansel, Aysit, 2004, "Public-Private Employment Choice, Wage Differentials, and Gender in Turkey", *IZA Papers*, No. 1262, <<http://ftp.iza.org/dp1262.pdf>>.
- TBMM Tutanak Dergisi, 17. Birleşim, 11.11.1998, <<http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil4/bas/b017m.htm>>.
- Toprak, Binnaz ve Ali Çarkoğlu, 1996, *Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, İstanbul;
- 2006, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Kutadgobilik, Tuğrul, 2008, "Ekonomik Sorunlar Artarken", <http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1968&id=96>.

Tüksal, Hidayet, 2007, "The Unethical Disqualification of Women Wearing the Headscarf in Turkey", *Turkish Policy Quarterly*, cilt 6, sayı 1, <<http://www.turkishpolicy.com/images/stories/2007-01-womeninTR/TPQ2007-1-07-hidayetsefkatlituksal.pdf>>.

Venedik Komisyonu, 1999, "Türkiye'de Siyasi Partilerin Yasaklanmasına İlişkin Anayasal ve Yasal Hükümlere Dair Görüşü", Strasbourg, <http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/Venedik%20Komisyonu%20Raporu-Tercume.pdf>.

----- 2000, "Siyasi Partilerin Yasaklanması ve Kapatılması ile Benzeri Tedbirler Hakkında Yol Gösterici İlkeler", Strasbourg, <http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/yol%20ogosterici%20ilkeler-web%20versiyonu.pdf>.

Yazıcı, Serap derl., 2010, *Yargısal Düşüm: Türkiye'de Anayasa Reformuna İlişkin Öneriler ve Değerlendirmeler*, TESEV Yayınları.

Yeni Şafak, 2010, "İnanılmaz yasak: Başörtülü diye...", 31 Ocak, <<http://yenisafak.com.tr/Gundem/?i=238811>>.

----- 2010, "Katsayı ve başörtüsü sorununu hallettik", 11 Kasım, <<http://yenisafak.com.tr/Egitim/?i=287428>>.

----- 2010, "O kız şimdi karşınızda", 29 Ekim, <<http://yenisafak.com.tr/Gundem/?i=285458&t=29.10.2010>>.

Yüksek Seçim Kurulu, 2008 sayılı kararı, <http://ysk.gov.tr/ysk/docs/genelge/2009/2009-8.htm>.

Zaman, 2008, "Eşi başörtülü diye otele alınmadı geceyi ailesiyle karakolda geçirdi", 3 Haziran, <<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=697155>>.

----- 2010, "Başörtülü fotoğraf verdi diye Açıköğretim'e kaydetmediler", 14 Kasım, <<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1052987&keyfield=6261C59FC3B67274C3BC73C3BC20C3BC6E6976657273697465>>.

----- 2011, "Başörtülü gezi yasağına tepkiler sürüyor", 8 Nisan, <<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1118946&keyfield=6261C59FC3B67274C3BC73C3BC20C3BC6E6976657273697465>>.

KANUN, TÜZÜK VE YÖNETMELİKLER

05.03.1973 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü, 13.04.1973 tarihli ve 14506 sayılı *Resmi Gazete*, <<http://www.tbmm.gov.tr/ictuzuk/ictuzuk.htm>>.

14/07/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 23.07.1965 tarihli ve 12056 sayılı *Resmi Gazete*.

16.07.1982 tarihli Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik, 25.10.1982 tarihli ve 17849 sayılı *Resmi Gazete*.

22.05.2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu, 10.06.2003 tarihli ve 25134 sayılı *Resmi Gazete*, Madde 5, <<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.4857&MevzuatIliski=o&sourceXmlSearch=>>>.

22.07.1981 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik, 07.12.1981 tarihli ve 17537 sayılı *Resmi Gazete*.

Anayasa Mahkemesi, 1990/36 esas 1991/8 karar sayılı 9.4.1991 tarihli karar.

Basın Kartı Yönetmeliği, 3.03.2001 tarihli ve 24351 sayılı *Resmi Gazete*, <<http://basinkartlari.byegm.gov.tr/basinkartlari/sayfalar.asp?link=sayfalar/bk-yonetmelik.htm>>.

Emniyet Hizmetleri Sınıfı Kıyafet Yönetmeliği, 15 Ağustos 2007 tarihli ve 26614 sayılı *Resmi Gazete*.

Harp Akademileri Yönetmeliği, 07.11.1991 tarihli ve 21044 sayılı *Resmi Gazete*.

İdarî Yargı Hâkim Adaylarının İl Valiliklerinde Yapacakları Staj Hakkında Yönetmelik, 09.07.2004 tarihli ve 25517 sayılı *Resmi Gazete*.

İstanbul 6. İdare Mahkemesi, 1998/369 E., 26.06.1998 T.

İstanbul Barosu Başkanlığı, T. 11.11.002, S. 27270 ve T. 25.12.2002, S. 31315

İstanbul Bölge İdare Mahkemesi, 1998/947 E., 19.08.1998 T.

Yüksek Öğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği, 13.01.1985 tarihli ve 18634 sayılı *Resmi Gazete*, <<http://www.yok.gov.tr/content/view/475/>>.

Yükseköğretim Kurulu 07.09.1998 tarih ve 19922 no'lu genelgesi.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, 23.07.2010 tarihli 025309, Sayı: B.30.o.HKM.06.01.0001/5196, Konu: Şikayet Dilekçeleri ibareli yazı.

Yazarlar Hakkında

ÖZGE GENÇ

Lisans derecesini 2003 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. 2003-2004 yıllarında Londra Üniversitesi'ne bağlı School of Oriental and African Studies'de (SOAS) Uluslararası Siyaset ve Orta Doğu alanında yüksek lisans derecesini tamamladı. Halihazırda İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi bölümünde laiklik üzerine doktora çalışmasını sürdürüyor. Ağustos 2009-2010 arasında Columbia Üniversitesi Orta Doğu Enstitüsü'nde misafir araştırmacı olarak görev aldı. TESEV Demokratikleşme Programı kadrosuna 2006 yılında katılan Genç, Anayasa Reformu, Din-Devlet-Toplum İlişkileri ve Azınlık Hakları çalışma alanlarındaki araştırma ve savunuculuk faaliyetlerini yönetiyor.

EBRU İLHAN

Lisans derecesini İstanbul Bilgi Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nden, yüksek lisans derecesini de London School of Economics Global Politics (Küresel Politikalar) programından almıştır. Türkiye, İngiltere ve ABD'de çeşitli sivil toplum kuruluşlarında çalışmıştır. Eylül 2007'den itibaren bir yıl boyunca TESEV Demokratikleşme Programı'nda önce Güvenlik Sektörü Reformu proje asistanı sonra da Din-Devlet-Toplum projelerinden sorumlu program sorumlusu olarak çalışmıştır. 2008 yılında İngiltere'de King's College London Department of War Studies (Savaş Çalışmaları Bölümünde) doktora çalışmalarına başlamıştır. Ağustos 2009'da döndüğü TESEV Demokratikleşme Programı'nda Mayıs 2011'e kadar Kürt Sorunu ile Medya ve Demokrasi çalışma alanlarında proje yöneticisi olarak görev almıştır. Dilek Cindoğlu'nun *'Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar'* isimli raporunun saha çalışmasını Dilek Cindoğlu ile beraber gerçekleştirmiştir.

Notlar

[illegible]



TESEV

Bankalar Caddesi
Minerva Han, No:2, Kat: 3
34420 Karaköy İstanbul
T +90 212 292 89 03
F +90 212 292 90 46
www.tesev.org.tr



AÇIK
TOPLUM
VAKFI

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

ISBN 978-605-5332-04-4